Antal Attila

ÖKOPOLITIKA IDEOLÓGIA BALOLDAL

L'Harmattan

ANTAL ATTILA

Ökopolitika, ideológia, baloldal

ANTAL ATTILA

Ökopolitika, ideológia, baloldal

Egy baloldali környezetpolitika alapjai

L'Harmattan

A kötet megjelenését a Lukács György Alapítvány támogatta.

Szüleimnek

Tartalom

Előszó:
Ideológiai gyomorrontás ellen

„A tőkés termelés tehát csak azáltal fejleszti a társadalmi termelési folyamat technikáját és kombinációját, hogy egyúttal aláássa minden gazdagság kútforrásait: a földet és a munkást."
(Karl Marx: *A tőke*)

„Not only has the gap between rich and poor widened, the commodification of everything has sharpened the sting of inequality by making money matter more."
(Michael J. Sandel: *What Money Can't Buy*)

A 21. század egyik legfontosabb kihívása az ember által okozott ökológiai és az abból fakadó társadalmi, politikai válság. Ezt kezdik felismerni a különféle politikai pártok, és természetesen a mögöttük meghúzódó ideológiai irányzatok sem maradhatnak közömbösek az emberiség jövőjét illetően. A környezeti értékeknek a politika középpontjába állítását az ökopolitika (vagy politikai ökológia) végezte el, amely az 1960-as és 70-es évektől kezdve egyre inkább a környezetvédelemről való gondolkodás fő paradigmáját is jelentette. Az ökopolitika (értve ezalatt a kifejezetten a környezet védelmére fókuszáló filozófiai és ideológiai tézisek összességét) mára legalább három fontos folyamaton esett át: először is önálló politikai filozófiává és ideológiává vált; másodszor átalakította azt a módot, ahogyan a demokráciáról gondolkodunk; végül – mindezek nyomán – jelentős hatást gyakorolt a klasszikus ideológiákra (liberalizmus, szociáldemokrácia és konzervativizmus), és jelentős kihívást is intézett feléjük.

Régóta érzékelem, hogy mindezt a klasszikus ideológiák hajlamosak egyfajta versenyként felfogni, vagyis azt hinni,

hogy az ökopolitikai paradigma monopóliuma uralja a környezetvédelemről való (mindennapi) gondolkodást, továbbá a környezetpolitikát, s ez a kikényszerített konszenzus még azokat a politikusokat is „megfertőzi", akik egyébként más ideológiai talapzaton állnak: röviden, sokakat zavarni kezdett, hogy „illik zöldnek lenni". A jobboldalon igen népszerű a „zöldpolitikai összeesküvés" tézise, a baloldal kezdetektől inkább elfogadja és adaptálja a zöld gondolatot, s nem valami konspiratív teóriaként fogja azt fel, de azért mindig szúrós szemmel figyeli a néha „méregzöldnek" mondott ökologisták ténykedését.

Ez, a kezdetben laikusnak is mondható megfigyelésem aztán nem hagyott nyugodni, ezért egy megfelelő társadalomtudományi keretrendszer után kezdtem el kutatni. Nem a saját érdemem, de a szakirodalom is hasonló következtetésre jut: kétségtelen, hogy az ökopolitikai céloknak a mainstream politika általi „bekebelezése" azt követelte meg a politikusoktól, hogy asszimilálják a környezeti ügyeket saját politikai-ideológiai pozícióikba, ennek pedig számos fontos kérdésben „ideológiai gyomorrontás" lett az eredménye Dobson szerint.[1] A szerző különbséget tesz *környezet-központúság* (environmentalism)[2] és *ökologizmus* (ecologism) között. A környezetközpontú megközelítést vallók menedzser-szemüvegen keresztül tekintenek a környezeti problémákra, abban a hitben ringatva magukat és másokat, hogy azok megoldhatóak jelenlegi értékeink, valamint termelési/fogyasztási szokásaink drasztikus megváltoztatása nélkül. Az ökológiai gondolkodás pedig úgy véli, hogy ha fenntartható és teljes életet kívánunk élni, akkor radikálisan meg kell változnia a nem emberi világhoz való viszonyulásunknak, továbbá a társadalmi és politikai életünket is. Dobson szerint ezt a két megközelítést külön kell választani egymástól, csakúgy, mint ahogyan külön kezeljük a szocializmust, a konzervativizmus, a liberalizmust, a nacionalizmust.

[1] Dobson, Andrew (2007): *Green Political Thought*. Routledge, London – New York. 2.

[2] Magyarul még az *environmentalizmus* kifejezés képzelhető el lehetséges terminus technicusként.

Jelen kötetben amellett érvelek, hogy az előbb említett „ideológiai gyomorrontás" nagyon is feloldható, csak éppen a klasszikus ideológiáknak kell megtanulni helyesen „táplálkozni". Vagyis – álláspontom szerint – az ökológiai politika korántsem üresíti ki vagy foglalja el erőszakosan a nagy ideológiákat, hanem éppenséggel a 21. századba „teleportálja" őket. E mögött természetesen az a gondolat húzódik meg, hogy a liberalizmus, a konzervativizmus, a nacionalizmus, de még a szocialista ideológiák családja sem tudtak/tudnak mit kezdeni századunk globalizált, a nemzeti határokra fittyet hányó problémáival. A nagy ideológiák érvényesek lehettek a 20. században, de mára elveszítették az innovációs képességüket. Ebben segíthet az ökológiai politika eleddig kiaknázatlan erőforrása. Ugyanakkor mind ez idáig csak a politikai baloldal volt képes az ökopolitikai értékrenddel való komolyabb együttműködésre (hangsúlyozom: *eddig*, s ez nem jelenti azt, hogy *ezután* ne lehetne ez másként). A szocialista ideológiák – önnön korlátaikat részben átlépve, részben azok ellenére – integrálni tudták elvi-eszmei szinten a zöld üzenetet, s ennek immáron a politikai gyakorlatban is számos leképeződése van. Úgy vélem, hogy éppen ezért a baloldalnak (de akár más ideológiáknak is) igenis lehet önálló, de az ökopolitikai hatásoktól korántsem független környezetpolitikája. Ebben a kontextusban az ökológiai politika nem versenytárs, hanem sokkal inkább az a mérce vagy inspiráló erő, amely a klasszikus ideológiákkal együtt kísérli meg megmenteni ezt a bolygót.

Ahhoz, hogy ezt a felvázolt tézist (reményeim szerint) szemléletesen tudjam bemutatni, a kötetet három részre osztottam, amelyek egyszerre kapcsolódnak szervesen egymáshoz és olvashatóak külön-külön is. Az *Első fejezetben (Ökopolitika)* foglalkozom a „csizmával az asztalon", vagyis azzal, hogy a környezetvédelem, a környezet-központúság miért és hogyan tett szert világpolitikai jelentőségre. Itt – azért, hogy a később tárgyalandó ideológiákkal való kapcsolatát egy egységes kontextusban szemlélhessük – végigkövetem az ökopolitika mint ideológia születését, és felvázolom annak irányzatait. Az ökológiai politika által

felvetett legkomolyabb dilemma a környezeti problémák igazságossági kérdésként való vizsgálata, ezért külön foglalkozom azzal, hogy az igazságosságról való gondolkodást hogyan formálta át a környezetvédelem – egyúttal pedig ez az a fő kapcsolódási pont, amely kinyitja a baloldal számára az ökopolitikát. A *Második fejezetben (Ideológia)* az egyes klasszikus ideológiák ökopolitikai „megröntgenezése" előtt egy nagyon fontos előkérdést teszek fel: demokrácia és környezetvédelem szükségképpen együtt járnak-e? Már most szólok, erre sajnos nem tudok egyértelmű és megnyugtató választ adni, hiszen a dolog úgy áll, hogy a demokrácia nagyon sokszor nemhogy nem támogatja a környezet védelmét, de a jelenlegi társadalmi-gazdasági berendezkedés közepette kifejezetten ökológiai krízist idéz elő. A diktatúrák esetében pedig azt látjuk, hogy lehetnek olyan környezetvédelmi területek, ahol legalább úgy teljesítenek, mint a demokráciák. Az ökoautoriter elképzelések többek között éppen erre alapoznak. Csak ezen előkérdések vizsgálata után térek rá a klasszikus ideológiák közül a konzervativizmus, a liberalizmus és a nacionalizmus ökológiai szempontú elemzésére. Mindegyik ideológia esetében két dologra keresem a választ: hogyan tud együttműködni az ökopolitikával (esetleg vannak-e már kialakult határterületeik), illetve melyek azok a tényezők, amelyek adott esetben inkompatibilissé teszik a vizsgált ideológiát a zöld ideológiával? A *Harmadik fejezet (Baloldal)*, egyfajta szintetizáló egységként, teljes egészében a baloldalra koncentrál. Egyrészt bemutatom azokat az elvi-ideológiai alapokat (különösen az ökopolitika marxista megközelítéseit), amelyek a baloldal „zöldüléséhez" vezettek, ezután pedig részletesen megvizsgálom azokat az irányzatokat (ökoszocializmus, ökoanarchizmus, ökofeminizmus), amelyek a legmeszszebb jutottak az ökológiai politika integrálását illetően. Ahogyan a többi nagy ideológia esetében sem spóroltam meg a „kompatibilitási" kérdéseket, úgy ezt itt sem teszem: takargatás nélkül beszélek azokról az általános és a konkrét irányzatokban is meglévő feszültségekről, amelyek a zöld baloldal legfontosabb kihívásai is egyben. A fejezet középső

részében „hazahozom" a témát, először a rendszerváltás előtti kommunista-szocialista berendezkedés időszakát, majd pedig a rendszerváltás után kormányzó baloldal 12 évét vizsgálom meg a környezetpolitika szemszögéből. A magyar baloldalról szóló részt a legújabb, eddig még nem kormányzó alakulatok bemutatásával zárom, amelyek esetében már lehet értelme ökopolitikai irányultságról beszélni. A fejezetet és egyúttal a kötetet is azzal zárom, ami reményeim szerint segíti majd az ökopolitika, az ideológia és a baloldal témaköreihez kapcsolódó diskurzus továbbgördülését, s talán némi vitát is generálhat: felvázolom röviden a baloldal által követendő, önálló, az ökológiai politika felé nyitott környezetpolitika alapjait.

Az ökopolitika és a baloldal világa nem egy statikus jelenséghalmaz, korántsem lehet „bezárni" (a kézirat lezárása: 2014. szeptember) ezeket a kérdéseket egy könyv borítólapjai közé: folyamatosan változó jelenségekkel állunk szemben, amelyek esetében bármilyen írásba foglalás pusztán csak pillanatfelvételnek tekinthető. Ezt a kötet sem törekszik többre, mint arra, hogy az ökopolitika és a baloldal iránt (akár gyakorlati, akár elméleti szempontból) érdeklődők számára egy ilyen pillanatkép legyen. Ahhoz, hogy a dologból kialakuljon valamilyen „mozgókép" is, szükség van az Olvasóra, a kritikusra, az együttműködőre, a szkeptikusra, a politikusra, a laikusra... tehát mindenkire. Ezért e kötetet egyfajta közösségi projektindítónak tekintem, s megjelenésével párhuzamosan elindítok egy blogot is, *Ökobal* címmel,[3] amely túl azon, hogy a könyv egyfajta névjegye kíván lenni, vitát és együttműködést is akar kezdeményezni: rendszeresen szemlézve az ökológiai baloldal nemzetközi tendenciáit, folyóiratait, szerzőit és ideológusait; megvitatva a hazai ökológiai problémákat, amelyekre zöld baloldali megoldásokat dolgoz ki.

[3] http://okobal.blogspot.hu/

Első fejezet: Ökopolitika

„Az elmúlt két évtized egyik legmeglepőbb politikai változása nem más, mint ahogyan a környezetért érzett aggodalom marginális témakörből a politikai élet meghatározó kérdéskörévé érett. Mindenki akar belőle egy szeletet."[4]

I. A környezet-központúság világpolitikai megközelítése

A környezetvédelem ügye az 1970-es évektől van jelen intenzíven (és egyre professzionálisabban) a modern politikában és politikai gondolkodásban, az 1980-as évek második felétől kezdve pedig a politika általános és meghatározó kérdésévé vált. Sőt, a 20. század vége olyannyira „bezöldült", hogy a legfontosabb problematikák éppen a környezetvédelemhez kötődtek. Bár lényegesen vesztett vonzerejéből, a környezetvédelem mára stabil helyet tölt be az akadémiai, politikai-közéleti viták homlokterében és persze a mindennapi életünkben.[5]

[4] Dobson, 2007: 2.

[5] *Az ökológiai válság és hírnökei:* A világpolitika és a nemzetállami politikák zöldülése nem jöhetett volna létre azon meghatározó tudományos eredmények nélkül, amelyek felkiáltójelként világítottak rá a környezetkárosítás által okozott károkra, és először hívták fel a figyelmet az emberiség által élesített ökológiai és társadalmi bombákra. Vagyis a környezetvédelem azért vált igazán fontos politikai üggyé, mert az emberiség visszafordíthatatlanul károsította saját természetes környezetét. Mindez kapcsolatban volt azzal, hogy mind a tudományos közeg, mind pedig a közvélemény egyre keményebben szembesült az addig „láthatatlan" jelenségekkel (úgy, mint a klímaváltozás és annak hatásai, az ózonréteg vékonyodása).

Az egyik legfontosabb munka Rachel Carson *Néma tavasz* (1962) című könyve volt, amely elemi erővel világított rá a növényvédő szerek

A környezetvédelem felfutását leginkább az segítette elő, hogy a szuverén nemzetállamok elkezdték kidolgozni a globális környezeti kormányzás jogi és politikai intézményrendszerét.[6] Ennek két korszakát[7] különböztethetjük meg: a hetvenes és nyolcvanas éveket a jóléti közpolitikák határozták meg, míg a kilencvenes évektől kezdve a neoliberális eszme- és intézményrendszer befolyása a meghatározó.[8]

A zöldülés kiindulópontja az ENSZ 1972-es stockholmi konferenciája, melyet a *Konferencia az emberi környezetről*

által okozott ökológiai hatásokra, felrázva ezzel az USA társadalmát. Paul R. Ehrlich 1968-as *The Population Bomb* című könyve az emberiség túlnépesedéséből adódó veszélyekre, mindenekelőtt az éhínség kockázataira hívta fel a figyelmet. Szintén 1968-ban jelent meg Garrett Hardin klasszikus munkája a közlegelők tragédiájáról (*The Tragedy of the Commons*), amely a közjó és az önérdek konfliktusára világít rá: vagyis arra, hogy ha önérdekeink mentén kezdjük el kiaknázni közösségi erőforrásainkat, akkor azzal az egész közösségünk rosszul fog járni. A Római Klub jelentése, amelyet Meadows és szerzőtársai jegyeznek, *A növekedés határai* (1972) címet viselte, és számítógépes modellezéssel tárta fel a folyamatos gazdasági és népesedési növekedés hatásait, a növekedés és a véges erőforrások közötti kapcsolatot és az ezekhez kapcsolódó forgatókönyveket.

[6] A kérdéskör feldolgozásához elsősorban a következő művekre támaszkodtam: Boda Zsolt (2004): *Globális ökopolitika*. Helikon Kiadó, 139–155.; Garner, Robert (2011): *Environmental Politics. The Age of Climate Change*. Palgrave Macmillan. 1–10.

[7] Boda, 2004: 139.

[8] Ez egyúttal jelzi is a „fejlett" Észak és a „fejlődő" Dél között meghúzódó alapvető konfliktust, mely szerint a környezetvédelem középpontba helyezésével a fejlett országok a fejlődőktől is egyre szigorúbb környezeti szabályok érvényesítését várják el, amelyet a déliek a szuverenitásukba való beavatkozásként, a fejlődéshez való joguk megsértéseként élnek meg. A helyzetet bonyolítja egyrészt a környezeti katasztrófák globális hatása és persze az is, hogy a Föld számtalan ökológiai kincse (pl. esőerők, édesvízkészlet) a fejlődő országokban van. Mindez számtalan konfliktushoz, az igazságosság kérdéséhez kapcsolódó dilemmákhoz vezetett, és hovatovább a fejlődő országok számára a gazdasági fejlődés lett az elsődleges kérdés (a környezetvédelem csak akkor, ha azt az ökológiai válságért egyébként is felelős fejlett régiók finanszírozzák), és a globális környezeti kormányzás rezsimjeit ökprotekcionizmusként, illetve neokolonialista törekvésekként értékelik (Boda, 2004: 140–141.). Manapság tehát egy olyan patthelyzet állt elő, amelyre potenciális megoldást éppen az jelenthet, ha kidomborítjuk a környezetpolitikának azt az igazságosság-központú gondolatát, melyet többek között az ökoszocializmus képvisel.

(Conference on the Human Environment) címmel rendeztek meg. Ez volt az első, globális környezeti csúcskonferencia. Az esemény rámutatott arra, hogy az emberiség nem pusztán háborús vagy éppen hidegháborús körülmények között, hanem békeidőben is el tudja pusztítani önmagát és a Földet is: a környezetszennyezés, az erőforrások mértéktelen kiaknázása ugyanis ezeket a forgatókönyveket tette egyre valószínűbbé. A stockholmi folyamat kétirányú volt: egyrészt megindult a globális környezetvédelmi együttműködés, másrészt pedig nemzetállami szinten kialakult a környezetvédelmi szakjogág és a környezetpolitika. A stockholmi konferencia azért is fontos, mert itt körvonalazódott[9] az az igen előremutató megfontolás, mely szerint a megfelelő minőségű környezet alapvető emberi jog. Ugyanakkor a konferencia nyilatkozata egyúttal azt az ellentmondásos fejlődést-felfogást is megalapozta, mely máig ható dilemmákat okoz: vagyis, hogy a világ ökológiai problémáit a fejlett országok gazdasági-fejlődési modellje okozta, másrészt a fejletlen és szegény országok alulfejlettsége önmagában véve is ökológiai probléma. A fejlődő országok kapcsán joggal jegyzi meg Boda: *„Kétséges azonban, hogy éppen arra a típusú fejlődésre van-e szükségük és (az ökológiai korlátok közé szorított) lehetőségük, amely a gazdag országok történetét jellemzi, és amely egyszersmind korunk környezeti világkrízisének fő oka."*[10] Éppen a stockholmi paradoxon mutatott rá arra, hogy át kellett értékelnünk eddigi fejlődéskoncepcióinkat, hiszen a mértékéktelen gazdasági fejlődés nem lehet egyszerre oka és orvossága a környezeti válságnak (a környezeti válságot nem lehet egyszerűen „kinőni").[11] Annál is inkább, hiszen ez a „fejlődésfétisizmus" azt is eredményezte, hogy a fejlődést (elsősorban közgazdászok, de nyomukban mindenki más

[9] A konferencia deklarációja elérhető itt: http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503

[10] Boda, 2004: 143.

[11] A gazdasági növekedésre vonatkozó alternatíva kapcsán lásd Antal Miklós előadását a 2014-es TEDx Danubián: http://tedxdanubia.com/tedx-videok/plan-b--is-there-an-alternative-to-economic-growth:-miklos-antal-at-tedxdanubia-2014

is) a gazdasági növekedéssel azonosították. Vagyis az a tévképzet alakult ki, hogy a fejlődés elsősorban GDP/GNP-ben mérhető (ennek hátterében az áll, hogy a fejlődő országok – azért, hogy hozzájáruljanak az ökológiai krízisre való nemzetközi reakcióhoz – gazdasági előnyökhöz kívántak jutni). Stockholm megalapozta tehát a globális környezeti kormányzás jóléti modelljét, amely középpontjában a fejlődéshez való jog elismerése és ezzel párhuzamosan a szigorú környezetvédelmi rezsimek kialakítása állt.[12]

1972-ben indult útjára az *ENSZ Környezetvédelmi Programja* (United Nations Environment Programme – UNEP),[13] amelynek feladatai közé tartozik a világ környezeti állapotának figyelése, a nemzetközi környezetvédelmi együttműködés előmozdítása és koordinálása, továbbá szakpolitikai javaslatokat is tesz a kormányok és régiók számára. A UNEP a Meteorológiai Világszervezettel (WMO) közösen kezdeményezte az *Éghajlat-változási Kormányközi Testület* (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC)[14] létrehozását 1988-ban. Az IPCC célja az emberi tevékenység által kiváltott (antropogén) klímaváltozással kapcsolatos kutatási eredmények összefoglalása, melyeket elsősorban értékelő jelentéseiben tesz közzé (eddig öt ilyen jelentés készült: 1990, 1995, 2001, 2007, 2013). A testületnek három munkacsoportja van: (a) az éghajlati rendszer működésével, (b) az éghajlatváltozás hatásaival és az azokra való felkészüléssel, az alkalmazkodás lehetőségeivel, továbbá (c) az éghajlati rendszerre gyakorolt emberi hatások mérséklésének lehetőségeivel foglalkozó munkacsoportok.

1987-ben készítette el a Brundtland-bizottság az ENSZ Közgyűlésének felkérésére a *Közös jövőnk*[15] című jelentését. E koncepció alapozta meg a fenntartható fejlődés gondolatát, és ennek nyomán került és kerül át a legtöbb nemzetközi dokumentumba a fejlődés e felfogása. A jelentés szerint a fenntartható fejlődés azt tűzi ki célul, hogy anélkül elégít-

[12] Lásd erre Boda, 2004: 145–146.
[13] http://www.unep.org/
[14] http://www.ipcc.ch/
[15] http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf

hessük ki a jelen szükségleteit, hogy veszélyeztetnénk a jövő generációk lehetőségeit szükségleteik kielégítésére. Boda megállapítása szerint a dokumentum üzenetei felhasználhatónak bizonyult különféle politikai irányzatok számára, *„ugyanis határozottan elmozdult a Stockholmi Nyilatkozat jóléti, a környezetet és a fejlődést összeegyeztethetőnek vélő, a határozott állami közpolitikákra és nemzetközi együttműködésre építő modelljétől egy liberálisabb, piacpártibb, ökonomistább és a globális méltányosságot kevésbé intézményesítő megközelítés felé"*.[16]

Az *ENSZ Éghajlat-változási Keretegyezménye*[17] (United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC[18]) egy nemzetközi környezetvédelmi egyezmény, amelyet a Rio de Janieróban, 1992. június 3. és 14. között zajló ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciáján (a „Föld-csúcson") vitattak meg és hitelesítettek aláírásaikkal a részes felek. Az Egyezmény – amely elismeri, hogy az üvegházhatású gázok megbontják Földünk ökoszisztémáját – célja az atmoszférában lévő üvegházhatású gázok koncentrációjának stabilizálása, méghozzá azon a szinten, amelyen még elkerülhető a globális klímarendszer ember általi veszélyes megzavarása. Maga az Egyezmény egy nem kötelező mechanizmust dolgozott ki az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére, s mindehhez nem is társított kényszerítő elemeket (a felek csatlakozhatnak az Egyezmény I. vagy II. Mellékletéhez, vagy lehetnek az I. Mellékleten kívüliek, a feleken túl pedig vannak megfigyelő státusszal bíró szervezetek, pl. NGO-k). Az Egyezmény jogilag tehát nem is kötelező, ugyanakkor felállított egy olyan tárgyalási keretrendszert, amelynek égisze alatt immáron jogilag is kötelező, speciális nemzetközi szerződéseket (ún. protokollokat) lehet elfogadni az üvegházhatású gázok kibocsátásnak csökkentése érdekében.[19]

[16] Boda, 2004: 147.

[17] https://unfccc.int/essential_background/convention/items/6036.php

[18] https://unfccc.int

[19] Érdemes utalni – elsősorban az ideológiák miatt – a Riói Egyezmény kritikájára is: Boda szerint az egyezmény „...*a »(neo)liberális*

A részes felek és a megfigyelők 1995 óta évente találkoznak a Felek Konferenciáján (Conferences of the Parties, COP), hogy értékeljék a klímaváltozás elleni küzdelemben elért eredményeket. Eddig összesen 19 COP-t (a COP 20 2014. december 1–12. között kerül megrendezésre a perui Limában) tartottak az alábbi helyszíneken és időpontokban (lásd a következő oldalon).

A Keretegyezménynek – természetesen az 1992-es riói célkitűzéseken túl – a következő fordulópontjai említhetőek meg. Az egyik legfontosabb áttörés a *Kiotói Jegyzőkönyv*[20] megkötése volt 1997-ben, amely végre jogilag is kötelező rendszert alakított ki a fejlett országok számára az üvegházhatású gázok csökkentése tekintetében. A Kiotói Jegyzőkönyvnek két szakasza van: az első 2005 és 2012 között volt hatályban, a második pedig 2012-től egészen 2020-ig tart.[21] A következő a *Bali Cselekvési Terv*,[22] amelynek keretében minden fejlett ország egyetértett 2007-ben abban, hogy mennyiségileg meghatározott kibocsátás-korlátozási és -csökkentési célkitűzésekre van szükség, ugyanakkor úgy, hogy ezek a célok a nemzeti körülményekhez igazodjanak, s ezzel párhuzamosan a fejlődő országok is elfogadtak egy enyhítési akciótervet. 2009-ben a *Koppenhágai Megállapodás* kijelentette, hogy a globális felmelegedést 2 °C alatt kell tartani, amelyet 2015-ben 1,5 °C-ra lehetne majd szigorítani (a viszonyítási pont az iparosodás előtti hőmérsékletérték) – ugyanakkor a megállapodást a felek nem fogadták el formálisan. A Keretegyezmény formális rendszerébe

környezetvédelem« mintapéldájának tekinthető: felmondja a jól ismert leckét a fejlődő országok problémáiról és a fejlesztés szükségességéről, konkrét kötelezettségeket e tekintetben azonban nem vállal; rögzíti viszont a neoliberális gazdaságpolitika céljainak elsőbbségét minden ökológiai vagy társadalmi céllal szemben." (Boda, 2004: 152.)

[20] https://unfccc.int/kyoto_protocol/items/2830.php

[21] Az USA nem ratifikálta a Kiotói Megállapodást (lásd erre a nacionalizmus és a környezetvédelem kapcsolatát elemző Második fejezet II.3. pontját), ezen túl a Keretegyezmény I. Mellékletében részes összes állam kötelezettséget vállalt a 2005 és 2012 közötti időszakra, harminchét, az I. Megállapodásban részes ország és az EU csatlakozott a második kötelezettségvállalási időszakhoz.

[22] https://unfccc.int/key_steps/bali_road_map/items/6072.php

1. táblázat. Klímatárgyalások

Felek Konferenciája (COP)	Időpont	Helyszín
COP 19	2013. november 11–22.	Varsó, Lengyelország
COP 18	2012. november 26. – december 7.	Doha, Katar
COP 17	2011. november 28. – december 9.	Durban, Dél-Afrikai Köztársaság
COP 16	2010. november 29. – december 10.	Cancún, Mexikó
COP 15	2009. december 7–18.	Koppenhága, Dánia
COP 14	2008. december 1–12.	Poznań, Lengyelország
COP 13	2007. december 3–14.	Bali, Indonézia
COP 12	2006. november 6–17.	Nairobi, Kenya
COP 11	2005. november 28. – december 9.	Montreal, Kanada
COP 10	2004. december 6–17.	Buenos Aires, Argentína
COP 9	2003. december 1–12.	Milánó, Olaszország
COP 8	2002. október 23. – november 1.	Új Delhi, India
COP 7	2001. október 29. – november 9.	Marakesh, Marokkó
COP 6	2001. július 16–27.	Bonn, Németország
COP 6	2000. november 13–24.	Hága, Hollandia
COP 5	1999. október 25. – november 5.	Bonn, Németország
COP 4	1998. november 2–13.	Buenos Aires, Argentína
COP 3	1997. december 1–10.	Kiotó, Japán
COP 2	1996 júliusa	Genf, Svájc
COP 1	1995. március 28. – április 7.	Berlin, Németország

a *Cancúni Megállapodás*[23] hozta be a koppenhágai szempontokat 2010-ben. A Megállapodás kimondta, hogy a globális felmelegedést 2 °C alatt kell tartani (ez a tudomány fejlődésével akár 1,5 °C-ra is változhat). Ennek alapján a fejlett és a fejlődő országok benyújtották a csökkentési tervüket. 2011-ben a felek elfogadták a *Durban Platform*ot[24] a megerősített cselekvés érdekében, amely értelmében a Keretegyezmény égisze alatt olyan protokollt vagy jogilag kötelező megállapodást dolgoznak ki, amely az összes fél

[23] https://unfccc.int/key_steps/cancun_agreements/items/6132.php
[24] https://unfccc.int/key_steps/durban_outcomes/items/6825.php

számára elfogadható (s feltehetőleg a 21. COP-n fogadják majd el 2015-ben). Mind 2011-ben Durbanben, mind pedig 2012-ben *Dohában*[25] a felek erős aggodalommal tekintettek a cancúni célkitűzések végrehajtása érdekében addig tett intézkedésekre. Dohában már csak annak megerősítetésére futotta, hogy 2015-ben (Párizsban) el kell fogadni a globális klímaváltozási megállapodást.

II. Az ökológia önálló ideológiává válása, az ökopolitika születése

„Lehetséges, hogy az ökológia az ideológiai tudatosság egy új formája, de egyben egy komplex forma is, akárcsak a többi ideológia, gyakran egymásnak ellentmondó tendenciák együttese."[26]

1. Az ökológia eredete

Az eddigiekből is pontosan látható, hogy a környezetvédelem politikai, méghozzá *nemzetközi* és *nemzeti politikai üggyé* vált. A politika tehát elkezdett viszonyulni az épített és a természetes környezethez – a környezet „átpolitizálódott". Felismertük közösségi döntéseink környezeti relevanciáját, és igyekszünk azzal előre kalkulálni. Ez egy meglehetősen hosszú folyamat eredménye volt, s az *ökopolitika* vagy *ökológia*[27] csak a 20. század végétől (az 1970-es évek mozgalmi struktúráiból táplálkozva) tudta elemi erővel átütni a közbeszéd szövetét. Mindez persze korántsem jelenti azt, hogy az ökológiának ne lennének nagyon is ősi gyökerei, s a következőkben az ökológia ideológiai jellegének bemu-

[25] https://unfccc.int/key_steps/doha_climate_gateway/items/7389.php

[26] Vincent, Andrew [(1992) 2009]: Ökologizmus. In: Scheiring Gábor – Jávor Benedek (szerk.) (2009): *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan. 265. Az ökológia eredetére vonatkozó téziseket elsősorban e tanulmány segítségével foglalom össze.

[27] E két kifejezést felváltva használom az új ideológiai irányzat, pontosabban az irányzat két korszakának megnevezésére.

tatása mellett ezen eredettörténet vázlatos felvillantására törekszem.

Ahogyan Andrew Vincent (2009) kifejti, maga az „ökologizmus" kifejezés számtalan problémát vet fel, hiszen kezdettől fogva nem elsősorban egy ideológiai nézetrendszert, hanem egy szaktudományos közeget próbál meg leírni, így fennáll a veszély, hogy *„nem képes kellőképpen közvetíteni azokat a gyakran mélyen személyes és politikai jelentéseket, melyeket a mozgalom tagjai számára képvisel"*.[28] Az ökológia tudománya, amely az élettereket, az élőlények és a környezetük kapcsolatrendszereit vizsgálja, régebbi időkre nyúlik vissza, mint annak ideológiává transzformált változata. Az 1860-as évek végén alakította ki és használta ilyen értelemben Ernst Häckel, aki az *oikosz* ('háztartás, élőhely') és a *logosz* ('okoskodás valamiről, tan, tudomány') szavakból rakta össze a kifejezést. Az *Általános morfológia* című művében (1866) az organizmusok és azok környezete kapcsolatának tudományaként írta le az ökológiát. Kezdettől fogva a tudományköziség, az interdiszciplinaritás hatotta át az ökológiát, amelyet erős gyakorlati megfontolások és empirizmus jellemeztek. Ez a tudományos máz alakult át, bővült és itatódott át normatív (etikai, politikai, közgazdasági) tételekkel és lett belőle napjainkra egy önálló, a többi ideológia számára meghatározó kihívást jelentő ideológia. Ugyanakkor az ökológiai mozgalom születésének többfajta eredettörténete van; Vincent három lehetséges forgatókönyvet vázol fel.

Az ökológia eredetéről vallott egyik legkényelmesebb nézet szerint az emberiség kezdetére, legalábbis a(z új) kőkorszakig, vezethető vissza annak születése. Az ősi, természeti népek magától értetődően környezettudatosak voltak, s tisztelve a természetet, pusztán azt sajátították el, amire ténylegesen szükségük volt.[29] A modern kor embe-

[28] Vincent, 2009: 257.

[29] Vannak olyan nézetek is, hogy a kereszténység megjelenése előtti népek voltak igazán környezettudatosak, ugyanis egyes szerzők a kereszténység alapvető tulajdonságaira vezetik vissza az ökológiai válságot: így vélekedik Lynn White (2005) az *Ökológiai válságunk történeti*

rének, feltéve, ha meg akarja oldani az ökológiai válságot, ezt az ősi, romlatlan ösztönt kell újra felfedeznie. Vincent szerint mindez homályos és pontatlan, bár elismeri, hogy minden ideológiában van igény az ilyesféle tradicionális eredetmítoszra, de úgy véli, hogy a zöldek túllőnének a célon mindennek a kritikátlan elfogadásával. Nem beszélve arról, hogy az ősi emberre is jellemző volt az „irtásos-égetéses" mentalitás, csakúgy, mint azokra, akik manapság pusztítják az esőerdőket: *„Ha azonban az újkőkorszak embere feltalálta volna a pattintott láncfűrészt, valószínűleg nem nagyon fékezte volna magát."*[30]

A második eredettörténetre már többször is utaltunk: ez az ökológiai mozgalmat az 1960-as és 70-es évekre vezeti vissza, amikor elkezdett kibontakozni az ökológiai tudatosság. Ez az ökológia valóban mozgalmi jellegű – hatásaiban és nosztalgiájában máig érő – korszaka. Ez az az időszak, amikor a fent emlegetett ökológiai opusok (*Néma tavasz*, *Népesedési bomba*, *A közlegelők tragédiája*) és meghatározó környezetvédelmi jelentések (*A növekedés határai*, *Egyetlen Föld*, *Közös jövőnk*) megszületnek. Az olajválság hatására az emberiség egyre inkább a természeti erőforrások kimerülésére kezd el koncentrálni. Ekkor érik el első politikai sikereiket a nyugat-európai (főként a német) zöld pártok.

Végül a harmadik megközelítés szerint az ökológia eszmei gyökerei a 19. századra vezethetők vissza, vagyis az ökologizmus egyfajta kritika eszmeáramlat a felvilágosodás hagyományaival szemben. Tagadja azt, hogy az embernek központi szerepe lenne a világban, valamint azt is, hogy a természet önérték nélküli és pusztán az emberi haszonszerzés, kizsákmányolás forrása lenne. Vagyis az ember nem lehet a természet ura, nem irányíthatja azt. A későbbiek során mindebből olyan irányzatok alakultak ki – némileg ellentmondva ezeknek a romantikus hagyományrétegeknek –, melyek megpróbálták összebékíteni az erősen tudománycentrikus és materialista szemléletmódot

gyökerei című munkában. Mindez azonban korántsem elfogadott a zöld teoretikusok körében.

[30] Vincent, 2009: 260.

a vallásos, morális felfogásokkal. Ez elvezetett a természet egyfajta spiritualizálódásához. Ennek az irányzatnak fontos képviselője volt a korábban említett Ernst Häckel, aki szerint Isten teljesen immanens létezője a természeti világnak, amely egyébként egy egységes és egyensúlyban lévő élő szervezet, melynek az emberek is részesei. Ettől a „szuperorganizmustól" kell megtanulnunk a társadalmunk helyes megszervezésének rendjét és a természettel való kapcsolatrendszerünket. Vincent szerint *„Häckeltől kezdve az ökológiának erkölcsi és vallásos jelentősége van az emberiség számára"*.[31] Az ökologizmus 19. századi gyökereinek és azok továbbalakításának *„kolosszális következményei voltak a 20. századra: kitágította szellemi beállítottságunkat a vidék, a naturizmus, a néphagyomány, a népzene, a teljes értékű ételek, a zöldségtermesztés, a keleti vallások, a természetvédelmi területek, az egészség és a homeopátiás gyógyszerek stb. irányába"*.[32]

Vincent megjegyzi, mindez rávilágít arra, hogy az ökológiai megközelítést a kezdetek óta áthatja egyfajta konzervativizmus, és keverednek benne nacionalista elemek is. S pusztán csak esetleges fejlemény, hogy lényegében a szocialista-anarchista közönség alkotja az ökológiai mozgalom gerincét az 1970-es évek óta.

2. Az ökológiai politika árnyalatai

Az ökopolitika az egyik legösszetettebb ideológia, hiszen egyszerre jellemző rá a klasszikus ideológiák *politikai nézetjellege (idea)* és *tudományos megalapozottsága (logosz)*, azonban – éppen a tárgyalt sokszínű származás miatt – erre ráépült két további, az ökopolitika egészét meghatározó jellemvonás: a *mozgalmi-közösségi jelleg* és az erős *morális, etikai megalapozottság*. Természetesen ezek a jellemvonások többnyire külön-külön (olykor néhány közülük együtt is) jellemzik a klasszikus ideológiákat is, de az ökopolitikában ezek a pillé-

[31] Uo. 263.
[32] Uo.

rek egy olyan egységes rendszerré olvadtak össze, amelyben mind a négy pillérnek az ökopolitika esszenciáját meghatározó szerepe van. Kétségtelen tény, hogy az ökopolitikával foglalkozók előszeretettel választják le az egyes pilléreket és abszolutizálják azokat („az ökológiai politika elsősorban a zöldmozgalmat jelenti", „az ökopolitika a természetes és épített környezet morális figyelembevételére szerveződik meg"), ugyanakkor a különféle ökopolitikai magyarázó elvek között sokkal inkább centripetális erők érvényesülnek, amelyek egyik pillért sem engedik kirekeszteni. Vagyis az ökopolitikai e négy megközelítése együtt mozog, valamikor gyengébb szálakkal ugyan, de mindig kapcsolatban vannak, s ami az ökopolitika előnye a többi ideológiához képest, az az, hogy ezek a mozaikdarabok újra és újra (eltérő konstellációkban, de) össze tudnak kapcsolódni. Az ökopolitika tehát a leginkább sokszínű és legváltozatosabb ideológiák egyike, hiszen *„ahogy sokféle szocializmus és sokféle liberalizmus, úgy sokféle ökologizmus is létezik"*.[33] A következőkben Vincent és Martinez-Alier[34] csoportosítását alapul véve (szem előtt tartva ezt a négyes pillérszerkezetet) röviden felvázolom az ökopolitika irányzatait.

Vincent úgy véli,[35] hogy egyfajta dichotómia figyelhető meg az ökológia filozófiája (ökofilozófia) és az ökológia politikai gyakorlata (ökopolitika) között. Ez megmutatkozik az elmélet és a gyakorlat közötti távolságban, továbbá abban, hogy a két terület teoretikusai olykor elbeszélnek egymás mellett, illetve nem vesznek egymásról tudomást. Ennek ellenére Vincent szerint nagyjából hasonló árnyalatok figyelhetők meg az ökofilozófiában, mint az ökopolitikában. A rendszer tulajdonképpen egy olyan spektrumként írható le, melynek a két végén található két, egymással alapvetően ellentétes megközelítés (enyhe antropocentrizmus és mélyökológia), köztük pedig a két szélső ponthoz közel, ám

[33] Dobson, Andrew (2007): *Green Political Thought*. London – New York, Routledge, 11.

[34] Martinez-Alier, Huan ([2002]) 2009): Irányzatok a környezeti mozgalomban. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): 27–45.

[35] Vincent, 2009: 267.

egymástól sem túlságosan távol helyezkedik el két átmeneti irányzat (morális, kiterjesztő és visszafogott, holista).

Az *enyhe antropocentrikus* irányzat szerint az ember az egyedüli értékes és értékelésre képes létező. A természet értéke instrumentális jellegű lehet, vagyis minden természeti létező csupán az emberért van: minden csak az emberek számára nyújtott hasznosság viszonyrendszerében lehet értékes. A természet adhat esztétikai örömöt, szolgálhatja az emberek fizikai túlélését, sőt ezek miatt meg is kell védeni a természetet, de mindez nem jelenti azt, hogy az emberen kívül lenne más olyan létező, melynek élete önértéket képvisel. Politikai szempontból számtalan környezetvédelmi – egyébként sokszor igen sikeres – csoport, szervezet tartozik ide, amelyek képesek emberi léptékkel, egy antropocentrikus keretbe ágyazottan értékeltetni a környezetvédelmi kihívásokat, a klímaváltozás hatásait. Ez a politika alapvetően a meglévő intézményi kereteket kívánja felhasználni és új tartalommal megtölteni, de azokat mindenképpen meg kívánja őrizni.

Ezzel áll szemben a *mélyökológia*, amely szerint az egész ökoszférát önmagában vett értékként (olyan dologként, amely önmagában értékes, vagyis nem más valamihez kapcsolódva, azon keresztül, tehát instrumentálisan válik értékessé[36]) kell felfogni, s mint ilyet, nem lehet eszközként kezelni és egyszerűen felhasználni az ember boldogulásához. Ökofilozófiai oldalról Aldo Leopold munkásságát kell megemlíteni, aki a *Sand County Almanac* című írásával alapozta meg a mélyökológia gondolatrendszerét, de megemlíthetjük James Lovelock Gaia-hipotézisét[37] is, amely szerint a Föld egyetlen, önszabályozó szuperélőlényként is felfogható. Ez az irányzat közel áll a vallásos és spirituális gondolatrendszerekhez. Az ehhez a nézetrendszerhez tartozó mozgalmak (pl. bioregionalizmus, ökofeminizmus vagy a mélyökológián belül is szélsőségesnek tartott Earth

[36] Az önérték-felfogást vallók többsége szerint az ember a természet teljességéhez van kötve, az ember a természetben tud csak kibontakozni és csakis a természet kontextusában tudja önmagát megérteni.

[37] Lovelock, James (1979): *Gaia*. Oxford, Oxford University Press.

First mozgalom) az egész világot s benne a világ érzékelését meghatározó paradigmáinkat kívánják átalakítani. Teljes értékváltást szeretnének elérni, egy olyan világot, amelyben alapvetően másként gondolkodunk a természetről.

A köztes nézetek egyik szélsőséget sem fogadják el a maguk teljességében, s ezek az irányzatok adják az ökopolitika meghatározó derékhadát. A *morális, kiterjesztő* nézetek például az állatok jogaiért harcolnak, méghozzá azon az alapon, hogy az érző életformák ugyanolyan értékkel bírnak (a nem érzők – így a növények, élettelen környezet – természetesen nem). A *visszafogott, holista* megközelítés kiterjeszti az értékkel kapcsolatos diskurzust az érzőképességen túlra, s a mélyökológiához hasonlóan a természet, az egész bioszféra önértékéről beszél (azonban az élettelen környezet még mindig nem tartozik ide). Ezek a szerzők (pl. Holmes Rolston III) azonban élesen elhatárolják magukat a mélyökológiai gondolkodástól.

Amint láthatjuk, ezek az irányzatok igen széles palettájúak, de ahogyan jeleztem, nagyon jól megragadható az a szellemi-eszmei (és persze részben gyakorlati) motívum, amely összekapcsolja őket. Ezt az ökopolitika „zöld kovásznak" is mondhatjuk, s Vincent nyomán a következőkben ragadhatjuk meg: *„A legtöbben valamilyen formában kiemelik a fajok és környezetük közti rendszerszerű, kölcsönös függőséget* [...] *általában a teljes ökoszisztémában gondolkodnak, és jóval kíméletesebben és pozitívabban állnak a természethez, mint a többi ideológia. Továbbá legalább minimális kétely ébred bennük, hogy felsőbbrendű-e az emberiség ezen a bolygón. Közös az általános aggodalom is, hogy az ipari civilizáción keresztül mit teszünk a bolygónkkal."*[38]

Egy másik megközelítés (Martinez-Alier) szerint[39] a környezetvédelmi mozgalmaknak három jelentős irányzata van: a „vadonkultusz"; az „ökohatékonyságon" alapuló megközelítés; valamint a környezeti igazságosság vagy „szegények környezetvédelme".

---

[38] Vincent, 2009: 274.

[39] Martinez-Alier, Huan ([2002] 2009): Irányzatok a környezeti mozgalomban. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): 27–45.

2. táblázat. Az ökopolitika irányzatai

Enyhe emberközpontú (antropocentrikus)	Morális kiterjesztő	Visszafogott holista	Mélyökológia
Ontológiai szétválasztások Instrumentális értékek Determinista Mechanisztikus tudomány Az ember az elsődleges érték Reformista Helyesli az iparosítást	Az érző lények bírnak értékkel	A természet egésze értékkel bír	Ontológiai monizmus Belső érték, önérték a természet Voluntarista Rendszertudomány A bioszféra vagy ökoszféra mint érték Radikális A fenntartható jövőt védi

Ezek közül a *vadonkultusz* időrendi szempontból, valamint tudatosságát és szervezettségét tekintve is az első: vallja az érintetlen természet, az erdők, a vad folyók szeretetét. Martinez-Alier szerint *„nem támadja a gazdasági növekedést mint olyat; elfogadja, hogy alulmaradt az indusztrializált világ nagy részével szemben; ugyanakkor* [...] *»partizánharcot« folytat annak érdekében, hogy a hajdani természetes területek maradványait megvédje a piaci hatásoktól. Mindez a táj szépségének szeretetéből, mélyen gyökerező értékekből és nem anyagi érdekekből fakad.*"[40] Vincent fogalmai szerint a vadon kultuszának hívei elfogadják világunk és korunk antropocentizmusát, de abba bele-belecsempészik a mélyökológiai, a természet önértéken alapuló tisztelete szerinti logikát – a „sekélyesebb" megközelítés felől a biocentrikus irányok felé mozdulnak. A vadonkultusz mozgalmai már a 19. században is megjelentek az USA-ban, idesorolható pl. a Sierra Club[41], de manapság is igen erős a hatása (pl. az International Union for Conservation of Nature – IUCN[42] vagy a World Wide Fund for Nature – WWF[43] tevékenysége révén). A környezeti szerveződések ezen irányzata meríthet a vallásból (főleg a kevésbé antropocentrikus keleti vallásokból), a panteista gondolatokból, felruházhatja a természetet szakrális jellemzőkkel.

40 Uo. 28.
41 http://www.sierraclub.org/
42 http://www.iucn.org/
43 http://www.wwf.org/

Martinez-Alier tipológiája szerint a vadonkultusz „*mellett régóta jelen van egy másik irányzat, amely a gazdasági növekedést hatásait nemcsak az eredeti szempontok mentén vizsgálja, hanem az ipari, mezőgazdasági és nagyvárosi gazdaság tükrében is*".[44] Ennek az irányzatnak, melyet a szerző az *ökohatékonyság evangéliumának* nevez, a spektrumában az egész gazdaság áll, elfogadja a gazdasági növekedést, de nem abszolutizálja. Kulcstételei: fenntartható fejlődés, gazdasági modernizáció, az erőforrások ésszerű és hatékony felhasználása. Ugyanakkor kisebb súlyt fektet – a vadonkultusszal ellentétben – a természet elpusztításából fakadó katasztrófákra, illetve magára a természet önértékére. Martinez-Alier szemléletes megfogalmazása szerint: „*A kihaló madarak, békák, vagy pillangók az egykori szénbányászok kalapján ülő kanárikhoz hasonlóan afféle »bioindikátorokként« jelezik, hogy valami nincs rendjén, de önmaguknak nincs elvitathatatlan létjogosultságuk.*"[45] Az irányzat szerint a gazdasági növekedés és a fejlődés ugyan eleinte – akár drasztikusan – károsítja a környezetet, de később ezek a hatások mérséklődnek, vagyis tulajdonképpen „kinőjük" a környezetszennyezést. Ez a logika köszön vissza a liberális környezetvédelem paradigmájában és annak globális intézményrendszerében (ez az irányzat előszeretettel operál környezetvédelmi adókkal, kibocsátási engedélyek piacával, energia-megtakarításokkal kapcsolatos támogatással). Vagyis a mostani meghatározó – meglehetősen „technokrata" gondolkodású – európai és amerikai környezetvédelmi tendenciák az ökohatékonysággal írhatóak le. Ebben a rendszerben az ökológus, a környezetvédő egyfajta menedzser (vagyis inkább fordítva: a rendszert menedzselő szakemberek rendelkeznek környezetvédelmi elköteleződéssel), aki „*eltakarítja az iparosítás nyomán létrejött ökológiai erózió nyomait*".[46]

Mára ez a két irányzat egymás kiegészítőjévé vált, egymás mellett él, de a világ környezetpolitikai tendenciáit egyér-

[44] Martinez-Alier, 2009: 31.
[45] Uo. 31–32.
[46] Uo. 33.

telműen az ökohatékonyság uralja. Ugyanakkor Martinez-Alier a következő, igencsak valós és fenyegető veszélyre hívja fel a figyelmet: „...*ha a környezetvédelem logikája pusztán közgazdasági logikává alakul át, a környezetvédelem még nagyobb veszélyben lesz, mint korábban* [...] *a természet megóvása fokozatosan elveszíti deontológiai alapjait, mivel a közgazdászok haszonelvű szemlélete átveszi a környezetvédelmi mozgalmak irányítását.*"[47]

Ezt a két áramlatot manapság rendre kihívások érik a *környezeti igazságosság* vagy más néven a *szegények környezetvédelme* felől. Ez az irányzat rámutat arra, hogy a gazdasági növekedés a környezetre gyakorolt káros hatásokat is növeli, s ezek a hatások aránytalanul oszlanak meg egyrészt országok között (megterhelve a globális Dél országait), másrészt különféle társadalmi csoportok között (itt pedig országoktól függetlenül mindig a szegények kerülnek egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe). Vagyis a globális viszonyrendszerben a fejletlenebb és szegény országok legszegényebb polgárait érintik leginkább a környezeti katasztrófák és környezetkárosítások. Martinez-Alier úgy véli, hogy a szegények környezetvédelmének „*fő ereje nem a természet iránti tisztelet, hanem a környezethez fűződő anyagi érdek, mely a megélhetés forrása és feltétele; nem annyira más fajok jogaiért vagy a jövő generációkért való aggodalom, mint inkább a ma szegényeivel való törődés* [...] *Etikája az emberek közötti modern társadalmi igazságosság követelményéből származik.*"[48] Az USA-ban az 1960-as évektől létrejövő környezeti igazságossági mozgalmak – az erős polgárjogi mozgalmi hagyományok eredőjeként – a környezeti károk és hatások tekintetében megnyilvánuló diszkriminációt egyfajta rasszizmusnak *(ökorasszizmus)* tekintették. A környezeti igazságosság mozgalmai eredetileg csak a saját országuk problémáival foglalkoztak, s amikor elkezdték felismerni a globális kihívásokat, akkor került előtérbe a szegények emberi környezetének tarthatatlan helyzete. Ahogyan egyre csökkenek és drágulnak a környezeti erőforrások (nem

[47] Uo. 37.
[48] Uo. 38.

megújuló energiaforrások vagy éppen a víz és a termőföld), úgy élesednek egyre inkább ezek az elkerülhetetlen ökológiai elosztási konfliktusok. Hozzá kell tenni, hogy ezek a konfliktusok összekapcsolódnak a szegénység mintázataival, továbbá a kisebbségekhez kapcsolódó dilemmákkal, hiszen igen gyakran a kisebbségek kerülnek – általános kiszolgáltatottságuknál fogva – környezeti szempontból (is) a gyengébb fél pozíciójába.

III. Környezeti igazságosság (environmental justice)

1. Középpontban az antropocentrikus gondolkodás[49]

A zöld politika teoretikusai számára igen fontossá vált a környezetvédelem, a környezeti fenntarthatóság és az igazságosság koncepciója közötti kapcsolat vizsgálata. Az alapvető problematikát az képezi, hogy a környezetvédelem mikor tekinthető igazságosnak. A klasszikus, viszonylag könnyen megadható definíció szerint az igazságosság a hasznok és a terhek megoszlása, méghozzá kinek-kinek az érdemei szerint. Azt már sokkal nehezebb körvonalazni, hogy melyek ezek a hasznok és terhek; hogyan, kinek és kik számára kell azokat elosztani. Garner szerint azért hallatlanul jelentős (és persze előnyös) igazságossági kérdésként kezelni a környezetvédelmet, mert ezzel annak jogosultsági oldalát domborítjuk ki, és egyúttal meg is különböztetjük a jótékonyságról és a jóindulattól. Egy másik jelentős szempont pedig az, hogy a liberális demokráciákban az igazságosság

[49] Ehhez a részhez elsősorban a következő irodalmat vettem alapul: Garner, 2011: 70–83.; Schlosberg, David (2013): Theorising environmental justice: the expanding sphere of a discourse. *Environmental Politics*, 22: 1, 37–55.

többnyire alkotmányos védelmet élvez, amelyet még a politikai többség sem vonhat kétségbe.[50]

Az igazságosságról gondolkodó politikai filozófusok eddigi paradigmája az igazságosságot alapvetően egy országon belül értelmezte, méghozzá a jelenben élő emberek esetében. Az igazságossági megközelítések tehát földrajzilag és biológiailag behatároltak voltak, így eredendően *antropocentrikus* elméletekként tarthattuk számon őket. A környezetvédelem az igazságossági elméletek mindkét, előbb említett pillérét alaposan kikezdte, hiszen a környezethasználat és a környezetkárosítás messze nem kötődik országhatárokhoz, hatása (még ha látszólag lokális is az adott kiindulópont) az egész világra kiterjed. Mindezek okán a politikai filozófusok átértékelték és egyúttal ki is nyitották az igazságosság koncepcióját, kidolgozva az igazságosság globális alapelveit (környezetvédelmi szempontból a legnagyobb hatást az emberi eredetű klímaváltozás gyakorolta ezekre a koncepciókra). A környezethez kapcsolódó dilemmák továbbá azt is felszínre hozták, hogy egyre több szereplőt kell az igazságosság koncepciójába beleszuszakolni. Első körben – mivel a környezeti döntéseknek hosszú távú és sok esetben visszafordíthatatlan hatásai vannak – az emberek jövőbeli generációit kell figyelembe venni. Ha pedig elfogadunk egy ökocentrikus etikát, akkor messze nem csak az – élő és még meg nem született – emberek érdekeire kell ráirányítani a figyelmünket, hanem magára a természetre, benne az érző állatokra, továbbá a természet élő (de nem érző) és élettelen létezőire.

Ha elfogadjuk azt, hogy a környezetben esett kár igazságtalan, mert sérti a jövő generációkat és magát a természetet, akkor abba feloldhatatlan dilemmába ütközünk, hogy nap mint nap igazságtalanságokat követünk el, amikor károsítjuk a környezetet. Ezt a dilemmát csak tetézi az a némileg paradox helyzet, hogy mindezt a modern jogrendszerek legitimálják, hiszen a mégoly szigorú környezetvédelmi szabályok is eltűrik egy bizonyos mértékig a környezet szennyezését (s ezt eufemisztikusan a környezet igénybevé-

[50] Garner, 2011: 70.

telének vagy éppen terhelésének mondják), s ami jogellenes, az a jogszabályokba foglalt határértékeken túl kezdődik. A környezetszennyezésnek ez a bizonyos „mértéke" pedig nem más, mint az eddig magától értetődőnek tekintett gazdasági növekedésnek, vagy másként, jólétünknek a mértéke. Ahhoz, hogy a jövő generációi és a környezet fennmaradjon és fejlődni tudjon, a kortárs emberiségnek igen nagy áldozatokat kell hoznia és fel kell ismernie azt, hogy a környezeti kár nem pusztán embereket érint, és messze nem csak napi politikai kérdés. Mindez elvezethet bennünket az igazságosság *ökocentrikus* paradigmáihoz, de csak akkor, ha le tudjuk vetkőzni súlyosan antropocentrikus percepcióinkat.

2. Rawls igazságossági elmélete és a környezet

A legtöbb igazságossági koncepció – s így korszakunk egyik legjelentősebb műve, John Rawls *Theory of Justice* (Az igazságosság elmélete) című munkája is – tehát meglehetősen antropocentrikus.[51] Rawls amellett érvel, hogy csak *morális létezők*[52] lehetnek címzettjei az igazságosságból folyó kedvezményeknek, ami kirekeszti a jövő generációkat, a természet nem emberi létezőit és egyéb részeit az igazságosság védőernyője alól. A természet lehet tehát egyfajta haszonélvezője a környezetvédelemnek (vagy éppen az a mechanizmus, amelyen keresztül az antropocentrikus igazságosság elve érvényesül), de a rawlsi rendszerben semmiképpen sem lehet az igazságosság alanya. A Rawls által kidolgozott, liberális, a klasszikus szerződéselméle-

[51] Az intergenerációs szempontoknak az igazságossági elméletekbe való ágyazódásához lásd Gál Róbert Iván – Gulyás Attila – Medgyesi Márton (2011): *Intergenerációs alkotmány*. TÁRKI Zrt. – Nemzeti Fenntartható Fejlődés Tanács Műhelytanulmányok – No. 5. 7–22.

[52] Rawls szerint azok ilyenek, akik egyrészt tisztában vannak önnön jól felfogott érdekeikkel (racionális életstratégiával rendelkeznek), másrészt pedig meg tudják érteni az igazságosság jelentését, továbbá azt is, hogy az igazságosság értelmében mi várható el tőlük, illetve maguk mit várhatnak el másoktól. Idézi: Garner, 2011: 72.

tekből táplálkozó koncepció a „méltányosságként felfogott igazságosság" talaján áll.

Ahhoz, hogy a környezetet valahogyan belecsempésszük a rawlsi elméletbe, annak alapvető metodológiájához kell hozzányúlni. Rawls ugyanis elképzelt egy eredeti állapotot, amikor a szerződő felek találkoznak és a „tudatlanság fátyla" miatt semmilyen ismeretük nincsen a jövőbeni valódi társadalmi pozíciójukról (bevételek, nem stb.). Garner szerint Rawls elméletének környezeti adaptációja egyik oldalról az lehetne, hogy némileg „sűrűbbre szőjük" a tudatlanság fátylát, és például a szerződő felek azt sem fogják tudni, hogy mikor élnek majd, s abban sem lehetnek biztosak, hogy éppen emberként-e. Ezzel a „sűrűbb tudatlansággal" be lehetne vonni a jövő generációit, más fajokat és persze általában az élő és élettelen környezetet az elméletbe.[53] Garner szerint a rawlsi perspektívát úgy is lehet tágítani, hogy – mivel a liberális szerződéselmélet középpontjában az a tézis áll, hogy az igazságosság biztosítja azt a lehetőséget, hogy mindenki úgy éljen, ahogyan azt a legmegfelelőbbnek érzi – ha felismerjük azt, hogy a környezetszennyezés tulajdonképpen az igazságos és szabad élet lehetőségét akadályozza meg; ezzel persze azt is elfogadjuk, hogy a természet önértéke is egy, a jó életről alkotott sokféle elképzelés közül.[54] Mindez persze nem illik bele az ökopolitikai paradigmákba. A szerződési igazságosság teoretikusai azonban azon az álásponton maradnak, hogy bár a környezetvédelem ügye nem igazságossági kérdés, de fontos helye van a politikai vitákban, a demokratikus választási kampányokban.

Egy másik, egészen egyszerű módja annak, hogy a környezeti kérdéseket az igazságosság homlokterében vizsgáljuk, az, hogy kimondjuk: a környezetvédelem igenis igaz-

[53] Érdemes megjegyezni, hogy Rawls koncepciójának is van a nemzedékek közötti igazságossággal kapcsolatos mondanivalója, ez pedig az „igazságos megtakarítás elve", melynek értelmében addig kell a generációknak pozitív megtakarítást produkálnia, ameddig az igazságos társadalom intézményei stabilak nem lesznek.

[54] Garner, 2011: 72.

ságossági problematika. Az ökoetikai megközelítés éppen erre tesz kísérletet, és a környezeti kérdéseket igazságossági megközelítésben vizsgálja. Ehhez persze az szükséges, hogy az igazságosságot ne a – rawlsi értelemben vett – morális létezőkhöz kössük.

3. Nemzedéken belüli (társadalmi) igazságosság és a környezet

Ez a megközelítés nem jelent mást, mint a környezeti igazságosság antropocentrikus felfogását, amely az igazságosságot a velünk élő emberek kontextusában vizsgálja (ezért is nevezhetjük *intragenerációs* vagy *társadalmi igazságosságnak*).

A környezetpolitikát igen gyakran keretezi az igazságossághoz kapcsolódó diskurzus: mindez akkor kerül főként előtérbe, ha a környezetkárosítás egy-egy társadalmi csoportot aránytalanul érint. Ugyanis a környezeti terhek sokszor aránytalanul sújtják a szegényeket, a kisebbségeket a gazdag és a szegény társadalmakban egyaránt (ez a gondolat húzódik meg a már tárgyalt szegények környezetvédelme ökológiai irányzat mögött is). Ez vezetett például az USA-ban a környezeti igazságossági mozgalmak felemelkedéséhez, amelyek a környezeti igazságtalanságok megszüntetése érdekében tevékenykednek. Számtalan helyen kibontakoztak helyi, nemzeti környezeti igazságossági mozgalmak, de megjelent a környezeti igazságosság globális értelmezési kerete is: ahol az a húsbavágó kérdés, hogy a környezetvédelem mennyire elégíti ki a globális társadalmi igazságosság kritériumát. Ahogyan arra utaltam már: a fejlődő országok esetében a környezeti problémák elválaszthatatlanok a gazdaság növekedésétől, hiszen utóbbi az üvegházhatású gázok egyre nagyobb légköri koncentrációjával, a nem megújuló energiaforrások fokozatos kimerítésével, népességrobbanással és környezeti károkat okozó intenzív mezőgazdasági technológiák elterjedésével fenyeget. A környezeti igazságosság kérdése nemzetközi

kontextusban tehát beleütközik abba a dilemmába, hogy igazságos módon hogyan lehet rávenni a fejlődő országokat a szigorúbb környezeti szabályozásra (ez annál is inkább fontos, hiszen ezek az országok a világ fajokban leggazdagabb élőhelyei, így a biodiverzitás megőrzése ezeken a helyeken a világ legégetőbb környezetvédelmi kihívásai közé tartozik).

A környezetvédelemmel biztosított társadalmi igazságosság éppen olyan jelentős nemzeti probléma, mint amennyire világjelenség is: hiszen a világ legszegényebb országai vannak leginkább kitéve a környezetkárosításnak, és ezek az országok tudnak a legkevésbé alkalmazkodni, s a helyzetet csak fokozza, hogy világunk legjelentősebb környezeti problémáit a fejlett országok okozták. Tehát a világ gazdag embereit és persze országait jelentős morális felelősség terheli a legszegényebbek megsegítésében.[55] Ráadásul a társadalmi igazságtalanságok hozzájárulnak a környezetkárosítások növekvő tendenciájához, hiszen olyan energiapazarló technológiákat kényszeríthetnek rá különböző országokra, amelyek esetében kódolva van a további környezetszennyezés, esetleg a környezeti katasztrófa (pl. a kizsákmányolható és éhbérért dolgozó szegények óriási tömegei arra ösztönzik a politikát, hogy környezetszennyező iparágakat, üzemeket, bányákat tartsanak fenn). Az a tendencia is megállapítható, hogy a fejlődő országok fejlett világnak való kitettsége (pl. beruházások esetében) nagyban hozzájárul e régiók környezetének degradálásához, hiszen utóbbiak hajlamosak enyhébb környezetvédelmi szabályokat bevezetni, esetleg az engedélyezési eljárások folyamán hunynak szemet azért, hogy a multinacionális vállalat az adott országban állítsa fel új gyártósorát (megjegyzem, hogy ez nem példa nélküli Magyarországon sem). Sőt, nem egy

[55] Elliot szerint a világ népességének leggazdagabb 20 százaléka felelős a személyes fogyasztás 86 százalékáért, továbbá a világ energiafogyasztásának 58 százalékáért, míg a legszegényebb 20 százalék a világ erőforrásainak kevesebb mint 5 százalékát fogyasztja. Elliott, Lorraine (2004): *The Global Politics of the Environment*. Basingstoke, Macmillan, idézi Garner, 2011: 74.

esetben a fejletlen régiók a fejlett országok szemétlerakóivá, veszélyes hulladékainak környezetet károsító telepeivé válnak.[56] (Mindezekre szörnyű példa a bhopáli vagy éppen a verespataki katasztrófa.) Ugyanez igaz a fejletlen régiók fejlett országok vállalatai által uralt mezőgazdaságra: ahol az egyszerű munkásokat – akiknek a napi betevőre sem telik – a tőke zsákmányolja ki;[57] a környezetet, a termőföldet pedig a behozott intenzív (GMO-alapú, rovarirtókra alapozott) termelési módok zsigerelik ki. A fejletlen országok eladósodása is hasonló következményekkel jár, hiszen a kölcsönök visszafizetésének kemény feltételei gyakran a környezet rovására biztosíthatóak csak.

Egyértelmű tehát, hogy a fejlett országoknak morális felelőssége van a fejletlen régiók környezeti kríziseinek megoldásában, továbbá a globális Észak és Dél közötti egyenlőtlenségek csökkentésében. Mindez ugyanakkor azt a dilemmát is felveti, hogy az igazságosság előremozdítása valóban segíti-e a fenntarthatóságot, a környezet hatékonyabb védelmét. Sőt, mivel az egyenlő feltételek biztosítása a gazdasági fejlődést egészen biztosan elősegíti a fejletlen országokban, az is felvethető, hogy mindez nem hoz-e elő új, eddig még nem látott környezeti problémákat. S mivel jelen társadalmi és gazdasági berendezkedésünkben a gazdasági növekedéshez a környezet károsításán át vezet az út, igen kevéssé valószínű, hogy a vagyonok igazságosabb globális elosztása érdemben csökkentené a környezetkárosítást, pusztán a felelősségi viszonyokat rendezné át. A fejlődő régiók – ahogyan azt korábban is láthattuk – jogot formálnak a gazdasági növekedésre (s így a környezet szennyezésére), melyet egy antropocentrikus igazságosságelmélet alapján elég nehéz lenne megtagadni.[58]

[56] Garner, 2011: 75.

[57] A munkások és a zöldek – egyébként ellentmondásoktól sem mentes – viszonyára lásd a Harmadik fejezet 3.1 pontját az ökoszocializmusról.

[58] Garner, 2011: 76.

4. A környezeti igazságosság elméletének expanziója

Az antropocentrikus elméletek viszonylagos eszköztelensége miatt lehet szükség a környezeti igazságosság megközelítéseire. Schlosberg szerint[59] a környezeti igazságosság (environmental justice) koncepciója számos tudományágban vált a kutatók központi megközelítésévé, s mind az elméleti megalapozottsága, mind pedig az elmélet terjedelme nagymértékben bővült az elmúlt két évtizedben. A következőkben Schlosberg leírását alapul véve összefoglalom a környezeti igazságosság elméleti expanzióját, beleszőve azokat a már említésre került „evolúciós" tendenciákat (pl. a természet önértéke), amelyek immáron egységes keretben alapozzák meg az igazságosság ökocentrikus elképzelését.

A környezeti igazságossággal kapcsolatos legkorábbi szakirodalmi hivatkozások a környezeti károsodások *egyenlőtlen eloszlására* fókuszáltak. A koncepcióval azt illusztrálták, hogy egyes közösségeket több környezeti kockázat terhel, mint másokat. Az USA-ban kapcsolatra derítettek fényt ezen kockázatok és károsodások, valamint az osztály- és faji státusz között – nem pusztán a szegény közösségeket terhelte egy sor környezeti károsodás, ezt a bőrszín éppúgy befolyásolta (ökorasszizmus). A méltányosság kulcsfontosságú keret volt a környezeti igazságosság első megjelenésekor. A méltánytalanságokra való ilyen fókuszálás aztán gyorsan bővült és egy sor témakört magába olvasztott, a környezetvédelemből eredendően következő egyenlőtlenségtől kezdve a környezeti javak és károsodások elosztásáig (úgy, mint a zöld terek, tömegközlekedés, friss élelmiszerek). A környezeti igazságosság elméletével és mozgalmával foglalkozó korai szakirodalom gyorsan fejlődött, méghozzá három irányba is továbbfejlesztve a koncepciót: a „környezet" meghatározása, a környezeti igazságtalanságok kialakulásának hátterében lévő tényezők és a környezeti igazságosság pluralista „igazságosság-koncepciója".

[59] Schlosberg, 2013: 37.

A környezeti igazságosság koncepciójának korai történetében a *környezet* vadonra való leegyszerűsítésével szembeni kritikák összekapcsolódtak azzal a felismeréssel, hogy a környezetet sokkal szélesebb körben érdemes meghatározni, vagyis a környezet az a hely, ahol „élünk, dolgozunk és játszunk" (Novotny, 2000). Julian Agyeman (2003) munkássága vert hidat a környezet és az igazságosság különféle megközelítései között, az „igazságos fenntarthatóság" koncepciójába integrálva azokat. Ez a megközelítés azokra a szakpolitikákra és gyakorlatokra helyezi a hangsúlyt, amelyek egyaránt figyelembe veszik a mindennapi környezetet és a nagyobb természeti világot, ragaszkodva mind írásban, mind pedig közpolitikai ajánlásokban a környezetileg igazságos megoldásokhoz, a zöld városokhoz s a klímaváltozáshoz, az élelmiszerrel és az energiával kapcsolatos kérdésekhez, továbbá a fenntartható materializmushoz.

A környezeti igazságossággal foglalkozó másik meghatározó tudományos irányzat mindig is túllépett az egyenlőtlenség puszta leírásán és dokumentációján, méghozzá az igazságtalanság mögött meghúzódó *indokok* alapos elemzése felé. Kezdetben a fő magyarázó elv a már említett rasszizmus volt. A környezeti igazsásosság nem egyszerűen annak bizonyításáról szólt, hogy a kisebbségi közösségeket több környezeti károsodás és kockázat érte, hanem arra törekedett, hogy fényt derítsen arra, hogy miért éppen ezek a közösségek kerültek első helyen leértékelésre. Mohai és szerzőtársai (2009) lefektettek néhány, egymással okokozati viszonyban álló, a környezeti igazságtalanságra vonatkozó tényezőt. Először is, gazdasági megfontolások határozzák meg mind az érintett népesség elszegényedését, mind pedig a társadalmi és környezeti költségek ipari kiszervezése melletti érvelést. Továbbá az ipar és a kormányzat azokat az utakat keresi, amelyeken a legkisebb az ellenállás a fejlődés irányába.

A harmadik alapvető szakirodalmi irányzat abban keresendő, hogy a környezeti igazságossági mozgalmak sokféle megközelítésében a tágan felfogott és *pluralista igazságosság-meghatározások* tükröződtek (Schlosberg 2003, 2004, 2007).

A méltányosság mindig is komoly szerepet játszott, de a rasszizmus – más kirekesztő jelenségekkel egyetemben – is komoly magyarázó erővel bírt. A részvételi igazságszolgáltatás – kiállni önmagunkért, illetve mindenkinek egyenlő lehetőséget biztosítani a beleszólásra – mindig is része volt a környezeti igazságosságról szóló diskurzusnak. Túl ezen, a környezeti igazságossági mozgalmak nem pusztán a méltányosságot, az elismerést és a részvételt értik bele az „igazságosságba", hanem sokkal szélesebben fogják azt fel, ideértve az egyének és a közösség alapvető szükségleteit és működését. Az igazságosság adott megközelítése, amely egy sor alapvető szükségletet felölel a társadalmi elismeréstől a gazdasági és politikai jogokig, egy átfogó keretet kínált, amelynek segítségével megérthetjük a környezeti igazságossági mozgalmak követeléseinek mozgatórugóit. A környezeti igazságosság elméletében lejátszódó legutóbbi fejlődések egyik kulcsmomentuma éppen a környezeti igazságtalanságot megalapozó számtalan mechanizmus és eljárás finomabb megértése. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a környezeti igazságosság kutatásának egyik legfontosabb iránya a közelmúltban éppen a környezeti igazságtalansághoz/igazságossághoz kötődő tapasztalások sokszínűségének elismerése.

Schlosberg szerint[60] a környezeti igazságosság – a fenti szakmai fejlődési utakat követően – háromirányú expanzión esett át: egyrészt horizontális és vertikális irányban, másrészt a közösségek tekintetében, végül pedig a nem emberi létezők vonatkozásában.

Ha a környezeti igazságossághoz kötődő legjelentősebb változást kellene megragadni, akkor az minden bizonnyal az lehetne, hogy számos *mozgalom* számára szervezőelvvé, sőt központi értékké vált (Sze–London, 2008). A környezeti igazságosság kérdésköre a klasszikus környezetszennyezési ügyeken túl mind tematikájában, mind pedig földrajzi szempontból (a lokális témáktól a globális ügyekre fókuszálva) kitágult. A környezeti igazságossági

[60] Schlosberg, 2013: 40–45.

mozgalom magában foglalja a klasszikus polgári jogi és a mérgező anyagok ellen fellépő mozgalmakat, továbbá az őslakosok, valamint a munkások jogait (mezőgazdasági és ipari tevékenységek, munkahelyi egészségvédelem) védő szerveződéseket, ehhez jönnek még a szolidaritást vagy általánosabban a társadalmi és gazdasági igazságosságot zászlajukra tűző mozgalmak, a bevándorlók jogaiért, az élhető városi környezetért, a fenntartható növekedésért, az élelmezési igazságosságért küzdőkről nem is beszélve. Ezért tehát a környezeti igazságosság valóságos mikro- és makrokozmoszáról beszélhetünk. Ez a folyamatos, *horizontális* témabővülés pedig globálissá tette a környezeti igazságosságról szóló diskurzust (*vertikális expanzió*).[61] Walker (2009) nem kevesebb, mint 37 olyan országot, illetve ügyet említ meg, ahol és amelyekben a környezeti igazságosság diskurzusa megjelent. A kiterjedést nagyban elősegítette a globális jelenléttel bíró nem kormányzati szervezetek (NGO) hálózata és határokon átnyúló küzdelmük a környezetkárosítások ellen – ezen mozgalmak fő ereje éppen az, hogy felhívják a figyelmet a környezeti igazságtalanságokra, továbbá azon társadalmi viszonyokra, amelyek kitermelik az ilyen igazságtalan szituációkat. Ezzel párhuzamosan a horizontális és vertikális expanzió ahhoz is hozzájárult, hogy a környezeti igazságosság elméleti gondolkodói és mozgalmai erős kapcsolatokat alakítottak ki egymással.[62]

Schlosberg szerint[63] a környezeti igazságosság további térbeli korlátokon is átverekedte magát. A következő az *egyén és a közösség kapcsolata:* amíg a klasszikus liberális igazságossági elmélet (lásd Rawls már tárgyalt elméletét) eredendően individualista, addig a környezeti igazságossági mozgalmak mind az egyén, mind a közösség szintjén vizsgálják és értelmezik az igazságtalanságot.[64] Az igaz-

[61] A földrajzi bővülésre lásd részletesen Schlosberg, 2013: 42.

[62] Uo. 49–50.

[63] Uo. 42–43.

[64] Fontos példa erre például, hogy a Katrina-hurrikán milyen hatást gyakorolt a társadalmi, szociokulturális, valamint a társadalmi kohézióra New Orleans afroamerikai közösségeiben: Bullard, Robert

ságtalanság e kommunitárius felfogása bár szembemegy a liberális nézetekkel, nagyon is létfontosságú a tenni akaró, környezeti igazságossággal foglalkozó közösségek mindennapjaiban.

Végül a harmadik „határátlépés" a környezeti igazságosság számára a környezettel való szorosabb és mélyebb kapcsolat (ennek lehetséges stratégiáit a rawlsi elméletnek a környezetvédelemmel való kapcsolódási pontjainál tárgyaltam is). Ezen a ponton – Schlosberg nyomán és leírásába ágyazva – ismét megerősítést nyer, hogy a környezeti igazságosság elméletének el kell szakadnia az antropocentrikusságról, és fel kell ismernie, hogy a környezeti igazságtalanságok éppúgy meggyökeresedtek a nem emberi világban, mint az emberi kapcsolatokban. A környezeti feltételek tehát kivetülései a társadalmi igazságtalanságoknak.[65] Schlosberg egyenesen amellett érvel (2007), hogy az igazságosság egy fontos megközelítés lehet a környezet és az emberi szükségletek közötti viszony kezelésében, egymáshoz igazításában, továbbá az ökoszisztéma jobb megértésében. Amikor megzavarjuk, károsítjuk az ökológiai rendszerek normál működését, akkor igazságtalanul járunk el, nem pusztán embertársainkkal, de a mindazokkal a nem emberi létezőkkel szemben is, akiknek sorsa e rendszerek integritásán múlik.[66]

– Wright, Beverly (szerk.) (2009): *Race, place, and environmental justice after Hurricane Katrina*. Boulder, CO: Westview Press.

[65] Lásd erre Agyeman, 2010.

[66] A környezeti igazságossági kérdések, problémák feltérképezésével az EJOLT (Environmental Justice Organisations, Liabilities and Trade) ernyőszervezet foglalkozik: http://www.ejolt.org/. A világ környezeti igazságossági konfliktusait bemutató térképes adatbázisuk folyamatosan frissül, s természetesen magyar vonatkozásai is vannak: http://ejatlas.org/.

5. Nemzedékek közötti igazságosság (jövő generációk)

A környezeti igazságosság egyik legkézenfekvőbb és már lejátszódott expanziója a jövő generációk figyelembevétele a politikai döntések meghozásában, hiszen a környezetvédelmi kérdések számtalan problémát vetnek fel a jelen és a jövő generációi között. Fontos megjegyezni, hogy azért nyerhettek polgárjogot a jövő generációkat képviselő intézmények (parlamenti bizottság, szószóló, ombudsman),[67] mert ez a koncepció még erősen magán viseli a társadalmi igazságosság antropocentrikus (így tehát eddigi, kényelmes paradigmáinkba illeszkedő) jellemvonásait. Ugyanakkor egyértelmű elmozdulást jelent a környezeti igazságosság fejlődését illetően.

A fő kérdés itt az, hogy a környezeti igazságosság viszonyrendszerében mit biztosíthatunk a jövő generációinak, akiknek azokkal a környezeti problémákkal kell majd megküzdeniük, amelyeket mi magunk (tehát a jelen generációk) okoztunk.[68] Ha ezt komolyan vesszük, akkor ki kell mondanunk azt is, hogy a jelen generációinak igenis vannak kötelességei az eljövendőkkel szemben, sőt le kell mondanunk nagyon sok, jelenbeli gazdasági előnyünkről – ha ezt meg is tesszük, ettől még számtalan nehézség, kifogás szakad a nyakunkba. Az intergenerációs problémák alapvetően négy kérdésben érintik a jövő nemzedékeket: a környezeti erőforrások pazarló felhasználása, a környezet elszennyezése, az eladósodás és a nemzedékek életpálya-finanszírozásának deficitje (amely leginkább demográfiai deficit).[69]

Általános kifogás a jövő generációk iránti kötelezettségekkel kapcsolatban, hogy azért nincsen kötelezettségünk

[67] A jövő generációk megszemélyesítésére és érdekeinek képviseletére szerveződő intézményi megoldásokkal e helyütt részletesen nem tudok kitérni. A téma alapos összefoglalására lásd Gál–Gulyás–Medgyesi, 2011: 22–32.

[68] Garner, 2011: 76.

[69] Gál–Gulyás–Medgyesi, 2011: 4.

a még meg nem született generációk felé, mert fizikailag képtelenek vagyunk viszonzást (*reciprocitás*) kapni tőlük (ezt nevezetük a *nemzedékek közötti aszimmetriának*). Mivel még nem léteznek, nem tudnak számunkra semmit adni azért, amiért mi felismerjük az ő érdekeiket, és tiszta környezetet hagyunk rájuk örökül. Ebből pedig sokak számára az következik, hogy a jövő generációknak nincsenek jogai, a jelen generációinak pedig nincsen velünk szemben kötelezettsége. A második klasszikus ellenvetés abban ölt testet, hogy *sohasem fogjuk tudni pontosan*, milyen szükségletei lesznek majd a jövő generációinak, ilyenformán a jelen generációk ehhez sohasem tudnak alkalmazkodni. A harmadik, egészen egyszerű ellenvetés szerint a jelen generációk érdekei *elsőbbséget élveznek* a jövő generációk érdekeivel szemben.

A reciprocitás kapcsán Rawls úgy véli, hogy a társadalmi szerződést megkötők annyiban kalkulálhatnak a jövő nemzedékeivel, amennyiben azt jól felfogott önérdekük megengedi. Vagyis a jelen generációk önérdeke lesz az a közvetítő közeg, amelyen keresztül a jövő generációinak érdeke érvényesül: vagyis a szerződők a legközelebbi, még meg sem született leszármazottaik érdekeire tekintettel cselednek. Ezzel a logikával csak az a gond, hogy pusztán az időben hozzánk legközelebb eső jövő generációkat érjük el: az elmélet nem nyílik meg ténylegesen a jövő generációi felé. Ezért az a legkézenfekvőbb, ha elutasítjuk az igazságosság szerződéses elméletét: tehát az igazságosság nem pusztán a már létező morális aktorokhoz kötődhet. Érdemes arra is utalni, hogy ha az emberiség generációit egyfajta időbeli futószalagon vizsgáljuk, akkor a bennünket követő generációk iránt már csak azért is szükséges kötelezettségeket vállalnunk, mert a minket megelőző, múltbeli generációk (illetve azok egy része) is vállaltak hasonló nehézségeket. Vagyis mindannyian egy nagy *intergenerációs kockázatközösség* részei vagyunk (persze az egyes generációk eltérő kötelezettségvállalási hajlandósággal és az adott történelmi-gazdasági helyzethez mért kötelezettségrendszerrel rendelkeznek).

A jövő generációk igényeinek ködös voltához jegyezzük meg azt, hogy bár a szükségletek és igények változhatnak a jövőben, de mára pontosan ismerjük az élet azon alapvető szükségleteit, amelyek egészen biztosan nem változnak. Egy szennyezett és természeti erőforrásaiban megcsonkított bolygó egészen biztosan nem képezi a jövő nemzedékek érdekeit. Vagyis nem a jövő generációk felé való kötelezettségeink léte, hanem azok típusa a kérdéses. Ugyanolyan morális státuszban vannak a jelen és a jövő generációi, vagy – részben feladva vagy éppen átalakítva nemzedékünk érdekeit – a meg nem születetteknek kell kedvezni?

A jelen generációk érdekelsőbbségének érve pontosan mutatja azt, hogy kitapintható és valós feszültség van az intragenerációs (társadalmi) és az intergenerációs igazságosság között. A kérdés az, hogy ha pontosan tudjuk, hogy jelenbeli, a környezetet károsító tevékenységeink hatással vannak a jövő környezetére és a jövő nemzedékekre, akkor miért ne kellene aktuális döntéseinknél figyelembe venni az eljövendők érdekeit. A dolgot tovább bonyolítja a sokat emlegetett globális Észak–Dél-konfliktus, amely alapvetően – ahogyan láthattuk – egy jelenbeli intragenerációs (társadalmi) igazságossági konfliktus, de persze jövő generációs vonatkozási is vannak, hiszen a fejlett Észak jelen generációjának a szigorúbb környezetvédelmi szabályokra vonatkozó elvárásai nem pusztán a déli jelen, hanem a fejlődő világ jövőbeli generációit is érinti. Ugyanakkor éppen a globális Dél esetében észlelhetünk egy kiegyenlítési mechanizmust, hiszen egyszerre elszenvedője és okozója is az igazságossági konfliktusoknak – még ha különböző idősíkokban is. Ugyanis ha Dél elvárja (és joggal teszi ezt), hogy az Észak befejezze a vele szemben folytatott – korábban említett – környezeti kizsákmányolást, vagyis szeretné helyreállítani a jelen generációk közötti társadalmi igazságosságot globális szinten, akkor az is elvárható (másképp mondva, az az igazságos), ha ezek az államok is csökkentik a jövő felélésének eddigi ütemét, vagyis helyreállítják az intergenerációs igazságosságot. Azonban vannak olyan koncepciók is (Beckerman–Pasek, 2001), melyek szerint

merőben igazságtalan a jelen generációk költségére előnyben részesíteni a jövő generációkat, hiszen ez a jelenben élő legszegényebb embereket is sérti. Vagyis az intergenerációs igazságosság itt keresztbe metszi az intragenerációsat (erre az egyik legjobb példa az alább tárgyalandó klíma-igazságosság). Álláspontom szerint azonban működhet együtt e kettő, csak mind a jelen, mind a jövő igazságossági dilemmáit egyszerre kell kezelni, hiszen ha a jelenben érvényesül a társadalmi igazságosság megfelelő szintje, akkor nyilván nem a legszegényebbek viselik a jövő megmentésének költségeit.

A dolog úgy áll, hogy a globális Északnak kell finanszírozni (főként a gazdaság modernizálásán keresztül) azt, hogy a Dél valamit tegyen az intergenerációs igazságosság megvalósítása (pl. a klímaváltozás elleni küzdelem) tekintetében. A felvázolt dilemmák és realitások alapján nem lehet vitás, hogy minden szereplőnek komoly attitűdváltáson kellene átesnie, ha globális szinten akarunk lépéseket tenni: a fejlett országoknak el kell ismerniük azt, hogy közvetlenül és közvetve ők okozzák a fejlődő régiókkal kapcsolatos társadalmi igazságossági kríziseket, a globális Délnek pedig önértékként (s nem valamiféle árukapcsolással, illetve a vele szembeni társadalmi igazságtalanságok reparálásának függvényeként) kellene kezelni a jövő generációk kérdését. Amíg ez nem történik meg, addig a tárgyalt nemzetközi környezetvédelmi fórumok (lásd az I. pontot) pusztán a befagyott álláspontok körüli mantrákról fognak eztán is szólni.

Ez a patthelyzet megmagyarázza a fenntartható fejlődés[70] hallatlan népszerűségét, hiszen e koncepció próbálja „lavírozva" összebékíteni az intergenerációs igazságosság környezetvédelmi paradigmáját az intragenerációs igazságosság fejlődésközpontú megközelítésével.

Végtére is, ha elfogadjuk a jövő generációk érdekeinek létjogosultságát, illetve azt, hogy ezek gyakran arra kényszerítik a jelenben élőket, hogy feláldozzák az érdekeiket

[70] A fenntartható fejlődés koncepciójának Brundtland-bizottság általi bemutatását lásd e fejezet I. pontja alatt.

a meg nem születettek javára, akkor egy másik problémával találjuk magunkat szembe: hogyan integráljuk a jövő generációk érdekeit a képviseleti demokrácia intézményrendszerébe. A szakirodalom alapvetően három intézményi megoldást javasol: a jövő nemzedékek megszemélyesítése, alkotmányos és egyéb intézményi korlátok alkalmazása, automatikus szabályozó mechanizmusok bevezetése.[71]

A *megszemélyesítés* esetében, mivel a meg nem születettek nem tudják érdekeiket személyesen képviselni, olyan szereplőket kell beiktatni a rendszerbe, akik az ő érdekeiket képviselik. Ennek leghatékonyabb formái a jövő nemzedékek képviseletére kialakított állami intézmények: a jövő nemzedékeket képviselő ombudsman (2012-ig önálló jövő generációs ombudsmani rendszer működött Magyarországon, az Alaptörvénnyel az alapvető jogok biztosának egyik helyettese képviseli a még meg nem születettek érdekeit), jogi ügyekben eljáró tanács, esetleg parlamenti bizottság vagy éppen környezetvédelmi ügyekben eljáró ügyész. Elképzelhető továbbá olyan megoldás is, amely szerint például a szülőket ruházzuk fel olyan mandátummal, hogy hatékonyan tudják képviselni gyermekeik érdekeit (a gyermekek után szavazati jog szülő általi gyakorlása), azonban ez olyan sok jogi és igazságossági problémát vet fel, hogy alkalmazása nem terjedt el.

Az *alkotmányos* vagy egyéb *törvényi korlátok* kapcsán elmondhatjuk, hogy *„vannak országok, ahol az alkotmány a jövő nemzedékek jogát mondja ki az egészséges, élhető környezetre. Más esetekben a pénzügyi stabilitásra vonatkozó rendelkezések szerepelnek az alaptörvényben, mint amilyen az államadósság megengedett felső szintjének kijelölése, valamilyen kiadási korlát megadása, az éves költségvetési hiány felső korlátjának meghatározása vagy a kiegyensúlyozott költségvetésre vonatkozó előírás.”*[72] Ezek kapcsán a legnagyobb probléma a szankciónélküliség (tehát a betarthatatlanság) és a rugalmatlanság.[73]

---

[71] A témakört részletesen feldolgozza és elemzi: Gál–Gulyás–Medgyesi, 2011.

[72] Gál–Gulyás–Medgyesi, 2011: 5.

[73] A magyar Alaptörvény éppen ezt, a jövő nemzedékek alkotmá-

Végül megemlíthetjük az algoritmusokkal történő szabályozást, más néven az *automatikus kormányzást*. Erre jó példa a nyugdíjindexálás, amikor egyes – döntően szakpolitikai – kérdésekben a kormány vagy a törvényhozás nem esetről esetre dönt, hanem előre kódolt mechanizmusok, jogszabályba foglalt képletek alapján veszi figyelembe az intergenerációs kérdéseket.

6. A klímaváltozás és az igazságosság

Ahogy a klímaváltozás hatásai beszivárognak mindennapjainkba,[74] egyre többen kezelik magát az antropogén eredetű klímaváltozást is igazságossági kérdésként,[75] sőt talán ez lehet a 21. század egyik legfontosabb igazságossági ügye. A klímaváltozás igazságossági oldalának centrális dilemmái a következőek: kik a klímaigazságosság jogosultjai; mire tarthatnak igényt; ki kötelezhető a (jövő generációk érdekeit károsító) klímaváltozás megelőzésével, valamint a már bekövetkezett negatív fejleményekhez való adaptálódással kapcsolatos terhek viselésére.

Nem lehet vitás, hogy a jövő generációi lesznek leginkább az elszenvedői (így a klímaigazságosság alanyai is) az ant-

nyos szabályozási irányát követi. Ezt részletesen elemezem: Antal Attila (2012): Az új Alaptörvény környezetvédelmi filozófiája. *Közjogi Szemle*, 2011/4. 43–51. p.; A jövő nemzedékek érdekei az Alaptörvényben. In: Verebélyi Imre (2012): *Az állam és a jog alapvető értékei a változó világban*. A Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának konferenciakötete. Győr, 13–21. p. Az Alaptörvény jövő generációkra vonatkozó rendelkezései (különösen az önálló jövő nemzedékek ombudsmanjának megszüntetése) kapcsán megfogalmazott kritikáimat pedig itt foglaltam össze: Antal Attila (2013a): Az Alaptörvény környezetvédelmi filozófiájának vakfoltjai. In: Drinóczi Tímea – Jakab András (2013) (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011*. Pázmány Press, Budapest–Pécs, 13–29. p.

[74] Ezt legújabban és talán legélesebben az IPCC 2014-es jelentése (IPCC [2014]: *Fifth Assessment Report [AR5]*), annak is a klímaváltozással foglalkozó részjelentése (IPCC [2014]: *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*) mutatja.

[75] Lásd erre Page, Edward (2006): *Climate Change, Justice and Future Generations*. Cheltenham, Edward Elgar.

ropogén eredetű klímaváltozásnak (ez persze korántsem jelenti azt, hogy a klímaváltozás már most ne okozna óriási problémákat), ezért igazságosnak tekinthető minden olyan cselekedet, amely csökkenti az üvegházhatású gázok légköri koncentrációját. Mindez azon a fundamentumon nyugszik, hogy az embereknek joguk van az egészséges környezethez, továbbá hogy a klímaváltozás éppen az alapvető jogaikat és érdekeiket veszélyezteti. Ahhoz, hogy a jövő generációk kapcsán egyáltalán bármilyen igazságossági dilemmát érdemben fel tudjunk vetni, mindenképpen el kell ismerni azt, hogy a jövő generációk is éppen olyan jogokkal és érdekkel rendelkeznek, mint a jelenben élők. Ahogyan arra többször is utaltam, a fejlett világnak (ideértve a politikai döntéshozókat, az üzleti szférát és persze a társadalmakat is) pedig azt kell elfogadnia, hogy egyelőre nagyobb a felelőssége[76] az antropogén klímaváltozásban (legalábbis addig a pontig, amíg a legtöbb üvegházgázt bocsátja a légkörbe, sőt ez a felelősség e pont után is releváns lesz, hiszen az ipari forradalom óta a fejlett országok a bolygó legnagyobb környezetszennyezői[77]), mint a fejlődő országoknak.[78] Ennek eszköze a saját üvegházgáz-kibocsátás csökkentése, valamint a fejlődő régiók klímaváltozás elleni küzdelmeinek anyagi támogatása.

[76] Ez azonban mára változóban van, hiszen a fejlődő világ egyre inkább terheli a légkört (Page, 2008: 558–559). Mindez átrajzolja az itt felvázolt felelősségi rendszert.

[77] Itt azonban felvethető egy másik dilemma: felelőssé tehető-e a fejlett világ azokért a történelmi környezetszennyezésekért, amelyek hatásaival a szennyezés pillanatában még csak tisztában sem volt. Vannak olyan teoretikusok, akik szerint a felelősség mindaddig nem áll meg, amíg a szennyező nem bizonyosodhatott meg arról, hogy az, amit csinál helytelen (lásd erre Caney, 2008). Éppen ezért Caney azt javasolja, hogy hagyjunk fel a „problémához való hozzájárulás" elvével a klímaváltozás hatásinak kezelése során.

[78] Ez a kiotói protokoll által bevezetett „közös, de differenciált felelősség" rendszere, ahol mindenki visel anyagi felelősséget a klímaváltozás kezelését illetően, de a kibocsátott üvegházgázok arányában.

IV. Az ökopolitika által „monopolizált" környezetpolitika?

Az eddigiekből is láthattuk: a környezetvédelem kérdése, az ökológiai gondolkodás a tudomány, a politika és a hétköznapi gondolkodás részévé vált napjainkban. Mindenki számára ismerős gondolatként cseng a jövő nemzedékek érdeke, a „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan" fordulat, és egyre többen próbálják mindezt a hétköznapokban is megvalósítani. Az ökológiai gondolat megváltoztathatja a világról és a jövőről alkotott felfogásunkat. Mindezt a demokrácia kapcsán a következőképp összegeztem: „*Álláspontom az, hogy a környezeti demokrácia – a demokrácia új paradigmájaként – fogja meghatározni a 21. századot, s benne az emberi gondolkodás irányait. Valószínűleg nem ez lesz az egyetlen demokráciafelfogás a demokráciaelméletek rendszerében: számos (talán ezzel konkuráló) paradigma fog kialakulni.*"[79] A zöld gondolat tehát átalakította, átalakítja eddigi nézeteinket a demokráciáról, és mindenképpen hatással van – amint azt látni fogjuk – az ideológiákra és az ideológiák egymáshoz való viszonyára.

A zöld gondolatnak az 1960-as évektől való feléledése, ennek nyomán a pártszerkezet gyökeres átalakulása a zöld pártok révén, a nemzetközi és a nemzeti intézményrendszerek „bezöldülése" kétségkívül elhoztak egy „zöld reneszánszt", ahol az ökológiai gondolkodás egyfajta viszonyulási ponttá vált. Ezt a folyamatot és annak globális következményeit (jelesül azt, hogy mára többek között a fenntarthatóság ügye és a globális felmelegedés elleni küzdelem az emberiség legnagyobb projektjei) sokan akként értékelik, hogy a környezetvédelem és a környezetpolitika súlyosan és véglegesen az ökológiai politika fogságába került. A másik oldalon pedig a klasszikus ideológiák kerültek „versenyhátrányba" a zöldekhez képes, sőt az ökopolitika egyenesen elnyomja, uralja a klasszikus ideológiákat. Ezt a felfogást legerősebben – az alább részletesen tárgyalandó – konzervatív ideológia

[79] Antal Attila (2009): A környezeti demokrácia elmélete és gyakorlata. *Politikatudományi Szemle*, 4. 97.

vallja magáénak. Bruce Pilbeam megfogalmazásában: „… *annak ellenére, hogy a környezetelvűség szétfeszíti a hagyományos bal–jobb felosztás kereteit, mégis olyan eszmék körében mozog, amelyeket – legalábbis egykor – a baloldal foglalt le magának, és vonakodik beismerni, hogy a jobboldallal is akad közös vonása.*"[80]

Magyarországon Bartus Gábor pedig a következőképp vázolja az ökopolitika térfoglalását és az egyszólamú környezetpolitika veszélyeit: „*A környezeti problémákra adott politikai válaszok terén a legutóbbi évtizedekben mintha megszűnne a pluralizmus, világszerte, de különösen Európában, széles körű egyetértés uralkodik a legkülönfélébb színezetű pártok, kormányok, publicisták, kutatók és tanárok között a környezeti krízis természetéről és a megoldási módokról.*"[81] Majd így folytatja: „*A ma a gyakorlatban alkalmazott környezetpolitikák a zöldek megszelídített elvein és az azokból kiinduló szimbolikus intézkedéseken alapulnak. A különböző színezetű kormányok a zöldektől kölcsönzik a környezetpolitikájukat meghatározó alapelveket, bár azok gyakorlatba ültetéséből már persze hiányzik a radikalizmus, a lendület.*"[82]

Fő állításom az, hogy az ökopolitika (értve ezalatt a kifejezetten a környezet védelmét középpontba állító filozófiai és ideológiai tézisek összességét) a 21. századra legalább négy fontos folyamaton esett át:

- Először is, kialakította a környezetvédelem globális intézményrendszerét (ezt elemeztem az Első fejezet I. pontja alatt).
- Másodszor, önálló politikai filozófiává és ideológiává vált[83] (erről szólt az Első fejezet II. pontja).

---

[80] Pilbeam, Bruce ([2003] 2009): Természetes szövetséges? A konzervativizmus és a környezetelvűség viszonyának áttekintése. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): 216.

[81] Bartus Gábor (2008): *Lehetséges-e konzervatív környezetpolitika?* Közjó és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmány No. 2. 1.

[82] Bartus 2008: 3.

[83] Lányi András a következőképp vezeti fel az ökológia mint politikai filozófia megalapozását célzó tanulmányát: „*Az alábbiakban amellett érvelek, hogy az ökológiai világnézet politikaelméleti következményei önálló rendszert alkotnak. Ennek bizonyításához új szempontú tipológiát alkalmazok, amelynek keretei között azonosítani próbálom egy következetesen »ökológiai« politika megkülönböztető vonásait más kortárs irányzatokhoz*

- Harmadszor, átalakította azt a módot, ahogyan a demokráciáról gondolkodunk (erről fog szólni a Második fejezet I. pontja).
- Végül, mindezek nyomán, jelentős hatást gyakorolt a klasszikus ideológiákra (liberalizmus, szociáldemokrácia és konzervativizmus) és jelentős kihívást is intézett feléjük (erről a klasszikus ideológiák kapcsán a Második fejezet II. pontja alatt, a baloldal kapcsán pedig a Harmadik fejezetben írok majd).

Mindezt a klasszikus ideológiák hajlamosak egyfajta versenyként felfogni, vagyis azt hinni, hogy az ökopolitikai paradigma monopóliuma uralja a környezetvédelemről való gondolkodást, a környezetpolitikát és a környezetvédelemről vallott mindennapi gondolkodást, s ez a kikényszerített konszenzus még azokat a politikusokat is „megfertőzi", akik egyébként más ideológiai talapzaton állnak. Ha ez így is lenne, akkor az a klasszikus ideológiák „környezetvédelmi vérszegénységét" mutatná, nem pedig azt, hogy az ökológiai politika autoriter módon uralná ezeket a nézetrendszereket. A „zöldpolitikai összeesküvés" tézise elsősorban a politikai paletta jobboldali-konzervatív részén népszerű, s a baloldal már a kezdetektől inkább adaptálni igyekszik a zöld gondolatot, s nem annak meghaladására törekszik.

Állításom az, hogy igenis lehet jobb- vagy baloldali karakterű környezetpolitika (ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy az ökológia már említett reneszánsza előtt is foglalkoztak a kormányzatok a környezet védelmével), de mindez idáig a legnagyobb hatást a környezetpolitikára az ökológiai politika jelentette, ami olyan erősnek bizonyult, hogy a XXI. században egyszerűen elképzelhetetlen lesz a pusztán a klasszikus ideológiákra, azok régi logikájára alapozott környezetpolitika és környezetvédelem. Vagyis az ökopolitika olyan fundamentális hátteret jelent a környezetpolitika mint szakpolitika és egyúttal a környezetvédelemre berendezkedett demokrácia számára is, amelyet

képest." (Lányi András [2012]: Az ökológia mint politikai filozófia. *Politikatudományi Szemle,* 1. 105.)

a klasszikus ideológiáknak mindenképp figyelembe kell venniük saját környezeti gondolatrendszerük kialakítása és gondozása során.

Úgy vélem tehát, hogy a 21. század óriási környezeti kihívásainak megoldásához az ökológiai politika megfelelő keretrendszernek tűnik, ami azonban nem jelenti azt, hogy a többi ideológia elhalna és elveszítenék jelentőségüket az ideológiai törésvonalak: sőt az ideológiák – álláspontom szerint – csak úgy tudnak fennmaradni, s egyúttal adaptálódni a XXI. század globális kihívásaihoz, ha minél jobban együtt tudnak működni a környezetvédelem és a mindennapok területén az ökopolitikával. Erre – amint látni fogjuk – jelen pillanatban a baloldal tűnik a legalkalmasabbnak: történelmi és politikai filozófiai szempontok alapján a szocializmusideológiák tudtak eddig a legjobban együttműködni az ökopolitikával, és talán ők tanultak és tanulhatnak legtöbbet a környezetvédelem ökopolitikai felfogásából. Ugyanakkor az ökopolitika nemcsak az ideológiákra volt és van hatással, hanem a demokráciáról vallott felfogásunkra is. Így mielőtt az ökopolitika és az ideológiák világának elemzésére térnék rá, megvizsgálom azt, hogy az ökológiai politika hogyan hatott az ideológiák fő működési terepére, a modern demokráciára. Fontosnak tartottam, hogy az ideológiák és az ökopolitika vizsgálata előtt bemutassam azt, hogy a zöld gondolat mennyire fundamentálisan hat magára a demokráciára, sőt azokra a politikai berendezkedésekre is, amelyek fogalmaink szerint, nemcsak hogy nem tekinthetőek demokráciának, hanem egyenesen antidemokratikus diktatúrák. Ha a környezetvédelem a demokráciára és a diktatúrára is egyaránt hatással tud lenni, akkor ez még inkább igaz az ezeket működtető politikai eszmerendszerekre is.

Második fejezet: Ideológia

I. Demokrácia, diktatúra, környezetvédelem

1. Szükségképpen együtt jár-e a demokrácia és a környezetvédelem?[84]

Első ránézésre úgy tűnhet, hogy a demokrácia és az egészséges környezet kéz a kézben járnak, s ott, ahol fogalmaink szerint demokrácia van (legalábbis nincs diktatúra), az állam és a társadalom magas szinten védi természetes és épített környezetét. Vagyis látszólag szükségszerű a demokrácia és a zöld gondolkodás közötti kötőerő.[85] Amint azonban a szakirodalmi álláspontokból (és persze a napi személyes és társadalmi valóságunkból) kirajzolódik, talán ez az összefüggés nem is olyan magától értetődő. Vannak olyan tézisek, amelyek szerint a demokrácia és az ökológia egymást feltételezi, mások szerint semlegesen viszonyulnak egymáshoz, sőt – amint azt látni fogjuk – vannak olyan, totalitárius elképzelések is, amelyek szerint az ökológiai krízis csakis autoriter eszközökkel oldható meg.

1990 óta a környezetvédelemmel foglalkozó közgazdászok, szociológusok, politikatudósok folyamatosan vizsgálták a demokrácia és a környezeti teljesítmény kapcsolatát. Kezdetben úgy tűnt,[86] hogy igen erős a kapcsolat a kormányzás demokratikus jellege és a környezet minősége között – különösen, ha figyelembe vesszük a volt kom-

[84] A kérdés elemzéséhez a következő tanulmányomat használtam fel: Antal Attila (2013b): A demokrácia, a kormányzás és a környezet minőségének összefüggései. In: *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae.* TOMUS XLIX. ANNUS 2012. 185–217.

[85] Garner, 2011: 64.

[86] Congleton, Roger D. (1992): Political institutions and political control. *The Review of Economics and Statistics* 74 (3): 412–421.

munista országokban bekövetkezett nyilvánvaló környezetkárosodásokat. A demokrácia és a környezetvédelem „összeboronálásának" ügye jelentős politikai hátszelet is kapott, gondolhatunk itt Bill Clinton megnyilatkozásaira vagy éppen Al Gore tevékenységére.

A demokrácia környezet-központúsága melletti érveket Payne a következőképp[87] csoportosította. (1) Az autoriter rezsimekkel szemben a demokráciák tisztelik az egyéni jogokat, így a környezetvédők képesek elveik képviseletére és azok jogalkotásba való becsatornázására, s az általuk szolgáltatott információ döntő szempont lehet a közvélemény alakításában. (2) A demokratikus kormányzatok eredendően fogékonyabbak polgáraik véleményére, s a megválasztás és újraválasztás faktora arra kényszeríti a politikusokat, hogy legalább minimális szinten akceptálják a közvéleményt. (3) Az információ szabad áramlása lehetővé teszi a politikai tanulást, vagyis azt, hogy e politikai rendszerek tanuljanak a tudósoktól és a polgároktól. (4) A demokratikus kormányzatok együttműködnek egymással nemzetközi szervezetek keretében, s ez utóbbiak inkább a demokráciák közpolitikáinak befolyásolásában érhetnek el sikereket. (5) Mivel a demokratikus országokban szabadpiaci gazdaság működik, ez egyaránt alkalmas lehet ösztönzésre és szankcionálásra.

A szakirodalom a legkülönfélébb indikátorokkal vizsgálta a környezeti teljesítmények politikai determinációját, így többek között: szén-monoxid, füst, nehéz részecskék, klorofluokarbonok (CFC), kén-dioxid, üvegházhatású gázok (ÜHG) kibocsátása; a vizek biológiai és kémiai oxigénkoncentrációja; a vizek szennyvíz-koncentrációja; a gázolaj ólomtartalma; erdőirtás; a termőföl eróziója; védett terültek.

A későbbi kutatások[88] egyrészt alátámasztották mindeze-

---

[87] Payne, Rodger A. (1995): Freedom and the Environment. *Journal of Democracy* 6 (3). 41–55.

[88] Midlarsky, Manus I. (1998): Democracy and Environment: An Empirical Assessment. *Journal of Peace Research*, Vol. 35, No. 3, Special Issue on Environmental Conflict (May), 341–361.; Barret, Scott –

ket, másrészt rájuk is cáfoltak, hiszen számos olyan környezetminőségi faktor jelent meg a vizsgálódásaikban, amelyek egyáltalán nem függtek a politikai berendezkedéstől.

Scruggs és Rivera összefoglaló tanulmányukban (2008)[89] meglehetős kritikával illetik ezeket a megközelítéseket, s ezzel kívánják árnyalni a környezet és a politikai rendszer minősége között feltételezett determinációt. A szerzőpáros szerint a legfontosabb gyenge pontja az említett (többdimenziós, többváltozós) megközelítéseknek az, hogy a fejlett országokról sokkal több környezeti információ érhető el, s ez az *információs rés* felvetheti a szakirodalom túlzott egyoldalúságát a vizsgálati szempontok kiválasztását illetően. Scruggs és Rivera szerint ez az egyoldalúság vezethet ahhoz, hogy a szakirodalom bár sok változót vizsgál, ezek közül mégis viszonylag kevés vonatkozik elsődlegesen a környezeti teljesítményre. Kivételként hivatkoznak a már idézett Midlarskyra (1998),[90] aki kifejezetten a környezet minőségére vonatkozó indikátorokat vizsgálva mutatta ki, hogy nincs bizonyíték arra, hogy a demokráciák enyhítenének a kemikáliák okozta talajerózión, illetve jobban biztosítanák az édesvízhez való hozzáférést, sőt, kifejezetten rosszul teljesítenek a CO_2-kibocsátás, az erdőirtás és a víz okozta erózió témaköreiben.[91] Midlarsky szerint *„ezek az eredmények azt mutatják, hogy nem szemlélhető egydimenziós módon a demokrácia és a környezet viszonyrendszere, és mindenképp felülvizsgálatra szorulnak a szakembereknek és a politikaformálóknak a demokrácia pozitív hatásairól vallott nézetei"*.[92]

Graddy, Kathryn (2000): Freedom, growth and the environment. *Environment and Development Economics* 5: 433–456.

[89] Scruggs, Lyle – Rivera, Claudio (2008): *Political regimes, democratic institutions and environmental sustainability: A cross-national analysis.* A tanulmány az International Studies Assotiation éves találkozóján (49th Annual Convention, Bidging Multiple Divides, San Francisco), 2008. március 26-án került bemutatásra.

[90] Midlarsky, 1998.

[91] Uo. 350–359.

[92] Uo. 341.

Mindezzel szemben Li és Reuveny úgy találta (2006),[93] hogy igenis pozitívan hat a demokrácia a CO_2 és a nitrogén-oxidok emissziójának csökkentésére, valamint a vízszennyezés, az erdőirtás és a földterületek károsításának visszafogására. Scruggs és Rivera szerint ezek a nagyon különböző eredmények azt mutatják, hogy a környezetminőség több mutatóját alapul véve a demokráciák képtelenek fejlődést produkálni a mért területeken *egyszerre*,[94] sőt szerintük arra sincs bizonyíték[95], hogy a demokráciáknak alacsonyabb lenne a környezetre gyakorolt negatív hatása, mint a nem demokráciáknak – az egyetlen pozitív eredményt a demokráciák javára a védett területek tekintetében mutatták ki (ezt árnyalja a magyar tapasztalat, hiszen a rendszerváltás előtti környezetvédelem szinte egyetlen sikeres területe a természetvédelem volt). A másik oldalról megközelítve a kérdést: a szerzők arra sem találtak meggyőző bizonyítékot, hogy a demokratikus berendezkedésű országok – még a nagy hagyományokkal rendelkezők sem – jobban vagy valószínűleg jobban védenék a környezetet.[96]

A fenti dilemmákat Ward (2008) egy másik fontos területen, a liberális demokrácia és a fenntarthatóság viszonya kapcsán vizsgálja:[97] *„Jobban teljesítenek-e a liberális*

[93] Li, Quan – Reuveny, Rafael (2006): Democracy and Environmental Degradation. *International Studies Quarterly* (2006) 50, 935–956.

[94] Scruggs–Rivera, 2008: 7.

[95] Scruggs és Rivera vizsgálati változói a következők voltak: szén-monoxid; a biológiai oxigényigény; kén-dioxid; nitrogénoxidok; karbon-dioxid; metán; védett területek aránya; az erdők aránya (uo. 7. és 14.).

[96] A részletes kritikára lásd: uo. 26–27. A szerzők szerint egyébként maguk a kelet-közép-európai rendszerváltások is megerősítik fenti következtetésüket, hiszen ezek elsősorban a gazdasági és politikai liberalizáció mentén értelmezhetők, s nem eredményeztek általános követeléseket a környezet fokozottabb védelme érdekében. Ezzel szemben felvethető, hogy a magyar rendszerváltásnak igenis volt környezetvédelmi indíttatása (Bős–Nagymaros kérdése) és a rendszerváltó pártok is érzékenynek mutatkoztak kezdetben a környezeti értékek iránt (lásd erre Antal Attila [2010b]: *Környezetpolitika a pártprogramokban.* In: Glied Viktor – Nagy Roland (2010) (szerk.): *Függésben. Kényszerpályán a jövő.* Publikon Kiadó. 43–74.).

[97] Ward, Hugh (2008): Liberal democracy and sustainability. *Environmental Politics,* 17: 3, 386–409.

demokráciák a fenntarthatóság mutatóit tekintve, mint az autokráciák?"[98] – teszi fel a kissé provokatív kérdést. A válasz nem kevésbé meglepő: elméletben talán igaz ez az összefüggés, de a gyakorlati kutatások és tapasztalatok ennél sokkal ellentmondásosabbak. Ward azt mutatja ki, hogy a liberális demokráciák tipikusan a „gyenge fenntarthatóságot" mozdítják elő, míg a stabil autokráciák rosszabbul teljesítenek az „erős fenntarthatóság" tekintetében, mint a stabil demokráciák. Ahhoz, hogy ezzel bármit is kezdeni tudjunk, utalni kell arra, hogy Ward a fenntarthatóságot komplex módon kezeli, szerinte a fenntarthatóság egy meglehetősen összetett és vitatott fogalom. Vannak olyan megközelítések, amelyek túlmutatnak az emberi jólét figyelembevételén, mások a Brundtland-bizottság nyomán azt hangsúlyozzák, hogy a fenntarthatóság nem más, mint a jelen generációk szükségleteinek kielégítése a jövő generációk hasonló szükségleteinek veszélyeztetése nélkül (intergenerációs igazságosság). Egyesek azt hangsúlyozzák, hogy vannak olyan természetes rendszerek, amelyeket nem lehet károsítani vagy elpusztítani anélkül, hogy ezzel egyúttal ne sértenénk meg a jövő generációk érdekeit (ezt nevezi Ward a fenntarthatóság erős felfogásának vagy *„erős fenntarthatóságnak"*). Ezzel szemben mások úgy gondolják, hogy kompenzálni lehet az ilyen károsodásokat különféle, ember által előállított helyettesítőkkel (ez pedig a *„gyenge fenntarthatóság"*).[99]

Ward további érdekes következtetésekre is jut: abból indultunk ki, hogy az erős fenntarthatóság sokkal inkább a

[98] Uo. 386.

[99] Ward a fenntarthatóság mérésére két mutatót használ. Egyrészt az *ökológiai lábnyomot*, amely azt mutatja meg, hogy egy átlagos ember életének fenntartásához mekkora – hektárban számított – földterület szükséges. Ward a lábnyom-mutatót az erős fenntarthatóság mérésére használja fel. Másrészt a valódi megtakarításokat mérő mutatót *(genuine saving measure – Gensav)*. Ez a bruttó nemzeti jövedelem százalékában kifejezett mutató a nemzetgazdaságok valódi megtakarításainak mérésére szolgál. A Gensav Ward szerint a gyenge fenntarthatóságot méri, mert azon az előfeltevésen alapul, hogy minden egyes természeti tőkének van valamilyen helyettesítője (Ward, 2008: 390.).

stabil demokráciák „asztala", mint az autokráciáké. Mindez azért van így, mert a stabil autokrácián nincs olyan nyomás vagy belső kihívás, amely a változások irányába vezetné a rendszert, így az ilyen államokra az a jellemző, hogy a természet erőforrásait a pillanatnyi érdekeknek megfelelően aknázzák ki. A másik megállapítás pedig arra vonatkozott, hogy a stabil demokráciákra általánosságban a gyenge fenntarthatóság szemlélete a jellemző – Ward szerint itt kivételt jelentenek az olyan berendezkedések, ahol a pártrendszer meglehetősen nyitott. Meglepő lehet az a következetés, hogy a demokráciák esetében nem egyértelműen dönthető el, hogy a közvélemény a gyenge vagy éppen az erős fenntarthatóságot erősíti. Ward szerint – bár komolyabb összefüggést nem talált – a decentralizációnak lehet szerepe a demokrácia és a fenntarthatóság kapcsolatrendszerében, hiszen az ökopolitikai nézőpont szerint ez hozzásegíti az állampolgárokat a döntésekben való részvételhez.

Végül megemlíthetjük azt a fontos eredményt is, mely szerint a prezidenciális demokráciák mind az erős, mind a gyenge fenntarthatóság szempontjából rosszul szerepeltek. Ezt az a tétel támasztja alá, hogy az elnöki rendszerek alkudozási folyamatai és maga a törvényhozás túl sok lehetőséget ad a gazdasági erőcsoportoknak, hogy keresztülvigyék érdekeiket és lesöpörjék a környezetvédelmi szempontokat.

A demokrácia és a környezetvédelem kapcsolatának többszempontú vizsgálata alapján elmondhatjuk, hogy bár a demokrácia kimutathatóan hat a környezet minőségére, a fenntarthatóságra (tehát szükségszerű közöttük a kapcsolat), de ezt a kapcsolatot korántsem érdemes abszolutizálni, s a szakirodalomban meglehetősen ellentmondásos álláspontok lelhetők fel.

A dolog úgy áll, hogy a demokrácia és az egészséges környezet megóvása közé nem lehet feltétlenül egyenlőségjelet tenni – ez persze nem zárja ki azt, hogy a demokrácia védje a környezetet. Ugyanakkor biztosan állíthatjuk, hogy a demokrácia – legalábbis jelenleg még – nem a környe-

zet védelmére berendezkedett konstrukció.[100] Sartori a következőképp fogalmaz: „*Minden demokratikus rendszer a demokrácia deontológiáján alapul, tehát az, hogy mi egy valóságos demokrácia, nem lehet attól független, aminek lennie kell. A demokrácia gyakorlata a »kell« és a »van« szintkülönbsége között, az eszményire való törekvések által kijelölt pálya mentén fejlődik; az eszmények pedig a valóságos helyzet előtt járnak.*"[101] Vagyis az eszményi demokráciában – elsősorban annak 21. századi formájában – nyilván égetően fontos a természetes és az épített környezet védelme, de a „van" világában bizony ez nap mint nap feláldozásra kerül különféle (főként gazdasági és energiatermeléssel kapcsolatos) érdekek oltárán, amelyek egyébként szintén hozzátartozhatnak a demokrácia eszményi, előíró szintjéhez. A környezet védelme tehát (legalábbis egyelőre) nem a demokráciából következő önérték és kötelezettség, vagyis a környezet szennyezése nem mond ellent a demokráciának.

Garner szerint ugyanakkor[102] meghatározhatóak azok az előnyök, amelyek miatt a demokrácia kedvező hatást gyakorolhat a környezetre (pl. a demokráciával járó nagyobb legitimáció elősegítheti azt, hogy a polgárok jobban azonosulni tudjanak a környezetért, a jövő generációkért vállalt nehézségekkel; a deliberatív demokráciával valódi és kiterjedt részvétel érhető el, amely megalapozott döntésekre vezethet; csökkenhet a pusztán anyagi motivációjú döntések szerepe). Ugyanakkor ezek esetleges (kontingens) hatások, s éppen ilyen esetleges a demokrácia és a környezetvédelem kapcsolata is. Másrészt érdemes azt is figyelembe venni, hogy a környezet legalább minimális szintű védelme szükségszerű és elemi előfeltétele a demokráciának (pontosabban bármilyen politikai berendezkedésnek).

[100] A *környezeti demokrácia* koncepciójával, mint a környezet védelmére berendezkedett demokrácia elméletével, alább foglalkozom.

[101] Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Budapest, Osiris Kiadó, 13–14.

[102] Garner, 2011: 66.

2. Ökoautoriter elképzelések: az ökofasizmustól a közlegelők tragédiájáig

A demokrácia tehát több oldalról is opponálható a környezetvédelem területén. Az egyik legfontosabb érv az, hogy a demokrácia tulajdonképpen erősíti az ökológiaellenes szakpolitikákat (pl. gazdaságpolitika), s így gyenge marad az ökológiai válságok idejében való kezelésében. A demokrácia ökológiai impotenciája kapcsán szintén gyakran előkerülő érv, hogy a demokráciában a környezeti problémák kezelése szakértői döntéseket igényel, melyeket igen gyakran felülírnak a demokratikus döntéshozási folyamatok.[103] Vagyis gyakran nem működik a „tömegek bölcsessége" a környezetvédelmi problémák esetében. Láthattuk azt is, hogy a demokrácia környezeti teljesítménye és ökológiai előnyei többnyire esetlegesek.

Az a gondolat, hogy a környezetvédelmi problémákat csak az erő és a tekintély eszközeivel lehet megoldani, többek között a szélsőjobb politikai hagyományaiban keresendő – s ezzel már kezdünk is áttérni arra az alapvető kérdésre, hogy az ideológiák hogyan viszonyulnak a környezeti értékek védelméhez, hogyan képesek a zöld gondolatot integrálni, s maga a politikai ökológia milyen hatásokat eredményez egy-egy ideológián belül.

Többek között Anna Bramwell (1989) dokumentálta azt, hogy a szélsőjobb igen korán érdeklődést mutatott a környezetvédelem iránt, pontosabban az ökológiai elvekre fogékonyak nyitottak a szélsőjobb irányába. A német Nemzetiszocialista Párt például már az 1920-as évektől kezdve foglalkozott környezetvédelmi ügyekkel, s ahogyan hatalomra kerültek, ezen a téren is meglehetősen aktívak lettek. Andrew Vincent megfogalmazása szerint *„világos, hogy az ökológiai látásmód a kezdetek óta alkalomszerűen igen konzervatív (természeténél fogva esztétizáló) és nacionalista elemekkel keveredik* [...] *Esetleges fejlemény, hogy az elégedetlen szocialista és anarchista törzsközönség alkotja az ökológiai mozgalom legfon-*

[103] Uo. 65.

tosabb szeletét az 1970-es évek óta."[104] Az *ökofasizmus* kapcsán pedig a következőt fejti ki: *„A Harmadik Birodalom hangsúlyt helyezett a széltechnológia, a metángáz és egyéb alternatív, szelíd energiaforrások kutatására. A németek létesítettek elsőként természetvédelmi területeket Európában, és ők ültettek lombhullató erdőket a kiterjedt újraerdősítési programok keretében. Ezenfelül széles körben kísérleteztek biodinamikus és biogazdálkodással. Sokan, mint Hitler, buzgó vegetáriánusok voltak..."*[105]

Ezen túl vannak ideológiai kapcsolódási pontok az ökológia és a fasizmus között (Hay, 1988): biológiai metaforák használata; a természetes közösségek és az egyéni szükségletek e közösségekhez való igazításának hangsúlyozása; a rituálék, az intuíció és a misztikum szerepe; továbbá a racionalitás iránti bizalmatlanság. Természetesen az analógia nem fokozható a végtelenségig, de egyértelmű, hogy vannak közös motívumok.[106]

Ugyanakkor arra is érdemes utalni, hogy az ökológia autoriter hagyományai között nem csak az ökofasizmus jelent meg, sőt még csak nem is ez a legjelentősebb irányzat. Egyébként is jellemző, hogy az ökológiai politika híveit fasisztának bélyegző kritikusok igen gyakran (szándékosan vagy tudatlanságból) összekeverik az ökológiai különféle autoriter hagyományait. Az 1970-es évektől – tehát a zöld mozgalom már tárgyalt virágkorától – indult meg a trend, amely drasztikus korlátozó intézkedésekkel kívánta kezelni az egyre jobban kibontakozó környezeti válságot: különösen a fogyasztás és a népesség méretének drámai csökkentésével. Mindez a Hobbes-féle modellen alapul, amely szerint az ember végtelenül önző és individualista, s emiatt szükséges számára az autoriter állam (a Leviatán), amely rendet tud tartani. Az egyik legismertebb ökoautoriter elképzelés Garrett Hardin nevéhez kötődik, akinek a *The Tragedy of Commons* (A közlegelők tragédiája, 1968) és a *Living on a Lifeboat* (Mentőcsónakban élni, 1977) című művei alapozták meg ezt az elképzelést. A Hardin által vázolt „tragédia" lé-

[104] Vincent, 2009: 263.
[105] Uo. 264.
[106] Idézi Garner, 2011: 55.

nyege az, hogy a közvagyon tekintetében a teljes szabadság mindannyiunk számára totális pusztuláshoz vezet. A tézis mögött az a meglehetősen negatív emberkép húzódik meg, mely szerint az emberek kapzsiságuk és gyermekies hozzáállásuk okán mindig lerabolják a közjavakat, így aztán az azokhoz való hozzáférést egy erős államnak kell limitálni, amely a legjobb megoldás arra, hogy a közjavakkal felelősen gazdálkodjunk.[107]

Az ugyancsak Hardin által kidolgozott „mentőcsónak-etika" középpontjában[108] az a felismerés található, hogy a források végesek, és ennek folytán minden földrajzi területnek, akár egy mentőcsónaknak, van egy javasolt maximális utasszáma. Jávor Benedek interpretációjában (2001): *„A probléma ott van, hogy kevés a mentőcsónak, nem jut mindenkinek hely, és a forrásokból erő-alapon részesülve, egyenlőtlenné válik az elosztás. A harmadik világ polgárai, vagy a gazdag társadalmak alsó jövedelmi rétege, a maguk néhány csónakjában szoronganak, és sokan közülük a tengerbe esnek."*[109] A Hardin-féle megközelítés hívei úgy vélik, hogy ha az őskeresztény vagy marxista etikát követnénk, akkor mindenkinek ugyanannyi jár, mindenkit fel kell venni a csónakokba, és így végül az összes csónak elsüllyed. Vagyis a teljes egyenlőség totális pusztulást eredményez, s az egyenlőség elvének érvényesítésével lényegében feláldozzuk az egész emberiséget. Jávor szerint *„az előfeltevés, amelyre az egész gondolatmenet épül, a »demográfiai rettegésben« gyökerezik, és azt mondja, hogy a Földön már most túl sokan vagyunk, bolygónk nem képes valamennyiünk ellátására, így valamilyen úton úgymond »szelektálnunk« kell túlélőkre és pusztulásra ítéltekre. Ennek hagyományosan legtermészetesebb módja pedig az lenne, ha azoknak jutna, akiknek már amúgy is van, mert így megszabadulhatunk az újraelosztás és a szétválogatás nehézségeitől. Cinikusan még azt*

[107] Hardin, Garrett (1968): The Tragedy of Commons. *Science*, 162 (13), 1244., idézi Garner, 2011: 55.

[108] A Hardin-féle „mentőcsónak-etikát" Jávor Benedek összefoglalása alapján mutatom be: Jávor Benedek (2001): Aldo Leopold és a leopoldi etika. *Cédrus*, április.

[109] Uo.

is hozzátehetjük, hogy ha az ember természeti lény, ahogy a környezeti filozófusok állítják, akkor nem lehet idegen tőle a természetes szelekció gondolata."[110] Ez így kimondva egészen megdöbbentően hat, de érdemes arra is utalni, hogy a globális Észak gazdasági-politikai rendszerei tulajdonképpen hasonlót valósítanak meg, amikor a már tárgyalt módokon pénzt, emberi és persze környezeti erőforrásokat szivattyúznak ki a globális Dél országaiból, s ezzel párhuzamosan szigorú bevándorlási szabályokkal és még szigorúbb gyakorlattal lépnek fel a bevándorlókkal szemben, akik közül egyre többen az antropogén eredetű klímaváltozás miatt (ők a klímamigránsok) szorulnak ki lakóhelyükről.

Hardin elképzeléseit rengeteg oldalról érte kritika. A közlegelők tragédiája kapcsán általában azt szokták megemlíteni, hogy az általa leírt rezsim egy teljesen nyitott, írott és íratlan szabályokkal nem rendelkező rendszer. A mentőcsónak-etikát pedig az igazságtalan világnézete miatt bírálták.

Amíg sok környezetvédelem iránt elkötelezett személy egyetértene Hardin tézisével a környezeti károkozások forrását illetően, addig az általa felvetett módszerek biztosan elutasításra kerülnének. Ennek pedig az a fő oka, hogy meglehetősen illiberális módon tekint a fejlődő országokra, és a mentőcsónakban lévő fejlett országoknak egészen egyszerűen megtiltaná a fuldokló Délnek nyújtott segítséget, méghozzá azon az alapon, hogy ez a népesség és az elfogyasztott erőforrások biztos növekedésével járna, s hovatovább a fejlett régiók fulladásához is vezethetne. Ez a morális alapállás – amint azt korábban is láttuk – alaposan ellentmond mind az intragenerációs, mind az intergenerációs igazságosságnak.[111]

Garner megjegyzi,[112] hogy az ökoautoriter irányzat csak igen kis szeletét jelenti az ökológiai irodalomnak és gya-

---

110 Uo.

111 Nem véletlen, hogy éppen Hardin és a már emlegetett, a népesedési bombával foglalkozó Paul Ehrlich heves ellenzői voltak a fejlődő világnak szánt élelmiszersegélyeknek.

112 Garner, 2011: 56.

korlatnak, s többnyire az 1970-es években kibontakozott alarmista tendenciák terméke, ahol a mindennek fölérendelt kérdés az emberiség túlélése volt. Ugyanakkor azt is érdemes hozzátenni, hogy az autoriter megközelítés opponensei elfogadták azt, hogy a kényszerítésnek mindenképpen lesz valamilyen szerepe a jövőbeni globális ökológiai katasztrófák elkerülésében, sőt a népesedési bomba is a zöldek központi témája maradt (noha annak hatástalanítására messze nem csak kényszerítő intézkedéseket javasolnak).

A demokrácia – legalábbis jelenlegi formájában – tehát korántsem a legmegfelelőbb eszköz a környezet megvédésére és a környezeti károk megelőzésére. A totalitárius, államközpontú megoldások is alkalmasak (döntően a környezeti kényszerek nyomása alatt) lehetnek arra, hogy zöld értékeket védjenek. Ugyanakkor az egészen biztos, hogy történelmi szempontból a totalitárius berendezkedések – bármilyen zöldek is voltak – súlyos zsákutcának bizonyultak. Éppen ezért érdemes azt megvizsgálni, hogy miként lehet tökéletesíteni a demokrácia környezetvédelmi képességeit, hogyan hozhatunk létre egy környezetvédelemre berendezkedett demokráciát. Vessünk egy pillantást a környezeti demokrácia koncepciójára!

3. Környezeti demokrácia[113]

„Ahogyan a demokratáknak el kell ítélniük azokat, akik más embereket elhallgattatnak, ugyanúgy kellene elítélniük azokat is, akik a természetet hallgattatják el azáltal, hogy elpusztítják."[114]

3.1. A környezeti demokrácia politikai filozófiai alapjai. A 21. századra több jelentős fordulat is bekövetkezett a demokráciáról való gondolkodás történetében. Ha úgy tetszik két fő *paradigma* – a képviseleti és a közvetlen – foly-

[113] A környezeti demokráciát a következő tanulmányom alapján mutatom be: Antal, 2009.

[114] Dryzek, John S. ([1996] 2009): Politikai és ökológiai kommunikáció. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): 589.

tat küzdelmet egymással.[115] Mára világossá vált, hogy a modern hatalmi rendszerek csupán a képviseleti demokrácia intézményeinek bázisán képesek működni, ugyanakkor az is, hogy az állampolgároktól elidegenedett, bürokratikus gépezet nem nélkülözheti a közvetlen hatalomgyakorlás (legalább) minimális szintjét.

Napjainkra alapvetően négy fő demokráciaelméletről beszélhetünk: képviseleti, részvételi, közvetlen, deliberatív elméletek. Ezeket nevezhetjük a demokrácia „hagyományos" elméleteinek, amelyek két csoportra (paradigmára) oszthatók aszerint, hogy a szuverén nép hogyan (milyen eljárás keretében) irányítja az államot. Értelemszerűen tehát a képviseleti demokrácia teoretikusai szerint a nép által delegált hatalomgyakorlásnak kell primátust adni *(képviseleti paradigma)*, míg a közvetlen, a részvételi és a deliberatív demokrácia hívei többre értékelik a közvetlenül érvényesülő *vox populi*t (nevezzük ezt most egyszerűen *direkt paradigmának*).

A *képviseleti demokrácia* elméletének egyik legfontosabb képviselője Giovanni Sartori, aki már 1962-ben a képviseleti demokrácia elsődlegessége mellett érvelt. Demokráciaértelmezésének középpontjában az elitek és a társadalom relációja áll: ennek értelmében az „embereknek" nem cselekedniük kell, hanem csak reagálni a versengő elitek politikájára. Ebben a rendszerben – magától értetődő módon – foglalkozni sem kell a politikai apátiával és passzivitással (korunk „népbetegségével"), hiszen az elitek mindenki megelégedésére képesek működtetni a rendszert. Sartori gondolkodásának középpontjában a döntéshozási eljárás áll: a döntést a választott képviselők hozzák, akik *„beszélgetnek, vitatkoznak egymással, alkudoznak, kölcsönös engedményeket tesznek, s ily módon abban a helyzetben vannak, hogy a választóik számára pozitív összegű megoldásokat találjanak"*.[116] Sartori

[115] Lásd erre: Budge, Ian (2000): Deliberative Democracy versus Direct Democrac – plus political parties. In: Saward, Michael (szerk.) (2000): *Democratic Innovation: Deliberation, Representation & Association.* London, Routledge. 195–212.

[116] Sartori, 1999: 71.

tehát a demokráciát folyamatos döntéshozási viszonyként tételezi, ahol csupán a képviselők (nem pedig a képviseltek) hozhatnak kompetens döntést.

A hagyományos demokráciaelméletek másik paradigmatikus vonulata a képviseleti elmélet hiányosságai, reflektálatlanságai nyomán keletkező űrt igyekszik betölteni (amint látni fogjuk, hasonló, de korántsem egymással megegyező módokon). Az 1960-as és 70-es évektől, a már bemutatott, új politikai szerveződések tevékenysége nyomán bontakozott ki az a folyamat, amelyet a választópolgárok *modern térfoglalásaként* írhatunk le (korábban a választójog *kiteljesítéséért*, ekkor pedig a választójog *valódi tartalommal* való megtöltéséért folyt a harc). Ez a társadalomkritika hamarosan az uralkodó demokráciafelfogás kritikájává is vált: megszülve a *részvételi demokrácia* elméletét.[117] A részvételi demokrácia nem a képviseleti megoldásokat utasítja el, hanem a képviseleti elmélet által középpontba állított tömeg–elit dichotómiát: ezen elmélet képviselő fontosnak tartják azt, hogy a társadalmi szervezeteknek lehetőségük legyen a politikai döntések befolyásolására. A részvételi elméletben az egyenlőség átértékelődik: a képviseleti megfontolásokkal ellentétben az egyenlőség immáron nem csupán a választójog egyenlőségét, hanem a döntések befolyásolásának egyenlőségét jelenti – tehát egyfajta *eljárási egyenlőséget*. A részvételi demokrácia teóriájától nehezen választható el (sőt sok esetben annak egyik aleseteként fogható fel) a *közvetlen demokrácia elmélete*, mégpedig azért, mert mind a két elmélet a képviseleti teória gyengítésére hivatott. A két elmélet (halovány) határvonala leginkább abban mutatható ki, hogy míg a részvételi elmélet az egyenlő befolyásolás lehetőségét emeli ki, addig a közvetlen demokrácia elmélete – bizonyos szempontból túllépve ezen – intézményi aspektusokban (népszavazás, népi kezdeményezés) gondolkodik, továbbá foglalkozik a demokratikus döntés minőségének kritériumával is, nevezetesen: az állampolgárok racionális

[117] Erre lásd bővebben: Pateman, Carol (1970): *Participation and democratic theory*. Cambridge, Camb–Typotex.

választásával.[118] A „rosszkedvű demokráciák"[119] kora oda vezetett, hogy az 1980-as évektől ismét felerősödik a direkt paradigma, s megjelenik a *deliberatív demokrácia elmélete* (amely – hasonlóan a többi direkt elmélethez – nem vonja kétségbe a képviseleti intézmények szükségességét[120]). A deliberatív teória középpontjában a *nyilvános vita*, a diskurzus áll, amelynek során az állampolgárok kialakítják saját preferenciáikat: vagyis a deliberatív vita résztvevői nem kész álláspontokkal indulnak, hanem egymás gondolatainak megtermékenyítésével formálják közösen a preferenciákat, „menet közben" alakítva ki az álláspontokat. A deliberatív elmélet által preferált konszenzusos-közösségi döntés – amely egy olyan vitaszituáció eredménye, ahol vitatható érvek felállítása után jutunk közös kompromisszumra (s ez a közösségi folyamat adja a döntés legitimációját)[121] – felfogható egy csoportközi kommunikáció produktumának, megelőlegezve az újabb demokráciafelfogások egyik sajátosságát.

[118] Lásd erre Budge, Ian (1996): *The new challenge of direct democracy*. Cambridge, Polity Press.

[119] A *„rosszkedvű demokrácia"* Kukorelli István alkotmányjogász kifejezése. Jelen kontextusban azt a folyamatot kívántam vele megragadni, amelynek keretében az állam és polgára elidegenedett egymástól. Ez a következő jelenségkomplexumra utal: az állampolgárok demokratikus ellenőrzési jogaikat csupán a szavazással gyakorolják, az állam nem ad lehetőséget a polgárok döntéshozatalban való részvételére, általában is a polgárok dinamizálására – a másik oldalon pedig az állampolgárok nem is igénylik ezt.

[120] *„A deliberatív demokrácia ideálja és* [...] *gyakorlata nem kérdőjelezi meg a képviseleti rendszer fontosságát, nélkülözhetetlenségét. Ellenben alapjaiban kétségbe vonja azt, hogy önmagában a képviseleti rendszer alkalmas forrása és megőrzője hosszú távon a demokráciának, a fenntarthatóságnak és az igazságosságnak. Ugyanis a jelenleg ismert képviseleti demokráciák nem véletlenül válnak áldozataivá az uralkodó társadalmi csoportok érdekeinek, végső soron akár elveszítve magának a demokráciának a lényegét, üres, pusztán formálisan demokratikus csontvázakat hátrahagyva."* Pataki György (2007): „Bölcs laikusok." Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. *Civil Szemle* 3–4. 153.

[121] Lásd még: Bohman, J. (1997): *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. MIT University Press; Elster, J. (1998): *Deliberative Democracy*. Cambridge, UK, Cambridge University Press.

Azért tartottam fontosnak rögzíteni a különböző elméletek esszenciáját, mert e vázolt keretben kell kifejtenünk, illetve elhelyeznünk a környezeti demokrácia koncepcióját: a bemutatott elméleti kiindulópontok (és azok értelmezése) jelentik azokat a fogódzókat, amelyeken keresztül bemutatom a demokráciaelméletek *új paradigmáját.*

3. táblázat. A hagyományos demokráciaelméletek

Paradigma	Elmélet	Fő motívum
Képviseleti paradigma	Képviseleti elmélet	A legjobb döntés meghozás a legjobb eljáráson keresztül
Direkt paradigma	Részvételi elmélet	Az egyenlő befolyásolás lehetősége
	Közvetlen elmélet	Az intézmények szerepe
	Deliberatív elmélet	Nyilvános vita, konszenzusos-közösségi döntéssel

Gondolatmenetem következő állomása a hagyományos demokráciaelméletek komplex értelmezése. A két irányadó paradigma mentén kibontakozó négy elmélet tulajdonképpen *elsősorban cselekvéselmélet.*[122] Valamilyen módon mind a négy elmélet középpontjában a demokratikus cselekvés[123] egy-egy sajátos aspektusa (legjobb út – legjobb döntés, egyenlő befolyás, intézményes cselekvés, konszenzusos-közösségi döntés) áll. Mind a két paradigma (képviseleti–direkt) azonosítható egy sajátos eljárásrendszerrel (processzussal), amely meghatározza az adott elmélet látó- és hatókörét: a képviseleti elmélet középpontjában a választott képviselők által meghozott döntés áll, míg a direkt elméletek a demokratikus döntési szint befolyásolásában és társadalmasításában érdekeltek. A hagyományos demokráciaelméletek középpontjában eljárási, elosztási, tervezési kérdéseket találunk, s az egyes elméletek aszerint különböztethetőek meg, hogy az adott kontextus milyen

[122] Azért használom az *elsősorban* kifejezést, mert minden demokráciaelmélet immanens módon egyben értékelmélet is, hiszen a politikai rendszer egyik legfontosabb értékkategóriájára, a demokráciára vonatkozik.

[123] A demokratikus cselekvést itt a lehető legszélesebb körben értelmezhetjük: a hagyományos demokráciaelméletek nyomán létrejött intézmény- és eljárásrendszerhez kapcsolódó cselekvések összességeként.

választ ad ezen utóbbi kérdésekre. Az egyes elméletek fő szervező eleme a processzusok alanya: maga az ember. Így e teóriák szükségképpen *antropomorf* szemléletet tükröznek („mindennek mértéke az ember és az általa – avagy képviselői által – meghozott döntés").

A politikai ökológia kialakulásáról fentebb már szót ejtettem: Vincent (2009) nyomán utaltam arra, hogy alapvetően három korszakhoz „eredettörténetét" kötik. Az emberiség őstörténetéhez kötődő ökológiai felfogás az egyik; aztán vannak, akik a 19. század végétől és a 20. század elejétől datálják a zöld elméleteket; mások pedig a múlt század 70-es éveihez kötik azokat. A második megközelítés filozófiai alapok után kutat, a harmadik (számunkra gyümölcsözőbb) a politikai-ideológiai aspektust emeli ki: ugyanis az 1970-es évektől már kialakult az a réteg (zöld mozgalmak és az első zöld pártok), amely fogékony volt a környezetvédelmi, posztmateriális értékek iránt.[124] Az ökopolitika felfutása tehát innen ered, ehhez kapcsolódik a zöld szemlélet intézményesülése, amely nagyban kötődik a környezetpolitika előretöréséhez, a civil szervezetek és egyéb részvételi tendenciák megerősödéséhez. Az ökológiai alapokon álló demokráciaelmélet(ek) a hagyományos elméletekhez képest más alapállást képvisel(nek). Az ilyen elméletek vezérelve az *öko-paradigma*, amely nem az embert állítja a vizsgálódás középpontjába, hanem a természetet *és* az embert, illetve a kettő komplex kapcsolatrendszerét. A zöld paradigmák közül eddig a *környezeti demokrácia elmélete* ért el olyan fejlődési fokot, amely alkalmassá teheti arra, hogy szembeállítsuk a hagyományos teóriákkal. Ez a paradigma tehát a posztmateriális értékek előtérbe kerülésével alakult ki, így a környezeti demokrácia elmélete *elsősorban értékelmélet:* a környezeti értékek s ezáltal természetesen az emberi értékek megóvását helyezi a középpontjába.[125]

[124] *„Az ideológiát nemcsak megalkotni, hanem fogyasztani is kellett valakinek."* Idézi Meadowcroft, James ([2001] 2009): Zöld politikai perspektívák a huszonegyedik század hajnalán. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): 337.

[125] Ebből a szempontból természetesen ez az elmélet is antropo-

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ennek az elméletnek ne lenne cselekvéselméleti irányultsága: éppen azért teheti meg, hogy értékelméleti alapokra helyezkedjen, mert a hagyományos (cselekvésközpontú) demokráciaelméletek már kidolgozták azokat a legfontosabb (főként deliberatív) eljárásokat, amelyekre a környezeti demokrácia szervesen támaszkodhat. Utóbbi szempont miatt a környezeti demokrácia elmélete nem csupán értékelmélet, hanem egyben egy *reflexív elmélet* is: épít, reflektál a korábbi eredményekre.

Habermas kifejti a modernizáció racionalizációs tendenciáit.[126] Az *instrumentális racionalizáció* szerinte azt jelenti, hogy a konzisztens célok elérése érdekében választjuk és alkalmazzuk a megfelelő eszközöket. Az instrumentális racionalizáció tehát nem más, mint a (köz)politikai tervezés során érvényesülő tervezési szempontok összeegyeztetése és a terv kivitelezése. Ez alapvetően egy eljárási, cselekvési szempontú megközelítés. A *kommunikatív racionalizáció*, illetve *„cselekvés megértést tételez fel az alanyok között, és tevékenységük megvitatáson és szocializáción keresztül történő koordinálását"*.[127] A hagyományos demokráciaelméletek elsősorban instrumentális alapokon álltak, lévén hogy elsődleges volt számukra az eljárás és az abban való részvétel, valamint a döntés, illetve annak befolyásolása. A környezeti demokrácia elmélete ugyanakkor a kommunikatív racionalitás mentén bontakozik ki, s ez a megközelítés *„olyan modellt alkot a demokrácia számára, amely inkább tanácskozó (deliberatív), mint célirányos (stratégiai) jellegű"*.[128] Láthatjuk tehát, hogy a reflexív típusú környezeti demokrácia leginkább a deliberatív elméletre támaszkodik, ugyanakkor azt is megjegyezhetjük, hogy amint a deliberatív elmélet, úgy a

morfnak mondható, ugyanakkor az emberközpontúság nem bír kizárólagos jelleggel: sokkal inkább valaminek (egy környezetorientált társadalomnak) a kezdete, semmint a vége.

[126] Habermas, Jürgen (1984): *The Theory of Communicative Action*. I: *Reason and the Rationalization of Society*. Boston, MA: Beacon; (1987): *The Theory of Communicative Action*. II: *Lifeworld and System*. Boston, MA: Beacon; idézi Dryzek, 2009: 588.

[127] Dryzek, 2009: 588.

[128] Uo.

környezeti demokrácia elmélete sem hagyja figyelmen kívül a képviseleti rendszer realitásait. Sőt azt is kijelenthetjük, hogy *„a liberális-demokrata politikai és az általa biztosított cselekvési tér adja az ökológiai politikai tevékenység mozgásterét”*.[129] A környezeti demokrácia elméletének tehát az egyik alapja a kommunikáció. Nem lenne azonban szerencsés, hogy ha a hagyományos elméleteket megfosztanánk a kommunikáció értékétől, s azt csak az öko-paradigmákra alkalmaznánk. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a környezeti demokrácia kontextusa egy teljesebb értelemben használja a kommunikációt (vagyis elmozdul a tisztán antropomorf szempontoktól az ökológia felé), hiszen ezen elmélet keretében *„a természeti világból érkező jelekre ugyanolyan figyelmet fordítunk, mint azokra, amelyek az emberektől érkeznek, és ugyanolyan gondosan értelmezzük őket”* – állítja Dryzek.[130] Ezen túlmenően célszerű felvetni egy további szempontot (csupán azok kedvéért, akik a kommunikációt csak ember és ember közötti viszonyrendszerben értelmezik), nevezetesen: a természeti világot nem csupán kommunikációs „partnernek”, hanem *kommunikációs közegnek* is fel lehet fogni, amely alkalmat ad az emberek közötti interakcióra, igen fontos üzeneteket közvetítve (gondoljunk itt a nemzeti parkokra és tájvédelmi körzetekre, amelyek a természet iránti megbecsülést közvetítik az odalátogatóknak, vagy éppen egy szennyezett folyóra, amely a természeti értékek és egyben saját életlehetőséginek figyelmen kívül hagyását közvetíti a számunkra).

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a környezeti demokrácia élő kapcsolatban (meg merném kockáztatni: leszármazási viszonyban) áll a hagyományos demokráciaelméletekkel – ugyanakkor meg is haladja azokat. A korábbi évtizedek paradigmatikus problémája a közvetett és a képviseleti intézmények összeegyeztetése volt. A deliberatív demokráciaelmélet nagyrészt megoldotta, kiküszöbölte ezt

[129] Dobson, Andrew ([1998] 2009): Stratégiák a zöld változásért. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): 601.
[130] Dryzek, 2009: 589.

4. táblázat. A hagyományos és az új demokráciaelméletek viszonya

Demokráciaelméletek					
Hagyományos demokrácia-elméletek	**Paradigma**	**A paradigma jellege**	**Elmélet**	**Az elmélet jellege**	**Fő motívum**
	Képviseleti paradigma	Antropocentrikus	Képviseleti elmélet	Elsősorban cselekvéselmélet; Instrumentális racionalizáció	A legjobb döntés meghozása a legjobb eljáráson keresztül
	Direkt paradigma		Részvételi elmélet		Az egyenlő befolyásolás lehetősége
			Közvetlen elmélet		Az intézmények szerepe
			Deliberatív elmélet		Nyilvános vita, konszenzusos-közösségi döntéssel
Új demokráciaelmélet(ek)	*Öko-paradigma*	Differenciált megközelítés (ember és a természet)	Környezeti demokrácia	Elsősorban értékelmélet; Reflexív elmélet; Kommunikáció-elmélet; Kommunikatív racionalizáció	Környezeti értékek; megértés; interakció; kommunikáció

a kihívást, elfogadva a képviseleti intézmények primátusát. A környezeti demokrácia tehát már nem elsősorban ezzel a kihívással néz szembe: a XXI. század valódi problémája az ökológiai katasztrófák elkerülése, a fenntarthatóság biztosítása, a környezet állapotának megőrzése és átörökítése. A környezeti demokrácia tehát nem borítja fel a kialakult demokrácia kereteit, sokkal inkább adaptálja az új kihívások irányába, a demokrácia cselekvéselméleti megközelítéséhez egy értékelméleti aspektust kapcsol hozzá – vagyis a környezeti demokrácia a demokrácia evolúciójának új állomása. A zöld demokrata a szó valódi értelmében demokrata marad: hiszen *„még ha valaki ki is tudná mutatni, hogy egy bizonyos szituációban a demokrácia és a részvétel kedvezőtlen környezeti végeredményhez vezetne, a legtöbb zöld hite akkor sem rendülne meg ezekben az értékekben. A zöldek többsége ugyanis meg van győződve arról, hogy ha az embereknek helyes értékrendszere lenne, és az intézményi háttér is megfelelő volna, akkor a demokrácia működne, és megfelelő (környezetérzékeny) döntések születnének.”*[131]

3.2. A környezeti demokrácia jogi alapjai.[132] A teljes kép kedvéért fontos arra is utalni, hogy a környezeti demokrácia koncepciója azért is tekinthető az ökológiai demokráciaelméletek legsikeresebb példányának, mert az elméletre a jog is reflektál. A környezeti demokrácia normatív-technikai oldalát magához az egészséges környezethez és a környezet megóvásához való jogon és kötelességen túlmenően hagyományosan négy (gyakorlati) területen értelmezhetjük:

- hozzáférés a környezeti információkhoz;
- ennek alapján részvétel a politikai döntéshozatalban;
- állami garanciaként az utóbbiak peremfeltételeinek megteremtése (azaz a részvételre képesítés);

[131] Meadowcroft, 2009: 341.

[132] A környezeti demokrácia jogi alapjainak részletes elemzéséhez politikatudományi szempontból lásd Antal, 2009: 89–93; az alkotmányjogi aspektusokhoz pedig: Antal Attila (2010a): A környezeti demokrácia Magyarországon – Alkotmányos alapok. *Közjogi Szemle* 3. 46–51.

– ezekhez kapcsolódóan az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosítása.

Ezek a környezeti demokrácia „gerinc-jogosítványai". Ezen túl meghatározhatjuk a környezeti demokrácia normatív oldalának két alapvető szintjét: a nemzetközi és nemzeti szinteket. Nemzetközi szinten az Európai Unió joganyaga és a nemzetközi egyezmények rendszere érdemel kiemelést. Nemzeti szinten mindenekelőtt az alkotmányok és a környezeti demokráciát konkretizáló törvények érdemelnek figyelmet.

Az elmélet nemzetközi megalapozó dokumentuma a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény. Hazánk az egyezmény aláírói között volt, s 2001-ben ratifikáltuk (a 2001. évi LXXXI. törvény hirdette ki) a dokumentumot. Az Aarhusi Egyezmény a következő célkitűzéseket határozza meg: *„A jelen és jövő generációkban élő minden egyén azon jogának védelme érdekében, hogy egészségének és jólétének megfelelő környezetben éljen, ezen Egyezményben Részes valamennyi Fél garantálja a nyilvánosság számára a jogot az információk hozzáférhetőségéhez, a döntéshozatalban való részvételhez és az igazságszolgáltatás igénybevételéhez a környezetvédelmi ügyekben a jelen Egyezmény rendelkezései szerint."* Az Európai Unióban a környezeti demokrácia alapdokumentuma a környezeti információkhoz való hozzáférés szabadságáról szóló tanácsi irányelv (90/313/EGK) volt, amelyet 2003-ban váltott fel a jelenleg hatályos irányelv, az Európai Parlament és a Tanács 2003/4/EK irányelve (2003. január 28.). A 2003-as irányelv a következő célkitűzésből indult ki: *„A környezeti információkhoz történő szélesebb körű hozzáférés és az ilyen információk terjesztése hozzájárul a környezeti kérdésekkel kapcsolatos nagyobb tudatossághoz, a szabad véleménycseréhez, a nyilvánosságnak a környezeti ügyekkel kapcsolatos döntéshozatalban való hatékonyabb részvételéhez, és végezetül a jobb környezethez."*

II. Ideológiák és ökológia

Az elmúlt két évtizedben az emberiség előtt tornyosuló ökológiai kihíváshalmaz alaposan átrajzolta a politikaelmélet térképét. Egyre többen foglalkoznak a környezetvédelmi kérdéskörök által felvetett morális, politikai és intézményes kérdésekkel – állítja Dobson és Eckersley.[133] Egyetértve ezzel, mára azt is állíthatjuk, hogy önállósodott az általános politikaelmélet egy speciális területe, a zöld politikaelmélet (*environmental political theory*). Ezzel párhuzamosan egyre több politikaelmélettel, ideológiával foglalkozó szakember találta úgy, hogy kutatási területe korántsem függetleníthető ettől az új részdiszciplínától, illetve általában az ökológiai problémáktól.

A mainstream és a zöld politikaelmélet találkozása két ponton érhető tetten.[134] Egyrészt megemlíthetők azon viták és elemzések, amelyek a környezetvédelmi politika és a modern ideológiák (konzervativizmus, liberalizmus, szociáldemokrácia) egymáshoz való kapcsolódása során keletkeztek. Ezekből leszűrhető, hogy valamennyi ideológiai tradíció, még ha virtuálisan is, de foglalkozott a környezetvédelem alapvető dilemmáival.[135] Már ezek kapcsán is az volt az alapvető kérdés, hogy a politikai ökológia (ökopolitika) a többi ideológiára rákapcsolódó nézetrendszernek tekintendő-e, vagy teljesen új ideológiának; utóbbi kapcsán persze az a megkerülhetetlen dilemma is felmerült, hogy a zöld ideológia kompatibilis-e a többi ideológiával. Másrészt megemlíthetjük, hogy a hagyományos politikai koncepciókat (demokrácia, állam, szuverenitás, szabadságjogok, állampolgárság, igazságosság) alaposan megbolygatta és átértékelte a zöld politikai megközelítés (ennek nyomán kerültek újraolvasásra a klasszikus szerzők – pl. Marx –, immáron zöld szemüvegen keresztül).

[133] Dobson, Andrew – Eckersley, Robyn (szerk.) (2006): *Political Theory and the Ecological Challenge*. Cambridge, Cambridge University Press.

[134] Uo. 11.

[135] Garner, 2011: 53.

A zöld politikai gondolkodás megtanított meg bennünket arra, hogy a klasszikus politikai koncepciók – némi átfazonírozás és átértelmezés után – hogyan használhatóak új céljaink érdekében. Felmerülhet az a kérdés is, hogy melyik klasszikus ideológia tudja és akarja képviselni a környezetvédelem ügyét, s egyáltalában ezt a klasszikus ideológiáknak kell-e megtenni.

Dobson úgy véli[136] (s jelen kötet is erre az alapra helyezkedik), hogy az ökológia (vagy ökológiai politika) egy új politikai ideológiának tekinthető, s ha ez így van, akkor az nagyon is természetes, hogy összevetjük és összehasonlítjuk a többi ideológiával, amelyek számára kihívásokat állít. Ebben az elemzésben nagyon fontos megvizsgálni azt, hogy mi határolja el a politikai ökológiát a többi ideológiától. Dobson szerint a klasszikus ideológiák mind megpróbálták valamilyen módon kisajátítani maguknak az ökológiát, holott ez az ideológia éppen annyira különbözik tőlük, mint a nagy – modern korunkat meghatározó – ideológiák egymástól.

A következőkben – mielőtt rátérnék a baloldal környezetközpontú elemzésére – az előbb felvázolt elemzési keretbe ágyazottan megvizsgálom a többi klasszikus ideológia (konzervativizmus, liberalizmus, nacionalizmus) és a környezetvédelem, illetve ökológiai politika kapcsolatát: arra keresem a választ, hogy az ökopolitika hogyan hatott az adott ideológiára, milyen alapvető változásokat indított el, hol vannak a kapcsolódási pontok és az ellentmondások az ökológiával, továbbá hogy az adott ideológia hatott-e magára az ökopolitikára.

[136] Dobson, Andrew (2007): *Green Political Thought.* London – New York, Routledge. 148–149.

1. Konzervativizmus: út az ökokonzervativizmus felé[137]

„A társadalom nem csupán maguk az élők, hanem az élők, a már holtak s a még meg nem születettek közötti társas viszony."
(Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*)

Korábban – Andrew Vincent tézisei (2009) kapcsán – utaltam már arra, hogy sok (főleg konzervatív) teoretikus szerint az ökológiai látásmód a kezdetek óta adott pontokon igen konzervatív, sőt maga a konzervativizmus (pusztán, ha Burke-nek a generációkon átívelő kapcsolatrendszerre utaló tézisére[138] gondolunk) már az ökopolitika megjelenése előtt is előszeretettel foglalkozott a természeti értékek megőrzésével.

A konzervativizmus jelentős lépésekre szánta el magát az ökopolitika irányába. Pilbeam szerint a zöldek és a konzervatívok között sokkal több a közös nevező, mint általában hangsúlyozzák, ugyanakkor jelentős szakadékok húzódnak meg a két filozófia között. A szerző szerint megnehezíti a konzervatívok ökopolitikai érzékenységének vizsgálatát az a tény, hogy mind a konzervativizmus, mind pedig a zöld filozófiák meglehetősen sokszínűek. Ha az utóbbiból indulunk ki, akkor, amint az ökológia eredete kapcsán láthattuk, beszélhetünk „sekély" és „mély" ökológiai attitűdökről vagy – Andrew Dobson kifejezésével – *„környezetelvűségről"* (azok vallják ezt, akik egy menedzseri felfogás mellett érvelnek, s a környezeti problémák technikai kezelését

[137] A környezetvédelem és a konzervativizmus vizsgálatához a következő forrásokat használtam fel: Pilbeam, 2009; Dobson–Eckersley, 2006: 7–19.; Dobson, 2007: 158–165.; Garner, 2011: 54.; Gray, John (1993): An Agenda for Green Conservativism. In: *Beyond the New Right.* London, Routledge; Thatcher, Margaret (1990): *Our Threatened Environment: The Conservative Response.* London, Conservative Political Centre; Bartus, 2008; Olajos Péter (2011): *Konzervatív zöldség. Politikáról, gazdaságról jövő időben.* Budapest, L'Harmattan; Scruton, Roger (2012): *Green Philosophy.* Atlantic Books.

[138] Burke, Edmond (1990): *Töprengések a francia forradalomról.* Budapest, Atlantisz.

javasolják, anélkül hogy az alapvető gyökereket felkutatnák) és *„ökologizmusról"* (azok vélekednek így, akik bírálják a fogyasztás és a termelés uralkodó mintáit, önértéket tulajdonítva a nem emberi világnak).[139]

Pilbeam úgy véli, hogy a fenti kontextust alapul véve akár egyszerűen azt mondhatnánk, hogy az ökológiai vénával rendelkező konzervatívok a sekély spektrumban helyezkednek el, s jóindulattal is csupán környezetelvűnek lehet őket tekinteni. Pilbeam amellett érvel, hogy ez a felosztás csak korlátozottan igaz a konzervatív gondolkodókra, és esetükben a környezetelvűségnek is különleges (ha tetszik, „konzervatív") tartalma van.[140] A konzervatív gondolkodás és világnézet szerint a társadalmi-környezeti reformokat ugyanis egyfajta gondos kertészként kell véghezvinni, semmint egy olyan társadalmi mérnökként, aki a világról alkotott – általa helyesnek vélt – tervrajzok alapján újrakonstruálja a társadalmi, környezeti viszonyokat.[141] Vagyis a konzervatív környezeti felfogást áthatja az ideológiára jellemző organikus szemlélet.

A zöld konzervativizmus egyik megalapozó személyisége John Gray, aki a következő felismerést fogalmazza meg jelentős, 1993-as munkájában: *„Azt mondhatjuk, hogy a konzervatív gondolkodás Nagy-Britanniában, Európában és az Egyesült Államokban az utóbbi időben barátságtalanul viszonyult a környezeti kérdésekhez. E kérdések felvetése – különösen Amerikában – az antikapitalista propaganda egyik változataként lett beállítva."*[142] Ugyanakkor Gray nem tekinti reménytelennek a zöld konzervativizmus jövőjét, s a hagyományos konzervatív felfogásban jelentős környezetvédelmi hagyományokat fedez fel – hangsúlyozva e felfogás és a gazdasági liberalizmus közötti éles különbséget. Azt állítja, hogy a hagyományos felfogás leginkább a mélyökológiával rokonítható. Gray szerint a hagyományos konzervativizmus és az ökopolitika éppen azokban a vonásokban osztoznak,

[139] Dobson, 2007.
[140] Pilbeam, 2009: 217–218.
[141] Garner, 2011: 54.
[142] Gray, 1993: 124.

amelyek révén a fundamentális liberalizmustól leginkább különböznek. Pilbeam azzal árnyalja ezt a képet, hogy a szabadpiac szószólói sem „kárhoztak el" a zöld ügyek tekintetében, hiszen kialakították egyfajta „szabadpiaci környezetelvűséget":[143] Margaret Thatcher szerint ugyanis *„a tory filozófia lényege és a környezetvédelem ügye azonosak"*.[144] Mivel ez a „szabadpiaci környezetelvűség" meglehetősen csekély ökopolitikai relevanciával rendelkezik, Pilbeam és mások is[145] megkísérelték körvonalazni a zöld konzervativizmus alapvető, a hagyományos konzervatív életfelfogásban gyökerező elveit.[146]

(a) Már az angol „conservative" (konzervatív) és a „conservationist" (természetvédő) szavakból is következtethetünk arra, hogy a konzervatívok és a zöldek egyik legfontosabb közös üzenete a dolgok, jelenségek, a természet eredeti állapotban való megőrzésének vágya. Ugyanakkor ez önmagában meglehetősen elégtelen, s hozzá kell tenni, hogy a hagyományos konzervatív óvatosság és megfontoltság a környezetpolitika vonatkozásában inkább a korlátok tiszteletben tartását jelenti, ami egyenesen utal a konzervatív „elővigyázatossági szabályra": nagyon óvatosnak kell lennünk a természetbe való beavatkozással, hiszen a természet egésze messze meghaladja az ember felfogóképességét. Ehhez egy másik fontos szempontot tesz hozzá Roger Scruton (2012), aki a *Green Philosophy* című munkájában a környezeti problémák konzervatív látásmódjának megalapozását kísérli meg: mivel a konzervatív filozófia gyökerei a mindennapi gyakorlatban, rutinban keresendők, Scruton szerint a környezeti problémák konzervatív optikája abban ragadható meg, hogy miként tudjuk felismerni azt, hogy azok a mi életünk problémái, továbbá azt,

[143] Pilbeam, 2009: 219.
[144] Thatcher, 1990: 10.
[145] Lásd erre Bartus, 2008.
[146] A következőkben vázlatosan bemutatom Pilbeam tipológiáját a lehetséges kapcsolódási pontokról, amelyeket elsősorban az általa is idézett Gray-alapműből származó gondolatokkal egészítek ki (lásd részletesen Pilbeam, 2009: 219–229.).

hogy megoldást csak mi (ideértve persze közösségeinket is) adhatunk rájuk.[147]

(b) Egy másik fontos tényező a tudomány és a technológia fejlődésével szemben megfigyelhető konzervatív szkepszis, méghozzá azoknak az emberi és természeti környezetünk hanyatlásában játszott szerepük miatt. Gray klasszikus munkájában kifejti, hogy a zöld konzervativizmusnak nem eredendően technológiaellenesnek kell lennie, hanem el kell utasítania a *„tudományos fundamentalizmust, és mérsékelnie kell a modernitás technológiai gyümölcseivel kapcsolatos jóhiszeműséget”*.[148]

(c) Gray egyik központi tézise az, hogy a zöld gondolkodás és a konzervatív filozófia számos ponton konvergál, s a legfontosabb közös pont az, hogy erősen különböznek a fundamentális liberalizmustól.[149] Rokonítja a zöldeket és a hagyományos konzervatívokat, hogy álláspontjuk szerint a liberális gazdasági modell nem fenntartható, és eddigi működésében óriási veszélyek rejlenek. Itt komoly törés figyelhető meg a konzervatív ideológián belül, hiszen míg a hagyományos konzervatívok messzemenően támogatni tudják e zöld konzervatív tételt, addig a szabadpiaci konzervatívoknak ez meglehetősen nagy fejtörést okoz. A hagyományos konzervatív gondolkodók immorálisnak tekintik a féktelen fogyasztói kapitalizmust, amely elpusztítja a szellemi értékeket és hagyományokat. Ugyanakkor addig, amíg a mainstream (szabadpiaci) konzervativizmus nem jut el a kapitalizmus fundamentális felülvizsgálatának szükségességig, a gazdasági növekedés fétisének alapvető átgondolásáig, továbbá a fenntartható fejlődés intézményesítéséig, addig ez egy olyan alapvető töréspontot képez az ökológiai gondolkodás és a konzervativizmus között, amelyet még a hagyományos konzervativizmus sem képes feloldani (ez a dilemma lényegében megegyezik a liberalizmus kapcsán alább tárgyalandó problémákkal). A zöldek és a konzervatívok szövetsége mellett szól viszont a „fogyasztói

[147] Scruton, 2012: 2.
[148] Gray, 1993: 126.
[149] Uo. 136.

materializmus" fenntartásokkal való kezelése és erkölcsi megvetése, hiszen az egyik oldalról az a környezetet, a másik oldalról pedig a hagyományos értékeket, szokásokat pusztítja el.

(d) Ezért lehet közös pont a nem anyagi, így a természeti értékekben való hit, még ha a konzervatívok ezt a zsidó-keresztény hagyományból, a zöldek viszont egyéb spirituális értékrendből vezetik is le. Az ökopolitika szerint a természet erkölcsi érékkel bír, morális kötelességeket ró ránk, s adott esetben maga a természet (akár az egész, akár egyes elemei) jogokkal ruházható fel. Közös tehát az a morális gondolkodás, ahogyan az ökopolitika hívei és a konzervatívok a környezetre tekintenek: ez egy olyan sajátos morális-etikai alapállás, amely a legtöbb ideológia esetében hiányzik, s arra vezethető vissza, hogy mind a konzervativizmus, mint az ökológia erős értékelméleti alapokkal rendelkezik.

(e) A zöldek és a konzervatívok osztoznak a világ átfogó egységéről vallott meggyőződésben, abban továbbá, hogy a világ alapvető és természetes állapota a stabilitás. Maga Gray véli úgy, hogy az egység ezen felfogása nyomán a zöldeknek és a konzervatívoknak közösen el kellene fogadni a James Lovelock-féle Gaia-hipotézist – ellensúlyozva ezzel a modernitás humanizmuson alapuló, uralkodó koncepcióját.[150] Lovelock tézise és a Burke-féle társadalomkép osztozik abban, hogy a világra holisztikus egységként kell tekinteni, ahol minden létezőnek megvan a maga helye és szerepe.

(f) Ehhez kapcsolódik, hogy a konzervatív gondolkodók szerint a társadalom szerveződésének alapja maga a természet: ez az organicista felfogás (melyet Burke és Anthony Quinton is vallott) alapvetően közelíti a két világnézetet. A konzervatívok a társadalmat, a zöldek a természetet tekintik önálló érdekkel rendelkező és élő „személykomplexumnak", akinek akarata és személyisége van, s a fejlődése organikus törvények szerint bonyolódik.

[150] Uo. 138.

(g) Ahogyan Gray kifejti, mind az ökológia, mind a konzervativizmus központi tétele továbbá a közösségi lét primátusa.[151] Mind a két irányzat előszeretettel fordul a fenntartható, lokális társadalmi egységekhez, amelyek alternatívát jelentenek a globalizációval szemben. Ez a közös vonás Gray szerint azon alapul, hogy mind a két irányzat ellenáll a liberális dogmáknak, és nem fogadják el az individualizmus kizárólag az egyénnek értéket tulajdonító álláspontját.[152] Ugyanakkor a közösségelvűség illiberális tendenciáit (pl. a bevándorlás korlátozása a helyi közösségek integritása végett) aggodalommal figyelik a zöldek, s ezekkel kevéssé tudnak azonosulni.

(h) Közös pont lehet a tekintély, a korlátok szükségességébe vetett hit, amely magával hozza az erős állam és autoritás gondolatát. Ennek túlhangsúlyozása – amint azt az ökoautoriter elképzelések kapcsán már láthattuk – azonban igen veszélyes, s mind a konzervatívok, mind az ökológusok számára kontraproduktív lehet.

(i) A zöldek által leginkább nagyra tartott konzervatív gondolat a generációkon átívelő (multigenerációs) megközelítés, ahogyan azt Burke kiindulópontként idézett tézise is mutatja. Ez a hozzáállás magában foglalja azt, hogy a jelen generációi úgy éljék életüket, hogy ne zsákmányolják ki az unokáiktól örökölt Földet. Thatcher szerint *„semelyik nemzedéknek sincs joga kisajátítani a Földet, legfeljebb életre szóló haszonbérlettel rendelkezünk – kártérítési kötelezettséggel"*.[153] Gray szerint a konzervatívok a liberálisokkal ellentétben

[151] Uo. 136.

[152] Ezzel szemben Dobson (2007) felveti, hogy amíg a zöldek számára a „természettörténet" az elsődleges, addig a konzervatívoknak az emberi történelem, a kultúra és a hagyomány. Ez pedig előhoz egy további ellentmondást: bár a konzervatívok és az ökologisták elvileg osztoznak a humanizmus elvetésébe, de az emberi kultúránál és történelemnél nehéz antropomorfabb tényezőt elképzelni. Vagyis a konzervatívoknak (hozzátenném: a nacionalisták számára is) a természet a kulturális táj része, s mindezek alapján a konzervativizmus meglehetősen emberközpontú, s ez nem fér össze az ökológiai felfogással.

[153] Thatcher, 1990: 10.

úgy gondolják, hogy *„az idő folyamába vetett magányos szigetekként az egyének sohasem élhetik meg emberségük teljességét”*.[154]

(j) Végül Pilbeam szerint a legalapvetőbb találkozási pont a két filozófia között az emberi felsőbbrendűség és antropocentrikus megközelítés elvetéséből következik: ez pedig nem más, mint a felvilágosodás humanizmusának konzekvens elutasítása.

Mindezek ellenére számtalan akadálya is lehet egy koherens ökokonzervativizmus kialakulásának.[155] A legjelentősebb akadályról már többször is volt szó: a konzervatívok még mindig egy fundamentalista, alapvetően baloldali ideológiának tartják az ökopolitikát, s ez olyan fenntartásokat jelent sok konzervatív számára, hogy eleve megakadályozza az irányzatok közeledését.

Ezen túl jelentős a környezeti pesszimizmus elutasítása, sőt sok szabadpiaci konzervatív rosszhiszeműen tekint a környezetvédelemre, és annak még a szabadpiaci eszközeit is sandán méregeti. Sokan azon az alapon utasítják el az ökológiai megközelítést, hogy az alapot adhat egy erős állami beavatkozásra. Minden ilyen bírálat mögött a szabadpiac – szinte kritikátlan – megvédése húzódik meg.

Önmagában a szabadpiaci konzervativizmus környezetvédelmi hitelessége is megkérdőjelezhető, hiszen ennek hívei is pontosan tudják, hogy a kapitalista piac működése elválaszthatatlan a környezetrombolástól. Maga Gray is úgy véli, hogy a konzervativizmus önmagában nem alkalmas kerete a környezetvédelemnek,[156] hiszen a kapitalizmus folyamatos expanziója a természet leigázására és annak kizsákmányolására ösztönöz. Ezen a kényszerpályán megállni csak radikális paradigmaváltással lehet. Ennek jelei nem mutatkoznak a szabadpiaci konzervativizmus esetében.

A zöldek által középpontba állított egalitarizmus és részvételi demokrácia pedig alapjaiban ellentétes a hierarchián és tekintélyen alapuló konzervatív tanokkal.[157]

154 Gray, 1993: 136.
155 Pilbeam, 2009: 229–235.
156 Gray, 1995: 87–119.
157 Garner, 2011: 54.

Az is felvethető, hogy végtére is maga a tradicionális konzervativizmus sem összeegyeztethető az ökopolitikával. Dobson szerint[158] a zöldek számára a természettörténet az elsődleges, a konzervatívoknak az emberi történelem, a hagyomány és a kultúra keretébe ágyazva. A konzervatívok számára a természet nem önmagában vett érték,[159] hanem a kulturális táj része. Így a konzervativizmus optikája szükségképpen és végletesen antropocentrikus, s nem lehet ökocentrikus.[160] Láthattuk, hogy az intergenerációs megközelítés közelebb hozta a két ideológiát, ugyanakkor az is elmondható, hogy a konzervatívok a múlt és a hagyományok megőrzését óhajtják igazán, a zöldek viszont a jövő generációkban gondolkodnak elsősorban.[161] További feszültséget eredményez az is, hogy az ökológusok hisznek abban, hogy az emberi társadalom lényegileg megváltozhat, és az ember természethez való, haszonszerzésen alapuló, instrumentális viszonyának átalakítása lehetséges. Ez az utópista meggyőződés teljesen idegen a konzervativizmustól. Sőt a zöldek sokszor egyfajta felületességgel is vádolják a konzervatívokat, mondván, hogy nem az egész ökoszisztémában, hanem az általuk kiválogatott „kedvenceikben" (pl. védett fajok, vidéki táj, régi épületek) gondolkodnak.[162]

Pilbeam ugyanakkor úgy véli Scruton nyomán, hogy amíg a konzervatívok *„a kísérletező változtatást illetően mindig szkeptikusak, a restaurációs változtatás – a világ visszatérítése valamilyen (talán csak elképzelt) múltbeli természeti vagy társadalmi állapothoz – elfogadhatóbb számukra"*.[163]

[158] Dobson 2007: 158–165.

[159] Pilbeam ugyanakkor vitatja ezt, és úgy véli, hogy a természet (amelyet egyébként alapvetően „jónak" tételeznek) olyan közeg a konzervatívok számára, amely minta lehet az emberi társadalom számára (Pilbeam, 2009: 232).

[160] Elemzi Pilbeam, 2009: 231–232.

[161] Pilbeam ezt is vitatja, és azt állítja, hogy a konzervatívok inkább a jelenre figyelnek, és a jelenen keresztül kötik össze a múltat és a jövőt, sőt szerinte a múlt és a jövő nemzedékeinek feltételezett érdekeiből kiindulva kellene kalkulálni a jelen generációk lehetőségeinek határaival (uo. 232–233.).

[162] Uo. 233.

[163] Uo.

Álláspontom szerint – és ezt Pilbeam elemzése is alátámasztja – az ökopolitika és a konzervativizmus közötti legmélyebb szakadék abban ragadható meg, hogy a zöld nézetek elsősorban és főként a hagyományos konzervatív felfogással egyeztethetőek össze, s olyan éles ellentmondások vannak a szabadpiaci konzervativizmus és az ökológiai politikai között, amelyek alapjaiban kérdőjelezik meg e két ideológia jövőbeni sikeres együttműködését.

A hazai konzervatív gondolkodás legújabb hulláma, támaszkodva a nemzetközi előzményekre, megkísérelte kidolgozni az ökopolitika sajátos konzervatív szemszögből történő integrálását. A már idézett Bartus Gábor az ökopolitikai konszenzus bírálata kapcsán a következőképp fogalmaz: „*A konzervativizmus – cáfolva azt, hogy minden körülmények között a teljes változatlanság és maradiság híve lenne – mindig is nyitott és fogékony volt a jó élet feltételeit veszélyeztető, új jellegű problémák innovatív kezelésére. Bármennyire is meglepő, de a XIX. századtól egészen az 1970-es évekig (a zöldek hatalomátvételéig a környezeti kérdések tematizálásában) konzervatív politikusok bizonyultak a környezetvédelem jeles újítóinak.*"[164]

Újabban pedig Olajos Péter kívánt egy komplex – a gyakorlati politika számára is akceptálható – programmal előrukkolni *Konzervatív zöldség* című könyvében: „*A következőkben kísérletet teszünk arra, hogy a politikai konzervativizmus értékrendjét elfogadó hazai politikai erők számára kidolgozzuk egy önálló, a gyakorlati alkalmazás elvárásainak is megfelelő zöld gondolatrendszer elvi, tartalmi ismérveit, amelyet az eddig elfogadott terminológiai megjelölés alapján zöld konzervativizmusnak nevezünk.*"[165] Olajos Péter szerint a zöld konzervativizmus egyszerre magatartásforma és politikai beállítottság. Hiszen egyik oldalon olyan magatartásról van szó, amely cselekvés- és értékorientált, amelyben a környezeti problémák megoldását egy meghatározott világnézet talaján közelítjük meg. Másrészt politikai beállítottság is, „*mert a nem is olyan távoli jövőben a zöldkonzervatív jelzővel illetett gondolatvilág vagy*

[164] Bartus, 2008: 2–3.
[165] Olajos, 2011: 85–86.

az azt hirdető politikus ugyanolyan megszokott politikai jelenséggé válik a politikai közélet porondján, mint a történet ez a nemzeti liberális, a kereszténydemokrata [...] politikusokkal és az általuk képviselt politikai üzenetekkel".[166]

2. Liberalizmus: felhatalmazás a környezetszennyezésre?[167]

Talán a liberalizmus van a legnehezebb helyzetben az összes ideológia között, ha az ökopolitikával, a környezetvédelemmel való viszonyrendszerét vizsgáljuk, hiszen ahogyan Wissenburg megjegyzi (2009): sokan a globális környezeti válság és veszélyeztetés egyik legfőbb okaként, azt instruáló „gonosz szellemként" tekintenek a liberalizmusra. S valóban, maga a szabadpiaci liberalizmus – amelynek korántsem magától értetődő sajátossága a környezetvédelem – oly' sokszor mutatkozott érzéketlennek a 20. században a környezeti értékek megvédése tekintetében. Wissenburg szerint a liberalizmus (amelyet érdemes különválasztani tiszta politikai elméletre és politikai gyakorlatra, illetve a liberalizmusból levezethető olyan gyakorlatra, mint a szabadpiac vagy a liberális jogállam) folyamatos önmérsékletet gyakorolva egyre zöldebbé vált.[168] Ugyanakkor érdemes arra az igen paradox helyzetre is utalni, hogy a fejlett Nyugat (vagy globális Észak) országainak döntő többsége liberális demokráciában, illetve az annak alapján szerveződő liberális jogállam és kapitalizmus keretei között él, ugyanakkor az az ideológia, amely összefogja ezeket az államokat, alapvető gondokkal és ellentmondásokkal küzd a környezetvédelem tekintetében.

A liberalizmussal szemben megfogalmazódó egyik legmélyebb ökopolitikai, ökofilozófiai kritika – amire tulaj-

[166] Uo. 86.

[167] A liberalizmus és az ökopolitika vizsgálatához a következő műveket használtam fel: Wissenburg, Marcel ([2006] 2009): Liberalizmus. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): 238–253.; Garner, 2011: 56–58.; Dobson, 2007: 149–158.

[168] Wissenburg, 2009: 238.

donképpen aztán az összes többi is visszavezethető – az, hogy a felvilágosodás édes gyermekeként mind a mai napig masszívan antropocentrikus alapokon áll, sőt hangsúlyozza az ember minden más létező feletti magasabbrendűségét. Ez az antropocentrikusság aztán nemcsak az ökopolitika vonatkozásában okozott problémákat, hanem például a konzervativizmussal szemben is, hiszen amíg az utóbbi a közösségekre alapozott emberközpontúságban hisz, addig a liberalizmus erőteljesen individualista megközelítést alkalmaz. A liberalizmus igazán nehezen levetkőzhető sajátossága az antropocentrizmus, hiszen az emberek jóléte és boldogulása íródott bele genetikai kódjába, s ilyenformán az emberi érdekeket más érdekek fölé helyezi és moralitása kizárólagos mércéjévé avatja. Wissenburg hozzáteszi, hogy a liberálisok nem emberi lényeket (pl. állatokat) csak azon az alapon építenek be elméletükbe, hogy hasonlítanak az emberre.[169] Így hát nem tudja és nem is akarja figyelembe venni a nem emberi érdekeket, s az emberi környezetre is csak úgy tekint, mint az emberi célokat szolgáló (kiaknázandó) erőforrásra.

Ugyanilyen bírálat éri a liberalizmust a fejlődésbe vetett – már-már konok – bizodalma kapcsán, valamint azért is, mert a fejlődést döntően az anyagi (tehát gazdasági) növekedéssel azonosítja, s ennek oltárán hajlandó akár a természetet is feláldozni. Mindez nem igaz az összes liberálisra és irányzataikra. A zöldek körében pedig általános az a kritikai észrevétel, hogy a liberalizmus nem összeegyeztethető a környezettudatossággal. Ez a bírálat aztán – amint láthattuk az I. pontban – az ökológiai felfogás demokráciakritikájában[170] öltött testet: a demokrácia nem gondolkodik hosszú távú perspektívákban, és nagyon sokszor kevéssé hatékony, erőtlen kormányzati cselekvésre kényszerít, holott az ökológiai válság azonnali megoldásokért kiált. Az ökopolitika azt is felveti, hogy a liberális demokráciában

[169] Uo. 239.

[170] Lásd erre Ophuls, William (1976): *Ecology and the Politics of Scarcity*. Freeman, San Francisco.

csak az embereknek vannak jogai, a természetnek nem, s az emberi szabadságjogok (főként a tulajdonhoz és a szabad kereskedelemhez fűződő jogok) gyakorlása adott esetben még károsítja is a természeti létezőket. A liberalizmus szemére vetik, hogy túlságosan materialista, és hogy a jó életet az elfogyasztott és birtokolt javak mennyiségén méri. S mivel a liberalizmus szerint az ember a tulajdonosa a természeti létezőknek, a tulajdonjogból folyó jogosítványait gyakorolva akár el is pusztíthatja azokat.

Wissenburg kifejti, hogy a liberális semlegesség koncepciója azt jelenti, hogy *„önkényesen nem zárhatóak ki a jóról vallott különböző elméletek, és nem akadályozható meg élettervek és életstílusok formájában való megvalósulásuk. A semlegesség egyik ökológiát érintő következménye, hogy elvi alapon nem lehet kizárni természetromboló életstílusokat: a semlegesség elve ugyanis tilt mindenfajta ítéletet a különböző életstílusok etikai értékét illetően."*[171]

A liberalizmus az ökopolitika hatására lényeges változásokon esett át, noha fundamentumait a zöld tézisek még nem tudták átalakítani. A különféle liberális irányzatok eltérő fokú „zöldülése" bekövetkezett, a következőkben ezt elemezem a Wissenburg által felállított keretrendszerben.

Ahhoz, hogy a liberalizmus és a liberálisok közelebb tudjanak kerülni az ökopolitikához, először is le kell mondaniuk a semlegesség abszolutizálásáról; ha ezt nem teszik meg, akkor eleve elvágják magukat a zöldektől, sőt attól is, hogy a liberalizmus önmaga rendszerén belül keressen (elméleti és gyakorlati) megoldásokat az ökológiai válságra. Ennek érdekében a liberálisoknak ki kell dolgozni – Wissenburg szerint[172] – arra vonatkozó elképzeléseket, hogy az emberek miért tartják az életet értékesnek és fenntartásra érdemesnek. Korlátozza továbbá a semlegesség „fetisizálását" az, hogy a liberalizmusnak is vannak ontológiai előfeltevései arról, hogy hogyan működik a világunk, és hogy ez milyen korlátokat szab politikai és etikai vágyainknak (ennek pedig nagyon is lehet környezeti relevanciája). A liberalizmus egy-

[171] Wissenburg, 2009: 240.
[172] Uo. 242.

re inkább közelebb került ahhoz, hogy feladja a semlegesség koncepcióját, s ez segítette hozzá a zöld szempontok megértéséhez. Ahogyan láthattuk (az Első fejezet III. 2. pontja alatt), maga a rawlsi igazságosságelmélet is egyre nyitottabb ökologikus tézisek felé: előbb az igazságos megtakarítás elve nyílt ki a jövő generációk felé, majd felmerült az állatok és az állati jogok beiktatása a rawlsi társadalmi szerződésbe,[173] sőt előkerült a tulajdon szentségéhez kötődő liberális koncepció abba az irányba való módosításának igénye, hogy a rendelkezési jog ne foglalhassa magába az adott dolog elpusztításának/károsításának jogosítványát. Ezen a vonalon a liberálisok akár addigi is eljuthatnak (bár ez jelenleg még nem kivitelezhető, s még erősen ragaszkodnak az állam semlegességének téziséhez), hogy elfogadják azt, hogy egy kormányzat előírja az embereknek, milyen életformákat alakíthatnak ki az ökológiai katasztrófa elkerülése végett, ugyanakkor ezzel lényegében kikerülne az egyén kezéből a jó életre és annak feltételeire vonatkozó döntés. Ugyanakkor érdemes hozzátenni: még ha a liberalizmus meg is teszi ezeket a lépéseket, attól még a természetre puszta erőforrásként tekint, ami totálisan összeegyeztethetetlen az ökológiával.

Ezen az alapvető dilemmán – álláspontom szerint – egyetlen dolog tudna csak segíteni: a liberalizmus masszív antropocentrikus felfogásának oldása. Másként megfogalmazva, ha a liberalizmus nem értékeli át a túlzott emberközpontúságát és individualizmusát, akkor a zöld értékek állandóan vissza fognak pattanni róla. Wissenburg kertelés nélkül jegyzi meg, hogy egészen a közelmúltig a liberálisokat semmi sem ösztönözte arra, hogy a természeti erőforrások szűkössége vagy éppen a tiszta környezet miatt aggódjanak: *„a természet egy örökké megújuló bőségszaru volt”* elképzelésük szerint.[174] Sőt ebben a rendszerben maga az idő is lényegtelen volt: a múlt elve, a jövő pedig a liberális

[173] Garner szerint a dolgot úgy is lehet tekinteni, hogy tulajdonképpen a zöldek használják fel magát a liberális hagyományt arra, hogy a nem emberi létezőket jogokhoz juttassák (Garner, 2011: 56.).

[174] Wissenburg, 2009: 245.

rend állandósága miatt. Az ökológiai krízis tudatosulása ezt változtatta meg, és (ahogy arra többször hivatkoztam) a liberálisok perspektívájába belekerült a jövő generációk érdekeinek figyelembevétele. Mára a liberalizmus széles körben ismeri el a még meg nem születettek érdekeit, sőt a jövő generációk érdekei (leszámítva jövőbeli létüket) immáron tökéletesen integrálódtak a liberális paradigmákba. Az állatok érdekeinek elismerése már problémásabb volt, s Robert Nozick (1974) vetette fel, hogy a liberális erkölcsfilozófia komoly falakba ütközne, hogy ha pusztán a faji tulajdonságok hierarchiájára hivatkozva helyezné az emberek érdekeit az állatok elé (pl. az embernél is létezhet sokkalta értelmesebb faj). Wissenburg amellett érvel, hogy még ha a liberálisok nem is tudják leküzdeni az ember morális és biológiai felsőbbrendűségének koncepcióját, akkor is integrálni lehet az állatvédelmet a liberalizmusba, hiszen azokban a meghatározott esetekben, amikor nem létfontosságú az emberek védelme, akkor fontosabbak lehetnek az állatok érdekei. Másrészt a morális felsőbbrendűség ugyan magában foglalja azt, hogy vannak értéktelenebb létezők, de azt nem jelenti, hogy e létezők érdekei egyáltalán ne számítanának (pl. az ökológiai célokat megjelenítő képviseleti intézményeket vagy éppen a zöld érdekek képviseletére létrehozott ombudsmanokat támogatni tudja a liberalizmus).[175]

Wissenburg szerint ha liberalizmus integrálná is a jövő generációk és az állatok érdekeit, akkor azzal még nem húzná ki az ökopolitikai kritika méregfogát, hiszen ez az elismerés a liberális individualizmuson alapulna: *„A zöldek közösségeket és fajokat, azokra jellemző életmódokat, tájat és ökoszisztémát védelmeznek, és nem csupán egyedi embereket vagy állatokat. A liberálisok ezzel szemben azt állítják, hogy csak azt lehet morális szempontból figyelembe venni, aminek vannak olyan érdekei, melyek érvényesülhetnek vagy sérülhetnek, és ez csak egyedi élőlények esetében igaz, közösségek vagy érzéketlen*

[175] Uo. 246–247.

entitások esetében nem."[176] A liberálisok között nagy a vita azon, hogy maradjanak-e az eredeti koncepciónál, mely szerint nem tulajdonítanak önértéket a természetnek (annak – ahogyan utaltam rá – pusztán instrumentális értéke lehet számukra), vagy azt folyamatosan finomítva (átmenetekkel) közeledjenek az ökológiai álláspont felé.

Sok liberális szerint nem létezik jobb biztosítéka a környezetvédelemnek, mint a szabadpiac. Ez a szabadpiaci környezetelvűség amellett érvel, hogy a természeti erőforrások privatizációja az egyéni tulajdonosokat közvetlenül érdekeltté és felelőssé teszi a tulajdonuk értékének megőrzését illetően, s egy racionális tulajdonos mindent el fog követni tulajdona megvédése érdekében. Az ökológiai modernizáció hívei szerint a gazdasági növekedés és a környezetvédelem összeegyeztethető, s jövedelmező piac lehet az ökológiai elveknek megfelelő termelés. Ezen a vonalon haladva nemhogy nem kerülhet közelebb a liberalizmus az ökopolitikához, de a kapitalizmus környezetkárosító tevékenységének percről percre való fokozódásával egyre inkább mélyülni fog közöttük a szakadék. Ugyanakkor az kétségtelen, hogy amíg egy ökopolitikai fordulat be nem következik, mindenképpen előnyös lehet, ha a kapitalizmus felfedezi a környezetvédelem üzleti előnyeit.

Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a liberalizmus saját viszonyrendszerén és filozófiáján belül nem tud választ adni az ökológiai problémákra, s mindenképpen korlátoznia kell a semlegességet és az antropocentrikus felfogást. Mindez maga után vonja a negatív szabadságokon (különösen a szabadpiacon) alapuló liberalizmus fundamentális átértékelését. Érdemes hangsúlyozni, hogy maga az ökopolitikai is függ a liberalizmustól, hiszen a liberális demokráciák intézményrendszerét csak a liberalizmussal együtt tudja átalakítani.[177]

176 Uo. 247.

177 Lényegében ezt állítottam akkor, amikor azt mondtam, hogy a környezeti demokrácia nem „robbantja fel" a hagyományos demokráciaelméleteket, hanem azokra épülve alakít ki önálló paradigmát (I. 3. pont).

3. Nacionalizmus: kibékíthetetlen ellentétek[178]

Meglehetősen ellentmondásos a nacionalizmus[179] és az ökológiai politikai viszonya: ahogyan a következőkben látni fogjuk, számtalan közös ponton tud(na) a két ideológia együttműködni, de a köztük lévő alapvető ellentmondások felülírják ezt. Általában is elmondható, hogy csak azokat a nacionalizmusokat érdemes összevetni az ökológiával, amelyek valamelyest egalitárius alapon állnak, a soviniszta nacionalizmusok (amelyek valamely nemzet uralkodó jellegét hirdetik) nem pusztán az ökológiával, hanem az alapvető demokratikus értékekkel is inkompatibilisek. A következőkben – de-Shalit alapján (2007) – bemutatom azokat a közös pontokat, amelyekben osztozhat a nacionalizmus és az ökológia.

A nacionalizmus szolidaritást és a politikai közösség többi tagja felé felelősségvállalást követel meg az egyéntől.

[178] A nacionalizmus és az ökológia vizsgálatához a következő műveket használtam fel: Hamilton, Paul (2002): The Greening of Nationalism: Nationalising Nature in Europe. *Environmental Politics*, 11: 2, 27–48.; de-Shalit, Avner (2006): Nationalism. In: Dobson–Eckersley (szerk.) (2006): *Political Theory and the Ecological Challenge*, 78–90.

[179] A nacionalizmust itt olyan ideológiaként fogom fel (lásd erre: de-Shalit, 2006: 75–76.), amelynek egyaránt vannak gyakorlati és normatív követelményei. Gyakorlati szempontból a nacionalizmus azt jelenti, hogy az emberek egy olyan közösség részei, amelyet nemzetként definiálnak, s amely viszonylagos etnikai egységen, közös történelmen, szokásokon és hagyományokon, gyakran közös nyelven és értékeken alapszik. Ezek az emberek érzelmileg és politikailag kötődnek a nemzethez. A normatív oldalt pedig az képviseli, hogy jó és érdemes a nemzethez tartozni. Vagyis kialakul egy pozitív viszonyulás. Valakik ezt pszichológiai okokkal indokolják (a nemzethet tartozás az önkiteljesítés legjobb módja, megvéd az elidegenedéstől – ezek általában jobboldali irányzatok), mások ontológiai indokokra hivatkoznak (a nemzet a forrása a személyes identitásnak), megint mások a nemzethez tartozás gazdasági és szociális előnyeit hangsúlyozzák (a nemzet az igazságosság megvalósulásának egyfajta előfeltétele – ezek liberális, baloldali irányzatok). Ugyanakkor utalni kell arra is, hogy vannak, akik nem tekintik önmagában ideológiának a nacionalizmust: Hamilton szerint egyfajta ideológiai „parazitával" állunk szemben, amely politikai vállalkozók előszeretettel alkalmazott eszköze a hatalom megszerzésére (pl. Hamilton, 2002: 29.).

A nacionalisták számára igen veszélyes, ha a nemzet tagjainak attitűdje feloldódik az önérdekkövetésben és a gazdaság által közvetített fogyasztói kultúrában. A fogyasztói kultúrát állampolgári kultúrává kell formálni a nacionalisták szerint, s ez kell hogy álljon a politika középpontjában. A nemzetnek ez a hozzáállást kell megerősíteni az emberekben, különben szinte lehetetlen őket mobilizálni, továbbá biztosítani őket arról, hogy a közjó érvényesül. A nemzethez tartozás tehát megköveteli azt az ökopolitikában is alapvető hozzáállást, hogy ügyeljünk mások jóllétére, hiszen ez az alapja saját jóllétünknek. Mivel egy közösség tagjai vagyunk, óhatatlanul is figyelembe vesszük a közösségünk tagjainak érdekeit, jóllétét, hiszen a közösség egészének állapota vissza fog hatni az egyének helyzetére.

A környezetvédelem teoretikusai szerint a jó élet, a jól-lét sokkal inkább a tiszta környezettől függ. Ezek a természeti javak alapozzák meg a mentális egészséget. De-Shalit szerint[180] az embereknek a természettel való kapcsolata tulajdonképpen annak az előfeltétele, hogy megszabaduljunk az elidegenedéstől. Az ökológia az az út, melynek segítségével az embereket demokráciára lehet nevelni, továbbá hozzájárul ahhoz, hogy érdeklődjenek az őket körülvevő (természetes és épített) környezet iránt, ilyenformán erősíti az állampolgári kultúrát – sőt a környezetbarát politikák képezik az igazán szabad és igazságos társadalom előfeltételeit. Ezen a vonalon el lehet jutni ahhoz is, hogy mások jólléthez való hozzáférése kapcsolatban van az állatok és a természet jóllétével. A nacionalizmus tehát magában foglalja azt az erős elköteleződést, hogy ügyelni kell a honfitársakra és azok jól-létére, s mivel a jóllét igen szorosan függ a természettől és annak integritásától, a nacionalizmus ilyenformán magában foglalja a környezeti értékek védelmét is. Ahhoz, hogy átérezzük e közösségalapú megközelítés szükségességét az ökológia kapcsán, végig kell gondolni azt, hogy egy individualista megközelítésben mi történne az ökológiával. Ebben az esetben az önérdekkövető és a

[180] De-Shalit, 2006: 77.

jövőbeli előnyöktől függő egyént az *instrumentális racionalitás*[181] vezérelné: vagyis a környezetre pusztán a saját érdekei (pl. rekreáció) mentén tudna tekinteni. De-Shalit úgy véli, hogy a nacionalizmus számot vet azzal, hogy pusztán azért, mert valaki egy nemzet tagja, még nem tud és nem is akar lemondani a környezetszennyezésről vagy éppen az instrumentális gondolkodásról, viszont mivel egy közösségben növünk fel és annak a részei vagyunk, megtanuljunk helyesen megvonni a környezetvédelem és az egyéb kötelességek közötti mérleget. Vagyis a nacionalizmus arra sarkall bennünket (s ezért lehet fontos az ökológia számára), hogy túllépjünk önérdekeinken, továbbá a gazdasági racionalitás és az instrumentális gondolkodás által megbéklyózott szűk játéktereinken. Vagyis az egészséges nacionalista gondolkodás szükségszerűen tágítja individualista perspektíváinkat, amelyek adott esetben hajlamossá tehetnek bennünket arra, hogy szőnyeg alá söpörjük a közösségi és így az ökológiai szempontokat.

A nacionalisták úgy vélekednek, hogy a nemzethez tartozás erősen táplálja a társadalmi, kulturális, történelmi örökség eszményét, s ez – de-Shalit szerint[182] – minden valószínűség szerint a megőrzésre vonatkozó politikákat és a természetvédelmet bontakoztatja ki. A nacionalisták számára az ősök öröksége olyan áthagyományozandó értékstruktúra, amelyet tovább kell adni a következő generációknak. Az örökség nem szükségképpen kézzelfogható dolgokban testesül meg, hanem gyakran mítoszok kötődnek hozzá. A nemzeti történelemnek kettős funkciója van, egyrészt legitimálja azt a nemzetet, amelyhez az egyén tartozik, másrészt pedig biztosítja a nemzeti értékeket és szokásokat. Így tehát a közös örökségnek az a legfontosabb funkciója, hogy fenntartja a nemzettagok egymás iránti szolidaritását és kötelezettségeit. Ez a közös származástudat az ökológiai politika esetében is megtalálható, természe-

[181] Az instrumentális racionalitás elemzését lásd a környezeti demokráciával foglalkozó Második fejezet I.3.1. pont alatt.

[182] De-Shalit, 2006: 78.

tesen egy sokkal tágabb kontextusban, a természeti (és az épített) környezet vonatkozásában. Az örökség általában olyan történetekhez, mítoszokhoz kapcsolódik, amelyek egyfajta alapító eseményként vonulnak be a köztudatba. A környezet szempontjából mindez azért érdekes, mert a történetek és mítoszok mind-mind elválaszthatatlanul kötődnek a nemzeti értékekhez és a helyi normákhoz, ebből pedig levezethető azoknak a helyeknek és atmoszféráknak a védelme, amelyekbe ágyazottan működnek. Ezek az érvek nem a környezetvédelem klasszikus érvkészletéből valók, de nyilvánvaló, hogy a nacionalizmus egy másik szféráját nyitja meg a környezetvédelem megokolásának, mely szerint nem az épített környezetet, nem tavakat, erdőket kell védeni és megőrizni, hanem a hozzájuk kötődő elgondolásokat, a „nemzeti történeteket" és narrációkat. Vagyis a nacionalisták számára a védelem és a megőrzés valójában az eredeti és kívánatos állapot helyreállítását jelenti, amellyel a nemzeti örökség is helyére kerül.[183]

Az eddigiekben azt láthattuk, hogy az „örökség" fogalma a nacionalizmusban az élő nemzettagoknak a múlt felé irányuló kötelezettségeiben öltött testet, azonban a nemzet koncepciója a jövő nemzedékek felé irányuló kötelezettségeket is magába foglalja de-Shalit szerint.[184] A nacionalizmus úgy tud az ökopolitika „keze alá dolgozni", hogy megtanítja a nemzettagoknak azt, hogy az identitásukat terjesszék ki a jövő vonatkozásában, beleértve a haláluk utáni időszakot is. Így a nemzethez tartozók sajátja lesz a közösségek, művészeti alkotások, a természetes környezet értékeinek védelme és megőrzése, méghozzá nem pusztán a saját életük perspektívájában. A nacionalizmus ezzel tehát alkalmas lesz arra, hogy legyőzze a jelenleg általános (a „most"-on alapuló) időperspektívát, amely egyébként a környezetvédelmi politikák sikeres végrehajtásának egyik legjelentősebb akadályozója. Vagyis a nacionalizmus ilye-

[183] Megjegyzem, ez „megőrzés alapú" felfogás a konzervativizmus esetében (gondoljunk Scruton fentebb vizsgált téziseire) is hasonló módon van jelen.

[184] De-Shalit, 2006: 79–80.

tén felfogott és kiterjesztett időperspektívája ráirányítja a figyelmet a környezetvédelmi politikák lehetséges sikereire, amelyek – jellegüknél fogva – csakis a jövőben következhetnek be (mindez felveti a jövő generációkkal kapcsolatos igazságossági dilemmákat).[185] A nacionalizmus de-Shalit feltételezése szerint oldani tudja a környezetpolitikák jövőbeli hatásaival és a jövő generációkkal kapcsolatos feszültségeket, méghozzá azzal a tézissel, hogy elképzelése szerint a nemzet egy folyamatos, generációkon átívelő láncolat (ebben a vonatkozásban nagyon hasonlóan érvel a konzervativizmus is). A jövő generációi iránti kötelezettségek rendszere a fenntartható fejlődés kulcsát képezik: ugyanis a jövő generációinak okozott kár tulajdonképpen a nemzet folyamatosságát és annak időbeli perspektívától függő kategóriáját sérti.

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy az együttműködés lehetséges terepei mellett, s azokat részben felülírva, miért nem lehet működőképes a nacionalizmus és az ökológia kapcsolata, s miért jelent fenyegetést a nacionalizmus az ökológiai gondolkodásra. A nacionalizmus alapvetően szembemegy az ökológia egyik fundamentális tézisével, mely szerint a környezeti problémákat ugyan helyben lehet hatékonyan kezelni, legalábbis ott kell elkezdeni, ahol az emberek eredményesen bevonhatóak és érdekeltté tehetőek, ugyanakkor a zöldeknek (éppen a környezeti krízis határokon átívelő jellegére tekintettel) mindig globális perspektívákban kell gondolkodniuk. A nacionalizmus ugyanis elvárja a helyi szerveződésektől, hogy rendeljék alá érdekeiket és preferenciáikat a nemzeti érdekeknek. Az ökopolitika és a nemzeti érdek közötti feszültség egészen nyilvánvalóvá válik akkor, amikor az állam vagy az éppen aktuális kormányzat – saját politikai céljai mentén – határozza meg, hogy mit kell nemzeti érdek alatt érteni. Ez lehetőséget biztosít a nemzeti érdek ön- vagy csoportérdekké formálására vagy éppen arra, hogy az adott nemzetet egyfajta „ostromlott várként" tüntessen fel a nemzetközi

[185] Lásd erre: Első fejezet III.5. pont.

kontextusban, ahol is a többi állam érdeke az adott nemzet eltiprása. Mindez ahhoz vezet, hogy a nacionalista érdekek számtalan esetben zátonyra futtatják a nemzetközi környezetvédelmi megállapodásokat (ezt korábban már vizsgáltam a környezetvédelem világpolitikai intézményrendszere kapcsán felmerült dilemmák körében – Első fejezet I. pont). A nemzeti érdek tehát olyan „biankó csekké" válik, amit bármikor be lehet vetni aktuálpolitikai küzdelmekben, amelynek vesztese csakis az ökopolitika lehet (pl. az USA 1997-ben a „nemzeti érdekre", továbbá nemzetbiztonsági érdekekre hivatkozva tagadta meg a Kiotói Jegyzőkönyv aláírását).

Ellentétben azzal a közkeletű (és fentebb már tárgyalt) vélekedéssel, mely szerint a nacionalizmus szükségképpen magában foglal egyfajta elképzelést az élőhelyről, de-Shalit úgy véli,[186] hogy a nacionalizmus hely-koncepciója (amely jó indulattal is csak a vidék iránti romantikaként fogható fel) misztikus, absztrakt és instrumentális, s mint ilyen, szükségképpen gyengíti az ökológiai politikát. A nacionalizmus összefonódik a területiséggel, s ezért igen fontosak eme ideológia számára az adott terület határai, függetlenül attól, hogy mi határozza meg a határokon belül élők identitását, s függetlenül attól is, hogy mi van a határokon túl – utóbbi nemcsak hogy kevésbé fontos, de nem is a „nemzeté", s mint ilyen másnak, sőt ellenségnek is tekinthető. A nacionalizmus számára a nemzet tézisén túl (kik vagyunk?) tehát fontos lesz a nemzet antitézise is (kik nem vagyunk?), melyben már ott lakozik az ellenségkép. A nacionalizmus számára a természetes környezet csakis a nemzeti közösség történetén keresztül érthető és értelmezhető: a nacionalisták számára az anyaföld sosem hely vagy ökoszisztéma, hanem történelmi mítoszok mentén konstruált és dekonstruált szimbólumrendszer.

További ellentmondás a két ideológia között az, hogy amíg az ökoszisztéma és az ökológiai problémák függetlenek a politikailag definiált egységektől (így a határoktól),

[186] De-Shalit, 2006: 82–83.

addig a nacionalizmus éppen e politikai entitásokat (pl. a szuverén államok mindenhatóságát) próbálja a végsőkig konzerválni. Vagyis a környezetvédelem igen gyakran a (nemzeti) szuverenitás[187] megsértésével jár együtt,[188] sőt a környezetkárosításokat sokszor éppen a nemzeti szuverenitás égisze alatt (mintha a szuverenitás legitimálná azt) követik el.[189] A környezetvédelem szükségképpen „határsértő" cselekvés. Az ökológia tehát természetesnek és magától értetődőnek fogja fel a szuverenitás-konfliktusokat, valamint azt, hogy a 21. században az államnak igen gyakran kell lemondania a teljes szuverenitásról (pl. nemzetközi szervezetek vagy éppen NGO-k vonatkozásában); mindezt a nacionalizmus nem tűri el. A globális környezetvédelmi együttműködés és a különféle nemzetközi rezsimek egyre erodálják a szuverenitás klasszikus felfogását.[190]

Végtére is, a nacionalizmus erősen, már-már megátalkodottan antropocentrikus. Az ökológia egyik alapvető tétele – amint korábban láthattuk – az emberi fajtól való elvonatkoztatás, s a nem emberi létezők, illetve más fajok morális tényezőként való értékelése. De-Shalit egy minimalistább álláspontot képvisel,[191] s úgy véli, ahhoz,

[187] Szuverenitás alatt olyan legfőbb hatalmat értek, amelynek teljessége nem korlátozható más hatalom által, s ha ez mégis megtörténik, akkor az jogi és/vagy politikai normaszegést jelent.

[188] Lásd erre az MTA TK Jogtudományi Intézete és a K108790 számú OTKA-projekt Államtudományi Kutatócsoportja által rendezett, *Az állam szuverenitása: eszmény és/vagy valóság* című konferencián elhangzott előadásomat 2014. március 21-én. A címe: *A környezetvédelem hatása az állami szuverenitásra.* Elérhető: http://antalattila.blogspot.hu/2014/03/a-kornyezetvedelem-hatasa-az-allami.html.

[189] De-Shalit, 2006: 83.

[190] Sőt, az ökopolitikai hívei a nemzetközi környezetvédelmi rezsimek hatékonyabbá tétele érdekében odáig is elmennek, hogy nemzetközi intervenciós (főleg gazdasági) eszközöket kellene alkalmazni a környezetvédelmi normasértések esetében. Ez egyértelműen sértené a nacionalisták érdekeit. Bár egy ilyen beavatkozás a szuverenitás sérelmével járna (egészen pontosan az állam külső szuverenitása sérülne, a belső nem), de senkinek sem megengedhető az, hogy mások egészségét és jóllétét pusztán amiatt veszélyeztesse, hogy saját autonómiája fennmaradjon.

[191] De-Shalit, 2006: 87–88.

hogy valakinek fontos legyen a környezete, nem kell a természeti létezőknek önértéket tulajdonítania, vagy éppen az ökocentrikus megközelítéssel azonosulnia, hanem elegendő addigi masszívan antropocentrikus hozzáállását átértékelni, és egyfajta „felvilágosult antropocentrizmusra" váltani. A nacionalizmusnak ritkán van mondanivalója az állatokról, azok jogairól és a nem emberi létezők morális státuszáról. A nacionalizmus csak akkor kalkulál nem emberi létezőkkel, ha az valamit hozzá tud tenni a nemzeti karakterhez, mítoszhoz (pl. szimbólumként) – az is előfordulhat, hogy ilyenkor is a környezet húzza a rövidebbet (pl. a rókavadászat mint nemzeti jelkép), hiszen a környezeti előírások betartatása vagy szigorítása a nacionalista kontextusban a nemzeti életmód elleni támadásként tűnhet fel.[192]

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a mérleg nyelve afelé billen (főként a mélységes antropocentrizmus, a környezeti problémák politikai határok felettiségének figyelmen kívül hagyása miatt), hogy az ökológiai politika és a nacionalizmus között több feloldhatatlan ellentét van, ezért – nagyon is úgy tűnhet – a nacionalizmus általában sokkal inkább a környezetvédelem akadálya, semmint azt segítő nézetrendszer.

Eddig az általánosság szintjén beszéltem a nacionalizmusról. A következőkben azzal igyekszem árnyalni a fenti képet, hogy külön-külön vizsgálom meg a nacionalizmus két meghatározó, általános formájának az ökológiához való viszonyát.

Hamilton (2009) polgári és etnikai nacionalizmust különböztet meg.[193] A *polgári nacionalizmus* a szabadságért küzd, s legális-racionális formája a társadalmi uniónak, sokkal inkább kötődik a társadalomhoz *(Gesellschaft)*, mint a közösséghez *(Gemeinschaft)*. A polgári nacionalizmus nem ír elő egyetlen követendő kultúrát sem, megengedi a politikai közösséghez való csatlakozást, de azt is, hogy elhagyjuk azt.

[192] Ez a megállapítás egyébként a konzervativizmusra is igaz: gondoljunk a szenvedélyes rókavadász Roger Scrutonra.

[193] Hamilton, 2009: 30.

A polgári nacionalizmus voluntarista, és mindenki számára nyitva áll (ezért is szokták „jó" nacionalizmusnak nevezni). Továbbá alá van támasztva alkotmányos értékekkel, s ezért gyakran *alkotmányos patriotizmusként* tartják számon.

Mindez nem igaz az *etnikai nacionalizmusra*, amely szerint az ember nem léphet be tetszése szerint egy etnikai-nacionalista alapon álló társadalomba, s nem hagyhatja el azt, amikor csak akarja. Az etnikai nacionalizmus képviselői szerint biológiai-genetikai kötőerők tartják össze a csoportot. Ez a nacionalizmus atavisztikus, a megváltoztathatatlanságot hirdeti, és mások felé kirekesztő. Főként a nemzet különféle jellemző jegyeire (nyelv, biológiai jellemzők) fókuszál.

Az etnikai alapú nacionalizmus egyfajta legyőzendő és meghódítandó tényezőként tekint a természetre, amíg a polgári nacionalizmus egyfajta nemzeti büszkeséget lát bele a természeti környezetbe. Az USA-ban például a természet meghódítása egy olyan közös aktus volt, amely egységbe forrasztotta az európai telepeseket: tulajdonképpen a természet közös élménye adott egyfajta nacionalista tartást az oda özönlő közösségeknek. A polgári nacionalizmus sem tekinthető egy ökológiailag megalapozott nézetrendszernek (meghatározó számára is a modern nemzetállamokban és azok határaiban való gondolkodás), ugyanakkor a természet megkülönböztetett figyelmet kap ebben az ideológiai irányban. A polgári nacionalizmus társadalmi konstrukció, s nem foglalkoztatja valamilyen mitikus származástörténet, ugyanakkor a társadalmi igazságtalanságokon, a kulturális sokféleség elpusztításán keresztül végül is eljut oda, hogy mindez veszélyezteti az ökológia biztonságát is. Az emberi társadalom és a természet egyidejű és összekapcsolódó veszélyeztetettségének egyik legjobb példája az emberi nyelvek kihalása a kolonizáció, a genocídiumok és az antropogén környezeti katasztrófák miatt. A nyelvi homogenizációt nagyban segíti a kapitalista termelési mód általánossá válása, amely arra kényszeríti az őslakos közösségeket, hogy feladják természetes életformájukat a túlélés érdekében.

Ebben a kontextusban tehát – amikor kicsit jobban szétszálazzuk a nacionalizmus komponenseit és alakza-

tait[194] – Hamilton szerint elképzelhetőnek tűnik, hogy a különféle nacionalista mozgalmak előbb-utóbb hiteles ökopolitikát fognak folytatni, vagy éppen a környezeti kihívásokat fogják felhasználni ahhoz, hogy célkitűzéseiket érvényesítsék.[195] A jövő generációkért és az elődeinkért érzett felelősség, a környezeti értékek társadalmi kontextusa a polgári és a területhez kötött identitást ökológiai köntösbe burkolhatja. Ez alapvetően eltér a manapság igencsak valószínű forgatókönyvektől, amelyek szerint a modern nacionalizmus keretei között természeti erőforrásokért fogunk háborúkat vívni. Egy *ökológiai polgári nacionalizmus* ideológiai alapja lehet a természeti erőforrások egymás iránti felelősséggel való használatához.

[194] Hamilton egyébként a skóciai és walesi nacionalista mozgalmak és a környezetvédelem kapcsolatán keresztül mutatja be a nacionalizmus zöldítésének lehetőségeit (lásd erre: uo. 34–38.).

[195] Uo. 44.

Harmadik fejezet: Baloldal

I. Zöldülő baloldal

A baloldal kezdettől fogva szorosabb szálakon kötődött az ökológiai gondolathoz, mint a konzervatívok, mégpedig azért, mert meglehetősen sok közöttük az átfedés. Így a baloldal egyik, ökológiai szempontból legnyitottabb irányzata, az ökoszocialista[196] paradigma sokak szerint egy életképes és vállalható politikai paradigmává és alternatívává vált a legutóbbi évtizedekben. Találkozási pont a baloldal és az ökopolitika között pl. a munkaegészségügy, a munkabiztonság, illetve azon alapvető elv elfogadása, hogy a környezeti problémák igen gyakran arra a kapitalista elvre vezethetők vissza, hogy a termelési technológia kiválasztásának fő szempontja a profitot maximalizáló magánérdek.[197] Szintén egyfajta (elvi és nemritkán politikai) koalíció kialakulására van lehetőség a társadalmi igazságosság elvének érvényesítése érdekében, amely egyaránt fontos a baloldalon és a politikai ökológiában. Ahogyan ezt Harvey megfogalmazza: *„Ez a termelési technológia feletti társadalmi ellenőrzést jelenti, és ellenőrzést a számos környezeti probléma gyökerét jelentő kapitalista »felhalmozásért való felhalmozás, termelésért való termelés« felett, valamint annak a felismerését, hogy »az emberiség jövője nem épülhet kevesek kellemes életére és a többség szenvedésére«* [...] *Mindez határozottan szocialista hatáskörbe helyezi a környezet ügyét.*"[198] A társadalmi igazságosság gondolata így alakítja át az osztályok közötti ellentétet a termelés társadalmi/technológiai megszervezési

[196] Részletes kifejtését lásd az I.3.1. pont alatt.

[197] Harvey, David ([1996] 2009): A társadalmi és környezeti változások dialektikája. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): 155.

[198] Harvey, a következő műből idéz: Halia, Y. – Levins, R. (1992): *Humanity and nature: Ecology, science and society*. London.

módja és a termelés ökológiai feltételei közötti ellentétté. Vagyis a szocialista gondolkodás megfelelő választ kínálhat a környezeti problémákra.

Egy másik irányzat, az ökológia marxista felfogása[199] szerint a kapitalisták által a termelési feltételekre jelentett veszély nemcsak a profitra és a tőkefelhalmozásra lesz káros, hanem a társadalmi és természeti környezeten keresztül magára az életre is.[200] Első ránézésére egy környezetvédő aktivistának nem lehet túl fontos a marxista felfogás a mindennapi gyakorlat szempontjából, de ahogyan a környezetszennyezés és a kapitalizmus nemkívánatos társadalmi és ökológiai hatásai helyi, regionális, nemzeti szinten és az egész világon egyre rosszabbodnak, úgy szükségük lesz egy egységes történelmi értelmezési keretre. Marx munkássága, politikai gazdaságtana fontos elméleti kategóriákat és módszertani útmutatókat kínálhat az ökológiai válság megértéséhez és elemzéséhez. Vagyis ezen megközelítés szerint az ökológia elméleti háttérként is támaszkodhat a baloldal fundamentumaira (a marxizmus ökológiai recepciójának lehetőségeit az I. 1. pont alatt boncolgatom).[201]

Ugyanakkor – s ezt sem rejtem majd véka alá – adódnak igen komoly nehézségek a szocialista-marxista nézetrendszerek és az ökopolitika „összebékítését" illetően. Ezek többnyire abból fakadtak, hogy a szocialista mozgalom bár sokat tanult a kapitalizmus termelékenységen alapuló filozófiájából, ugyanakkor nem könnyű elmozdítani a szocialistákat a természet feletti emberi uralkodás tézisétől. Többek között éppen a marxista alapú gondolkodás emésztette meg nehezen azt, hogy a természet alakíthatja és adott esetben bizony korlátozhatja az emberi cselekvés irányait. Harvey szerint *„a válasz vagy a környezeti-ökológiai politika burzsoá elhajlásként való elutasítása volt (ahogy valóban,*

[199] Az ökológia és a marxizmus kapcsolatának vizsgálatával az I. rész 1. pontja foglalkozik.

[200] O'Connor, James (1988): Capitalism, Nature, Socialism: A Theoretical Introduction. *Capitalism, Nature, Socialism,* Fall, 29.

[201] Gimenez, Martha E. (2000): Does Ecology Need Marx? *Organization & Environment,* Vol. 13, No. 3. 300.

nagy része kétségtelenül az), vagy – részben engedményt téve a környezeti-ökológiai retorikának – a marxizmus-szocializmus újjáépítésének megkísérlése meglehetősen eltérő elméleti és gyakorlati alapokon áll azokhoz képest, amelyek a munkásosztály politikai programjait és politikai cselekvését hagyományosan megalapozták."[202]

Az egyik legfejlettebb, ökobaloldali tendencia, az ökoszocialista politika számára fontos a környezeti történések pontos és hiteles elemzése, amelyek döntően a kapitalista hatalmi struktúráktól függenek. Vagyis az ökoszocializmus feladata az, hogy minden eddiginél koherensebben gondolja át az ökológiai és társadalmi átalakulás kettősségét. Egyszerre tehát a létező kapitalizmus keretei között kell gondolkodni, és így lehet a kapitalista ökoszisztémák átalakítását tervezni. Ehhez az alapokat megtaláljuk Engelsnél *A természet dialektikája* című művében: „*...ezen a területen is megtanuljuk fokozatosan, hosszú, gyakran kemény tapasztalat árán és a történelmi anyag összeállítása és megvizsgálása útján, hogy tisztába jöjjünk termelő tevékenységünk közvetett, távolabbi társadalmi hatásaival, és ezzel megadatik számunkra a lehetőség, hogy ezeknek a hatásoknak is uraivá és szabályozóivá váljunk. De hogy ezt a szabályozást véghezvigyük, ehhez több kell a puszta felismerésnél. Ehhez eddigi termelési módunknak és vele együtt egész mostani társadalmi rendünknek teljes forradalmasítása kell."*[203]

Úgy vélem, ez lehet tulajdonképpen az az ellentmondásos vezérfonal, amelyre a baloldal „zöldülése" felfűzhető: hiszen egyrészt benne rejlik a termelési tevékenységeket a jövő felé kinyitó perspektíva (innen már csak egy lépés a jövő termelési viszonyainak s ilyenformán a jövő generációinak figyelembevétele), ugyanakkor masszívan terhelt ez az álláspont a jól ismert materialista és antropocentrikus kerettel (mely szerint az ember a termelési viszonyok feletti kontrollal e viszonyok hátterét, hovatovább a termé-

[202] Harvey, 2009: 171.

[203] Idézi Harvey, 2009: 174. Harvey kifejti továbbá azokat a lehetséges kitörési pontokat, amelyek az engelsi tézis továbbgondolásához vezethetnek az ökopolitika és a szocializmus együttműködésének keretében (uo. 175–182.).

szeti világot is uralja). Ugyanakkor szerepel benne az az ökopolitika számára alapvető attitűd, mely szerint a fennálló világrend a jövőben nem őrizhető meg, és fundamentális változásokra van szükség.

A következőkben – ezen, a dilemmáktól cseppet sem mentes kiindulópontokra támaszkodva – először is visszanyúlok a baloldali ideológiák alapjához, és a marxista gondolkodás ökológiai relevanciájával, illetve a marxizmus ökopolitikai perspektíváival foglalkozom. Ezután – ahogyan a többi ideológia esetében is tettem – felvázolom a legfontosabb dilemmákat, feszítő ellentmondásokat, amelyek a „vörösek" és „zöldek" kapcsolatrendszerét terhelik. Végül, a fentebb példaként említett tendenciákban (az ökoszocializmus mellé gyúrva az ökoanarchista és ökofeminista irányzatokat is) egyfajta „mélyfúrást" végezve mutatom be a baloldali ökopolitika elméleti és gyakorlati alapjait.

1. A marxizmus ökológiai relevanciája[204]

1.1. Ökológiai alapok és dilemmák a marxizmusban. Ahhoz, hogy a marxizmust összevessük az ökológiai gondolkodással, először is tisztázni kell, hogy mit értünk alatta. Pepper (1993b) álláspontját elfogadva, a marxizmust egy nyugati intellektuális hagyományként foghatjuk fel, amelyet ugyan Marx inspirált, de sokan mások is részt vettek a (ki)fejlesztésében.[205] Megpróbálja analizálni azt, hogy hogyan működik és változik a világ. Különös érdeklődésére tart számot az a folyamat, ahogyan a feudalizmus kapitaliz-

[204] A marxizmus és az ökológia viszonyának vizsgálatához a következő irodalmat használtam fel: Pepper, 1993b: 59–67.; Gimenez, Martha E. (2000): Does Ecology Need Marx? *Organization & Environment*, Vol. 13, No. 3. 292–304.; Dickens, Peter (2002): A Green Marxism? Labor Processes, Alienation, and the Division of Labor. In: Dunlap, Riley E. – Buttel, Frederick H. – Dickens, Peter – Gijswijt, August (szerk.): *Sociological Theory and the Environment. Classical Foundations, Contemporary Insights*. Lanham – Boulder – New York – Oxford, Rowman and Littlefield. 51–72.

[205] Pepper, 1993b: 59.

mussá alakult, továbbá az, hogy a kapitalizmus működése hogyan fog minden valószínűség szerint megszűnni, s talán átadja majd az utat a szocializmusnak, végül pedig a kommunizmusnak. A marxizmus gyakran fogalmaz bonyolult, megközelíthetetlen nyelveken. Az is előfordul, hogy magának Marxnak az írásai egymással ellentmondó tételeket tartalmaznak. S mivel egészen világos morális elvárásai vannak a marxizmusnak a szocializmus felé, emellett pedig éles kritikát gyakorol a kapitalizmus irányába, számos meggyökeresedett nyugati érdeket veszélyeztet. Mindezek alapján nem meglepő, hogy a marxizmust kritizálják egyaránt jobboldalról és baloldalról is, az intellektuális „posztmarxisták" irányából, s persze nagyon sokan az ökopolitika főáramából is, illetve az ökoanarchisták közül. Ugyanakkor ebből arra következtetni, hogy a marxizmus napjai leáldoztak, súlyosan félrevezető lenne. Ahogyan Bertrand Russell kifejtette 1946-ban, a marxista elemzés számtalan funkciója igencsak hasznosnak bizonyult, s azt mutatja számunkra, hogy itt, Nyugaton bizonyos mértékben mindannyian „marxisták" vagyunk[206] – a marxista perspektíva számos eleme meggyökeresedett a világlátásunkban, s ez különösen igaz a materializmusra.

O'Connor szerint[207] a marxista elmélet még nincs megalapozva az ökológia által, jóllehet Serhij Podolinskitől Barry Commonerig igen sokat tettek erre komoly erőfeszítéseket. A történelmi materializmus hagyományosan arra fektette a hangsúlyt, hogy az ember hogyan alakítja át környezetét, arról pedig meglehetősen lekicsinylően beszélt, hogy a természetnek milyen óriási hatása van az emberre. Deleage (1989) ezzel szemben úgy véli, hogy valójában Marx elgondolásaiból felrajzolható egy teljes koncepció a társadalom és a természet vonatkozásában,

[206] Russell, Bertrand (1993): *History of Western Philosophy*. Routledge, London.

[207] O'Connor, James (1991): Socialism and ecology. In *Conference Papers by James O'Connor*. Santa Cruz: Capitalism, Nature, Socialism/ Centre for Ecological Socialism Pamphlet, No. 1, 29–40., idézi: Pepper, 1993b: 60.

de az a tény, hogy elemzéseit elsősorban a tőke és a munka viszonyára koncentrálta, megfosztotta Marxot attól a lehetőségtől, hogy kibontsa ezt az immanens koncepciót, így az jórészt felfedezetlen maradt a marxisták számára is. Deleage azzal vádolja Marxot, hogy azt az elképzelést erősítette, hogy a kapitalizmus függetleníteni tudja önmagát a természetes határoktól, továbbá szemére veti azt is, hogy nem tulajdonított önértéket a természeti erőforrásoknak (hiszen csakis a munka az egyedüli forrása az értéknek), végül pedig azt, hogy teljesen figyelmen kívül hagyta leírásában és értékeléseiben a termelő folyamatok energia-egyensúlyait. Mindezek nyomán Pepper szerint a marxista közgazdaságtan egy cseppet sem tér el a főáramú közgazdaságtantól, s ugyanazt a nyelvezetet használja, mint a kapitalizmus. Sem Marx, sem pedig a későbbi marxisták nem foglalkoztak azzal, hogy a gazdaság (a kapitalizmus) kimerülő erőforrásokon alapszik, s ez alapjaiban határozza meg a termelés módjait és lehetőségeit. Martinez-Allier ugyanakkor úgy véli (1990), hogy nincs marxi ökológia: Marx történelemfelfogása a termelőerők határtalan fejlődését vetíti előre a szocializmus keretei között. Nem vitás tehát, hogy a marxizmusnak fel kell vetnie a növekedés fizikai határainak kérdését.

Ezeket a kritikai megjegyzéseket, amelyek többek között azon az előfeltételezésen alapulnak, hogy igenis határai vannak a növekedésnek és az erőforrásokkal való rendelkezésnek, akár zöldek is megfogalmazhatták volna, de a dolog úgy áll, hogy valamennyi idézett szerző marxista. Redclift (1987) szerint ezek a szerzők a korai marxizmus „prométheuszi minőségét" jelentik, ugyanis felnyitják a közönség szemét az ökológiai katasztrófa vonatkozásában: Marx és Engels elmélete túlhangsúlyozta a termelés – különösen az árutermelés – szerepét a természettel való bánásmódunk vonatkozásában.[208] Ugyan a gazdasági újratermelés fontos az életünkben, de ugyanilyen fontos a biológiai és a

[208] Redclift, Michael (1987): *Sustainable Development*. Routledge, London.

társadalmi reprodukció is. Redclift úgy véli, hogy e széles körű szempontok negligálása visszavezethető arra, hogy a marxizmus nem foglalkozott érdemben a feminizmussal.[209] Nagyon úgy tűnik tehát, hogy kialakult a marxizmusnak egy olyan iskolája, amely elfogadja a zöldek azon tézisét, mely szerint a természet jelentős korlátokat állít az emberi (különösen a gazdasági) tevékenység elé, s emiatt a marxizmusnak el kellene mozdulnia az ökológiai perspektíva felé – amely nézőpont szerint mind a szocializmus, mind a kapitalizmus a gazdasági növekedés által befolyásolt nézetrendszer, s ebből a szempontból egyformán rosszak.

Mások – például Parsons (1977) – úgy vélik, hogy a marxizmus már most elég nyitott az ökológiai perspektíva irányába. Parsons elismeri azt, hogy Marx és Engels nem mondtak túl sok mindent a természetnek az emberi szükségleteket befolyásoló értékeiről, de úgy véli, hogy ez arra is visszavezethető, hogy kritikátlanul osztoztak a 19. századnak a materiális fejlődésbe és az evolúcióba vetett általános optimizmusában. Parsons ugyanakkor bizakodik abban, hogy a marxizmusnak a fejlett társadalomról és a természet felett uralkodó emberről vallott tézisei nem egy despotikus úr–szolga viszonyt jelentenek, hanem felruházzák az emberiséget azzal a képességgel, hogy bölcsen formálja a természetet önnön (jogosnak vélt) érdekeinek megfelelően. Ezen a vonalon haladva az uralmi viszonyt illetően a marxizmusnak ki kell fejtenie azt – ahogyan Marx és Engels is tette –, hogy az ökológia pozíciója élesen szemben áll a kapitalizmuséval, s nem kapzsiságon, hanem odafigyelésen, nem mindenáron való birtoklási vágyon, hanem nagylelkűségen alapul.[210] Parsons még azt is felveti, hogy a marxizmusnak a társadalom–természet viszonyrendszerében értelmezett ökológia gyökerei korábbiak, mint az Ernst Häckel által kitalált és alkalmazott ökológia.[211]

[209] A feminizmus ökológiai vonatkozásaira lásd e fejezet I.3.3. pontját.

[210] Parsons, Howard L. (1977): *Marx and Engels on Ecology*. London, Greenwood 70.

[211] Az ökológia eredetére és ebben Häckel szerepére lásd az Első fejezet II.1. pontját.

Parsons szerint ugyanis az ember elválaszthatatlan a természetben lezajlott evolúciójától, továbbá a természeten végzett kollektív munkájától. Az ember dialektikus viszonya a természethez – amelynek keretében az ember alakítja azt – tulajdonképpen magának az ember természetének az esszenciáját is képezi, a természet a környezet anyagait és erőit jelenti, amelyek egyfelől megalkotják az embert, másfelől az ember is hat rájuk.[212] Sőt Parsons szerint Marx és Engels határozott ökológiai pozícióval rendelkezett, hiszen tézisük szerint mind a dolgozó embereket, mind a természetet a társadalmi osztályokhoz kapcsolódó törvények zsákmányolják ki.[213] Marx és Engels ökológiai elképzelései a társadalom és a természet egymásrautaltságáról, a munkának az embereket és a természetet átalakító jellegéről, a technológiáról, a prekapitalista társadalom–természet viszonyrendszerről, továbbá a kapitalizmusnak az embert és a természetet egyaránt romlásba taszító jellegéről szóló írásaikban bontakoznak ki.

Parsons nincs egyedül ezzel a tézisével: Vaillancourt (1992) – a *Korai írások*, a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*, *A tőke*, az *Anti-Dühring* és *A természet dialektikája* című munkák áttanulmányozása után – arra következtetésre jutott, hogy a szerzők a humán, a politikai és társadalmi ökológia előfutárai voltak. Különösen érzékenyek voltak az emberiség és a természet egymásrautaltságát illetően: materializmusuk vezette őket ahhoz, hogy a természeti környezetnek, mint a termelőerők egy fajtájának, a fontosságát kiemeljék, továbbá humanizmusok vezette el őket ahhoz, hogy a természetet érő társadalmi-gazdasági hatásokat hangsúlyozzák.[214] Vaillancourt úgy véli, hogy mivel Marx és Engels oda-vissza ugráltak az antropocentrikus és természetközpontú szemlélet között, a biológiai és humán ökológia igen nagy hatást gyakorolt munkásságukra. Marx és Engels elfogadta, hogy a kapitalizmusnak jelentős hatalma van a

[212] Parsons, 1977: xi.

[213] Uo. xii.

[214] Vaillancourt, J.-G. (1992): Marxism and ecology: more Benedictine than Franciscan. *Capitalism, Nature, Socialism*, 3 (1), 19–35.

termelőerők fejlesztését illetően, s mindez kiszabadíthatja az emberiséget a „szükségesség birodalmából", vagyis azokból a helyzetekből, amikor az ember a természet kénye-kedvének van kiszolgáltatva. Mindezen progresszív fejlemények ellenére Marx és Engels pontosan tudta, hogy a kapitalizmus dehumanizálja az embert, és megrontja a természetet.[215] Mind a ketten a természetbe való aktív és tervezett beavatkozás pártján álltak, de elutasították annak irracionális és önhitt elpusztítását.

1.2. Mire lehet jó az ökológiának a marxizmus? Először is a marxizmus folyamatosan emlékeztet bennünket arra, hogy a legtöbb ember számára a 19. század környezeti problémái *társadalmi következményekként* merültek fel, összefüggésben a városiasodás, a kapitalista iparosodás (ideértve a mezőgazdaságot is) növekvő mértékével – s mindez még ma is teljesen igaz világszerte. Ezért Marx és Engels számára az elsődleges helyek, ahol az ökológiai katasztrófa bekövetkezett, a gyárak, az ipari munkások lakásai, a nagy mezőgazdasági ingatlanok és a vidéki nyomornegyedek.[216] Engels az 1844-es *A munkásosztály helyzete Angliában* című művében írja le az ipari, bányász és mezőgazdasági proletariátus körül a városi és a természetes környezetben kibontakozó ökológiai zavarokat, míg Marx *A tőké*ben teszi ugyanezt a gyárak vonatkozásában: *„Egyaránt valamennyi érzékszervet sérti a mesterségesen felfokozott hőmérséklet, a nyersanyag hulladékaival teli levegő, fülsiketítő lárma stb., nem beszélve arról, hogy a munkást életveszély fenyegeti a sűrűn összezsúfolt gépek között, amelyek az évszakok szabályszerűségével termelik ipari veszteséglistájukat."*[217] Pepper megjegyzi, hogy sok zöld visszaretten ezen érveléstől, de ezt az álláspontot erősítik a harmadik világ környezetvédelmi mozgalmai, amelyek a mindennapi megélhetésért harcolnak és a fejlődés előnyeit próbálják meglelni az energia, a víz, az élelem alapvető

[215] Uo. 34.
[216] Parsons, 1977: 22.
[217] Marx, Karl ([1867] 1955): *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata.* I. kötet. Szikra, Budapest. 397.

környezeti feltételeinek biztosításával. A környezetvédelem ügye – Redclift szerint[218] legalábbis – pusztán ebből a célból foglalkoztatja őket.

Sok zöld számára a marxizmus következő hozzáadott értéke sem szimpatikus, amelynek értelmében a marxizmus folyamatosan arra sarkall bennünket, hogy legyünk *„történelmiek"*: ez jelen kontextusban azt jelenti, hogy ne úgy szemléljük a világ aktuális állapotát – benne a természetet és az ahhoz fűződő viszonyunkat is –, mint ami végleges vagy megváltoztathatatlan, hanem sokkal inkább úgy, mint amit egy maghatározott társadalom speciális kulturális és gazdasági feltételei alakították ki egy bizonyos helyen. Grundman (1991) szerint ugyanakkor Marx nem lett volna ökocentrikus, hiszen gúnyolt minden természetimádatot vagy ehhez kapcsolódó szentimentalizmust. De hozzáteszi azt is, hogy Marx prioritásai – melyek szerint inkább az emberi életet és a munkát kell megkímélni, mint a természetet – nem valamifajta túlzott antropocentrizmusból erednek, hanem pusztán korszaka legégetőbb problémáira adott reakciók. Marx a természeti értékeket valóban az emberhez kapcsolódó instrumentális értékként fogta fel, ugyanakkor számára az instrumentális érték nem gazdasági vagy éppen materiális: vagyis a természet az esztétikai, a tudományos és morális értékek forrása. A történelmi megközelítés továbbá azt is mondja számunkra, hogy mi magunk alakítjuk a saját jövőnket és írjuk a saját történelmünket, beleértve az ökológiai jövendőt is.

A marxista megközelítésből az is következik továbbá, hogy meg kell értenünk a kapitalizmus működését ahhoz, hogy megtudjuk, miért károsítja a környezetet olyan mértékben, hogy az már fenyegeti az emberiség fennmaradását. Ha ezt megértettük, akkor fogjuk majd pontosabban tudni azt is, hogy miként lehet a környezetet megvédeni az emberi beavatkozás nemkívánatos következményeitől. Ez tehát a marxizmusnak a kapitalizmust vizsgáló szocioanalízise, amely azt jelenti, hogy a társadalmi viszonyok egyaránt ma-

[218] Redclift, 1987: 170.

gukban foglalják az emberek közötti viszonyt és a természet és az emberek közötti viszonyokat is. Ez rögtön azért nem egyértelmű, hiszen egy árucikkben például ritkán látunk többet egy dolognál, s nem gondoljuk azt, hogy emberek közötti társadalmi-gazdasági viszonyok eredménye. A társadalmi valóság mögött azonban meghúzódik maga történelem, a marxizmus tehát így válik a történelem és a társadalmi-természeti viszonyok strukturalista megközelítésévé.

1.3. Marxista iskolák. Eckersley (1992) alapján a marxista gondolkodás különféle iskoláit különíthetjük el:[219] (a) *ortodox;* (b) *„humanista"* irányzat, Marx későbbi és korai munkáihoz kapcsolódóan; (c) a *humanista neomarxizmus*, amely a Frankfurti Iskola kritikai elméletében érhető tetten (Horkheimer, Adorno és Marcuse mind egyszerre építettek Marxra, és egyúttal meg is változtatták a megközelítését, Habermas vitte ezt a projektet tovább és formálta át később); (d) *ökoszocializmus*, amely egy posztmarxista szintézis. Eckersley szerint az ortodox marxizmus azt hangsúlyozza, hogy a történelmi fejlődés azon múlik, hogy felszabadítjuk magunkat a természettől azáltal, hogy alárendeljük azt a termelésen és a technológián keresztül. Az ortodox nézet az ökológiai krízist határozottan a kapitalista termelési viszonyokhoz kapcsolja, amelyek ugyanúgy kihasználják a természetet, mint az embereket.

A humanista marxizmus újragondolja Marx technológiai optimizmusát és a materiális fejlődésbe vetett hitét, de még mindig az antropocentrikus alapokon és a természet feletti irányításon alapul. A kritikai elmélet szakít az ortodox marxizmus történelmi materializmusából fakadó tudományossággal, amely a történelmi folyamatokat különféle, a gazdasági fejlődésre vonatkozó vastörvényekkel próbálta meg leírni. A kritikai elmélet aggódott az emberek dominanciája és kizsákmányolása, továbbá a természet

[219] Eckersley, Robyn (1992): *Enviornmentalism and Political Theroy: Toward an Ecocentric Approach*. UCL Press, London. 9–116.

kiszipolyozása miatt, amelyet a kulturális eszmék és attitűdök megnyilvánulásának tartott. Úgy vélte, hogy a termelőerők fejlődése önmagában nem biztosítja az igazi szabadságot, hanem ehelyett az emberek dominanciájához és elidegenedéséhez vezethet a természet vonatkozásában. Az instrumentális racionalitás terjedő értékei (úgy, mint a hatékonyság és a dolgok szűk gazdasági hasznuk szerint való értékelése) fokozatosan elkezdték uralni az emberek életvilágát és a környezetüket. A kritikai elmélet azt tűzte ki célul, hogy helyrebillenti ezt a fajta racionalitást azzal, hogy érzésekre, érzelmekre hívja fel a figyelmet; a gazdaságit a nem gazdaságival és kulturális értékekkel, a materializmust idealizmussal akarta kiegyenlíteni. Mindezt megtámogatták az 1960-as évek zöld és radikális mozgalmai. A kritikai elmélet továbbá nagyban hozzájárult az alább tárgyalandó ökoszocializmushoz is.[220]

2. „Vörösek" és/vagy „zöldek"

A következőkben rávilágítok arra a feszültséghalmazra, amely a zöldek és a baloldal között – részben irányzattól, filozófiától függetlenül, részben azokhoz is kötődve – húzódik meg. E feszültségek egy része eleve kódolt a baloldali ideológiai hálózatba, amelynek meghatározó jegyei az antropocentrizmus, a produktivista hozzáállás és a természet instrumentális szemlélete. Más részük viszont éppen arra vezethető vissza, hogy az ökológiai politika és az azt képviselő filozófiai, politikai, mozgalmi irányzatok igen erős kihívásokat intéztek a baloldal s azon belül is elsősorban a szocialista politika felé.

2.1. Alkalmas-e egyáltalán a baloldal a zöld értékek befogadására. Robert Garner szerint[221] a többi ideo-

[220] Az ökoszocializmussal a zöld baloldal irányzatai között, jelen fejezet 3.1. pontja alatt foglalkozom majd.

[221] Garner, Robert (2011): *Environmental Politics. The Age of Climate Change*. Palgrave Macmillan. 58–60.

lógia kontextusában sokkal egyértelműbb a kötődés és a kapcsolat a zöldek és a baloldal között.[222] Ez részben természetesen a zöldek és a szocialisták közötti politikai szövetségeknek köszönhető, a másik oldalról pedig annak, hogy a marxizmus és a szocializmus olyan állami és közösségi beavatkozásokat preferál, amelyekről a zöldek többsége úgy vélekedik, hogy ezek szükséges intézkedések a környezeti problémák kezeléséhez.

A másik oldalon egyébként nagyon sok zöld egészen egyszerűen visszautasítja azt, hogy nézeteik és a szocialisták tézisei között bármilyenfajta ideológiai kapcsolat lenne, rámutatva arra, hogy ökológiai értelemben az igazi különbség nem a kapitalizmus és a szocializmus között húzódik meg, hanem a kapitalista/szocialista ipar és a zöld megközelítés között.

Vagyis a zöldek egy része szerint a szocializmus semmivel sem ökologikusabb, mint a kapitalizmus, sőt ezek az ipari társadalmak valamiféle közös ideológiai elegyének tekinthetőek. Ezt támasztja alá az is, hogy a kommunista-szocialista ideológia béklyójából felszabaduló kelet-közép-európai rezsimek is erőteljes környezeti problémákkal küzdöttek. Másrészről pedig – legalábbis elméleti szinten – az ortodox marxizmus nem összeegyeztethető a zöld gondolkodással, hiszen végtére is a liberalizmushoz hasonló módon gondolkodik a fejlődésről, és maga is antropocentrikus keretbe ágyazottan fogja fel a világot.

A marxizmus tehát súlyosan antropocentrikus, hiszen a nem emberi létezőkre kizárólag abból a szempontból tekint, hogy hogyan hasznosíthatóak az ember számára, továbbá azt vallja csak értéknek, ami emberi munka gyümölcse. David Pepper – az ökoszocializmus nagy teoretikusa – is elismeri, hogy a szocializmus önmagában nem ökocentrikus.[223] Persze ez a kritika csak akkor állja meg a

[222] Lásd erre Mellor, Mary (2006): Socialism. In: Dobson–Eckersley, 2006: 35–50.

[223] Ezt Pepper természetesen örömmel konstatálja, hiszem megfigyelése szerint az ökocentrizmust nagyon sokszor elferdítik, s rossz esetben antihumanizmusként, jobb esetben pedig az emberi körül-

helyét, ha az antropocentrikus megközelítést a zöld politikai gondolkodás centrális és egyben nélkülözhetetlen elemeként fogjuk fel. Ha eltekintünk ettől, akkor a zöld gondolat nagyon is összebékíthető a marxizmussal és a szocializmussal. Mindez egyúttal Marx és Engels újraolvasását és újraértelmezését is jelenti, hiszen Marx korai munkáiban az ember és természet interakciója akként jelenik meg, mint ami a lelki és esztétikai fejlődéshez elengedhetetlen, csakúgy, mint a materiális szükségletek kielégítéséhez.[224]

A zöld gondolkodást talán még össze lehet békíteni Marx antropocentrizmusával, ennél azonban nehezebb lehet a zöldeknek feldolgozni a marxizmus és a szocializmus produktivista nézeteit. Mindez Marx számára messze nem a termelőerőket jelentette, hanem a termelés kapitalista viszonyrendszerét, amely a társadalmi és politikai változások gátját képezi. Vagyis a kapitalista korszak technológiai fejlődése nem más, mint a jövő szocialista társadalmának előfeltétele. A klasszikus marxi téziseket nem újragondoló marxisták számára a környezet még mindig periférián mozog, s elsősorban a középosztály kontextusában jelenik meg, amely védeni próbálja önző érdekeit, és megakadályozza a munkásosztályt abban, hogy a társadalom termelési potenciáljából hasznot húzzon. Más marxisták viszont késznek mutatkoznak arra, hogy adaptálódjanak és figyelembe vegyék a környezet modern megközelítését. Számukra a hangsúly a kapitalista rendszer vétkes termelési megoldásain van, s kevésbé magán az indusztrializmuson. Vagyis a kapitalista berendezkedés versengő jellege – amely folyamatosan megpróbál meggyőzni bennünket arról, hogy újabb és újabb dolgokra van szükségünk – és az ebből következő pazarlás, nem-hatékonyság az igazi oka a környezet károsodásának.

Egy radikális zöld perspektívából a marxizmus – a maga antropocentrikus kiindulópontjával, növekedésre

mények figyelmen kívül hagyásaként interpretálják (Pepper, 1993b: 436–442., idézi Garner, 2011: 58–59.).

[224] Martell, Luke (1994): *Ecology and Society*. Cambridge, Polity Press. 149. Idézi: Garner, 2011: 59.

beállítottságával, a technológiába vetett rendületlen hitével – tehát inkompatibilis a zöld nézetekkel. De mind a marxizmusban, mind pedig a nem marxista szocialista tradícióban számtalan olyan elméleti hullám van, amivel a zöldek nem pusztán egyet tudnak érteni, de még tanulni is tudnak belőle – s ennek az ideológiák közötti együttműködésnek egyre nagyobb az irodalma is.[225] Ilyen közös terület lehet a társadalmon belüli igazságosság gondolata, az anyagi érdekek által blokkolt környezetvédelem vizsgálata, a munkásosztály viszonya a környezetvédelemhez és az ezzel kapcsolatos mobilizáció.

2.2. Feszültségek és dilemmák: szocialisták és zöldek. A zöld mozgalmak tulajdonképpen egyfajta támadást intéztek a szocializmus ellen a baloldali spektrum vezető pozíciójáért. Éppen ezért a szocialista baloldal eleinte ellenségesen tekintett a zöld szerveződésekre, erősen kritizálva a középosztály-partiságukat, azt hangsúlyozva, hogy a zöld eszmék marginálisak a munkásosztály számára, végső soron pedig azzal érvelve, hogy a zöldek a tőke és a munka küzdelmében a rossz oldalon harcolnak. Úgy állították be a zöldeket, hogy nem többek, mint tovatűnő radarjelek a radikális politikai térben, s egyébként sem tudnak semmi olyat mondani a baloldalnak, amire érdemes lenne odafigyelni. Ez a kezdeti, igen heves vita végül is nyugvópontra jutott, és a szocialisták, átértékelve korábbi tradícióikat, végül is kiegyeztek az ökológiai megközelítéssel.

Azonban a szocialistáknak nem volt könnyű lenyelni a „zöld békát": Jonathon Porritt és Nicholas Winner például „mélyen konzervatívnak", illetve „reakciósnak" nevezete[226] David Pepper zöld mozgalmak iránti rokonszenvét. Boris Frankel (1987), James O'Connor (1988; 1996), Peter Dickens (1992), Ted Benton (1993; 1996) s természetesen az ökoszocializmus megalapozó David Pepper (1993b) voltak azok, akik elévülhetetlen érdemeket szereztek a

[225] Pepper, 1993b.
[226] Porritt, Jonathon – Winner, Nicholas (1988): *The Coming of the Greens*. London, Fontana. 256.

szocializmusnak a zöld perspektívához való közelítésében, méghozzá a klasszikus szocialista értékrendszerek sérelme nélkül. Ugyanakkor azt is érdemes megemlíteni, hogy a zöld ügyekben megnyilvánuló társadalmi igazságossági kérdések növekvő jelentősége egy olyan „köldökzsinórként" funkcionált, amely közelebb vonzotta a klasszikus baloldali elosztási és igazságossági kérdéseket az ökopolitikai gondolkodáshoz. Ennek ellenére a feszültség számtalan területen fennmaradt; ezeket mutatom be most.

A) Kapitalizmus és indusztrializmus. A szocializmus és az ökologizmus közötti első és talán legfontosabb nézetkülönbség a fennálló társadalom betegségeinek forrását illetően van. Amíg a szocialisták a *kapitalizmust*, addig az ökologisták az *indusztrializmust* teszik felelőssé. A zöldek éppen az indusztrializmus-ellenességük okán vélik úgy, hogy az ökopolitika lényegében a bal- és a jobboldal meghaladása. Ebből fakad az, hogy a kapitalista és a szocialista struktúrák hasonlóságaira irányítják rá a figyelmet: mind a két rendszer az abbéli hitet erősítette, hogy a saját lakosság szükségleteinek kielégítéséhez a gazdasági növekedés maximalizálására kell törekedni. A kapitalizmus és a szocializmus közé, az indusztrializmus ernyője alatt tett egyenlőségjel miatt a zöldeket igen sok szocialista kritika érte, s a szocialisták, kötve az ebet a karóhoz, modern problémáink középpontjába a kapitalizmust helyezték. A szocialista kritikák táptalaja nem az volt, hogy nem fogadták el a környezeti problémák feszítő erejét, hanem az, hogy álláspontjuk szerint maga a kapitalizmus használja fel az ipart az igen gyakran szükségtelen profitmaximalizálás érdekében, s ez okozza a valódi ökológiai krízist. David Pepper szerint a kapitalizmus középpontjában az árutermelésre alapozott tőkefelhalmozás áll. A kapitalizmus szükségszerű velejárói a periodikusan visszatérő túltermelési válságok, amelyeket többnyire úgy kezelnek a piacok irányítói, hogy mesterségesen új szükségelteket kreálnak, és persze globálisan kiterjesztik a kapitalizmus rendszerét, új vásárlókat és új piacokat kebelezve be. A termelés

és a fogyasztás e dinamikája magában foglalja azt, hogy a kapitalizmus szükségszerűen és állandóan veszélyezteti és elpusztítja a természetet.[227] Ebben az értelemben tehát a kapitalizmus a politikai ökológia előfeltétele.

James O'Connor – Marx után – úgy véli, hogy a kapitalizmus önnön sírját ássa meg, méghozzá a termelési viszonyok és a termelés feltételei között meghúzódó ellentmondások miatt. O'Connor szerint ez a kapitalizmus „második ellentmondása", amelynek értelmében *„a kapitalista termelési viszonyok és termelőerők együttes ereje önpusztítóvá válik azzal, hogy elsorvasztja és elpusztítja – ahelyett, hogy újratermelné – önnön előfeltételeit".*[228] Jó példa minderre a globális felmelegedés, a savas esők, a talaj szikesedése, a mérgező növényvédő szerek, hiszen mindegyik következménye a kapitalizmusnak, s egyúttal veszélyezteti is annak profitját. A „második ellentmondás" lehetőséget biztosít a rendszer ellenzékének a megszerveződésére, amelyet ezúttal nem a munkásmozgalmakban, hanem az új társadalmi mozgalmakban kell keresni, amelyek magukban hordozzák azon körülmények megváltoztatásának lehetőségét, amelyek ellen megszerveződtek. Óriási diskurzus alakult ki az O'Connor-féle „második ellentmondás" tézise körül, különösen a *Capitalism, Nature, Socialism*[229] című folyóiratban. A tézis egyben a zöldek (akik szerint az indusztrializmus a környezeti károk valódi felelőse) és az ökológiai marxisták (akik szerint a kapitalizmus nem önmagában a környezeti krízis okozója, de egyben az az értelmezési keret is, amelyet e krízis megoldása végett meg kell haladni) közötti mélyülő szakadékra is rámutat.

A radikális zöldek elfogadják azt, hogy a környezet integritása helyreállításának előfeltétele a kapitalizmussal való

[227] Pepper, David (1993a): Anthropocentrism, humanism and eco-socialism: a blueprint for the survival of ecological polities. *Environmental Politics*, 2 (3), 428–452.

[228] O'Connor, James (1996): The second contradiction of capitalism. In: Benton, Ted (szerk.) (1993): *Natural Relations: Ecology, Animal Rights and Social Justice*. London, Verso. 206., idézi Dobson, 2007: 167.

[229] http://www.cnsjournal.org/

alapvető szakítás, ugyanakkor úgy vélik, hogy ez önmagában még nem elégséges előfeltétel – előszeretettel hivatkoznak a volt kommunista országokra, melyek közül sokan a világ legrosszabb környezeti mutatóival rendelkeztek. A szocialista gondolkodók azzal vágnak vissza, hogy ezen országok közül egyik sem volt abban az értelemben „szocialista", ahogyan a baloldalon ezt a kifejezést használják (Miliband, 1994), méghozzá azért, mert ezek az országok a kapitalista berendezkedésekhez hasonló módon, sőt velük versenyezve fejlesztettek ki alapvető igényeket a materiális javak iránt. Ebben az értelemben a kapitalizmus az egész világot áthatja. Bahro szerint: *„Pontosan megtanultuk azt, hogy az orosz forradalomnak nem sikerült szakítania a termelőerők fejlődésének kapitalista módjával. Láthattuk, hogy ez a fejlődés mindenhol egyforma, és mindenhol ugyanaz a technológia diadalmaskodott."*[230]

A szocialisták így tehát elkerülték a zöldekkel való eszmei koalíciót a (volt) szocialista országok környezeti katasztrófáinak figyelembevételét, valamint annak felismerését illetően, hogy kicsi választja el egymástól a szocialista és a kapitalista ipar szervezését – legalábbis ami a környezetvédelmet illeti. A szocialisták szerint egy igazi szocialista társadalom termelésének nem a profitot, hanem a valódi szükségleteket kell figyelembe vennie, s ennek a környezetközpontúságnak tükröződnie kellene a közpolitikai folyamatok alakítása során is, hiszen a szocializmusra fókuszáló klasszikus humanista nézőpont mindenképpen tekintettel van az emberi és a nem emberi természet interakcióira.[231]

Dobson szerint ezzel természetesen nem ért véget annak vizsgálata, hogy mit tehet és mit nem tehet a szocialista társadalom, ugyanakkor ha a zöldek visszautasítják azt, hogy a problémák valódi gyökere a kapitalizmus, akkor ez azt fogja eredményezni, hogy az ökológia nem lesz képes arra, hogy a csatáit a megfelelő helyeken vívja meg. Ugyanis ha környezetvédelmi szempontból a szocialisták

[230] Bahro, 1982: 131.
[231] Pepper, 1993a: 438.

kapitalizmusképe helyes, akkor az ökologizmus akkor tud a legjobban előre haladni, ha az indusztrializmus kapitalista jelenségeivel konfrontálódik, és nem az indusztrializmus sokfejű szörnyetegét próbálja meg legyőzni.[232]

Joe Weston szerint mindez maga után vonná a klasszikus szocialista alapelvek és gyakorlatok újrafogalmazását, méghozzá azon az alapon, hogy *„minden környezeti probléma mögött virtuálisan fizikai és társadalmi szegénység húzódik meg”*.[233] Pepper hasonló megállapításra jut: *„Ahogyan az 1992-es riói Föld-csúcs megmutatta, a globális környezeti politika legalapvetőbb kérdései a társadalmi igazságosság, a vagyonok elosztása, a termelési eszközök – különösen a föld – feletti tulajdonjog és kontroll körül forognak.”*[234] Weston hozzáteszi: *„Sövényeket menteni messze nem megy szembe annyira a kapitalizmussal, mintha a szegényekkel járnánk el így; végtére is a szegénység a kapitalizmus számára szükségszerű és fenntartandó, éppen azért, hogy egyensúlyban lehessen tartani a piacot szabályozó erőket.”*[235]

A szegénység tehát a forrása a legtöbb környezeti problémának, és a vagyonok hosszú távú átstrukturálása lehet a megoldás. Úgy is mondhatjuk, hogy a szegénységre mért csapás egyúttal a kapitalizmusra mért csapás is lenne, s ezzel közelebb kerülnénk egy lépéssel a környezeti hanyatlás megállításához.

Persze a zöldek feltehetik a kérdést: ugyan miért hozná jobb helyzetbe a környezetet a vagyonok újraosztása? A szocialisták gyakran azzal vádolják az ökológiai megközelítést, hogy túl szigorúan vonja meg a „környezet” jelentéstartalmának határait. Valószínűsíthetjük, hogy a vagyonok radikális újraosztása jobb helyzetbe hozná a közegészségügyi, lakhatási és élelmezései krízistől szenvedő milliókat mind Nyugaton, mind pedig a harmadik világban, és mindez egyértelmű javulást jelentene az érintettek környeztében. De azt elég nehéz elképzelni, hogy önmagában a vagyonok

[232] Dobson, 2007: 168.

[233] Weston, Joe (szerk.) (1986): *Red and Green*. London, Pluto. 4.

[234] Pepper, 1993a: 429. A társadalmi igazságosság kérdésköréhez lásd az Első fejezet III.3. pontját.

[235] Weston, 1986: 156.

újraosztásának az igénye egyfajta „zöld vészharangként" hat majd jelenünk fenntarthatatlan ipari folyamatai kapcsán. Könnyű elképzelni egy olyan világot, ahol az országok közötti és az azokon belüli bevételek többé-kevésbé egyenlők, de egy olyat már sokkal nehezebb, ahol nincsenek korlátai az ipari növekedésnek. Az előbbi utópia pontosan az a világ, amelyet a szocializmus kezdettől fogva hirdetett, s a zöldek éppen emiatt óvatosak az ökológiai elképzelésektől mentes kapitalizmus kritizálásában. Éppen ezért Weston elbeszél a zöld mozgalmak felett, nem pedig hozzájuk szól, amikor a következőt állítja: *„Azok a problémák, amivel a legtöbb ember mostanra szembesült, nem egészen a »természethez« kapcsolódnak: sokkal inkább a szegénységhez és a vagyonoknak, erőforrásoknak a szegényektől a Föld már amúgy is gazdag kisebbsége felé vándorlásához."*[236]

Dobson szerint az *igazságosság* és a *környezet* problematikái Venn-diagramként kapcsolódnak össze. Vagyis vannak közös területek, de hiba lenne azt feltételezni, hogy teljesen (le)fedi egymást a két terület. Az amerikai környezeti igazságossági mozgalmak gyakran próbálják azt bizonygatni, hogy a környezeti és igazságossági mozgalmak játszhatnak ugyanabból a kottából, de ha közelebbről megvizsgáljuk a dolgot, akkor bizony az amerikai mozgalmi struktúra sokkal inkább a társadalmi, semmint a környezeti igazságosságra koncentrál.

B) A környezet jelentése. A szocialisták és a politikai ökológia mentén politizálók közötti következő ütközőzónát a *„környezet"* maga képezi. Joe Weston korábban bemutatott érveléséből, mely szerint a vagyonok átcsoportosítása segíthet a környezeti problémák megoldásában, világossá válhatott, hogy ez a koncepció a zöld mozgalomban nem az általánosan elfogadott környezetmegközelítéssel dolgozik. Weston szerint a zöldek a környezet szót a természettel azonosítják: *„a zöldek elsődleges megközelítése kimerül az ökológiában és a »természetben«, ami egyben más, sokkal*

[236] Uo. 14.

sürgetőbb környezeti problémák elhanyagolásához vezet".[237] A zöld mozgalom néhány tagja meghallgatta ezt a kritikát (pl. a Friends of the Earth). Egyébként a zöldeknek igencsak jó okuk van arra, hogy környezeten elsősorban a bioszférát értsék: annak túlélésében érdekeltek, hiszen végtére is ez tartja fenn az emberi és nem emberi életet. Ilyen alapon tehát az (öko)szocialisták joggal várhatják el azt a zöldektől, hogy értékeljék újra a „környezet" fogalmáról alkotott nézeteiket, de helytelen arra kérni őket, hogy elsősorban pl. a belvárosi környezetekre fókuszáljanak.

A szocialisták amellett érvelnek, hogy nincsen olyan környezet, amely ne az ember által lenne közvetítve, s ezért nincs is túl nagy különbség a városi és a vidéki környezet között: a társadalmi viszonyok és a kapitalista termelési mód határozza meg, „termeli ki" magát a környezetet. A zöld terminológia, mely szerint „védeni", illetve „megőrizni" kell a környezetet, azt a megalapozatlan képzetet erősíti fel, hogy létezik valamilyen érintetlen természet az ember által megrontott területek mellett, s ennek az érintetlen világnak jut a zöldek legtöbb figyelme. Pepper szerint *„nem létezik önmagába zárkózott emberiség, amelyet egyfajta állandó harc keretében a szintén magába zárkózott nem emberi világ egyensúlyozna ki, hanem éppen ellenkezőleg, mindkettő egy egész része",*[238] az (ember–természet dualista koncepcióját valló) ökocentrikus megközelítés pedig önellentmondásnak tekinti az ember természettől való feltételezett elidegenedését.[239]

Dobson szerint az ilyen érvelés ismét csak nem közelíti egymáshoz az álláspontokat, hiszen mind a marxizmus, mind a mélyökológia monista irányzatok, és mint ilyenek különböző célok mentén részeket különítenek el a közös matériából. Nincs tehát abban ellentmondás, ha egy monista látásmód keretében a természetet dolgok összességeként írjuk le, s ezzel egyidejűleg különbséget teszünk emberi és nem emberi természet között. A marxisták megteszik ezt a

[237] Uo. 2.
[238] Pepper, 1993a: 440.
[239] Uo. 443.

megkülönböztetést annak érdekében, hogy körvonalazzák a társadalom és a természeti világ dialektikus viszonyát. A mélyökologisták pedig ugyancsak megteszik a különbségtételt a saját monista felfogásuk keretei között, pl. az emberi és nem emberi természet közötti etikai viszonyrendszerek tekintetében.

Dobson úgy véli, hogy a szocialisták szerint a környezet társadalmi konstrukciójának tudatosítása három dolgot eredményezne: egyrészt a zöld aktivitás egészséges kiszélesedéséhez vezetne; hozzájárulna a környezetkárosodás kapitalista gyökereinek jobb megértéséhez; megnőne a zöld mozgalom tömegtámogatásának esélye.

A zöld politika elsősorban a középosztályhoz kötődik, s olyan értékek védelmére tett kísérlet, amelyek a kapitalizmus piacorientált politikájához és a marxizmus materialista elemzését elutasító társadalmi csoportokhoz kapcsolódnak. A zöld gondolat „beragadt" tehát egyfajta politikai szubkultúrába. Harvey szerint az ökopolitika mindaddig nem fog túljutni kisebbségi és alárendelt státuszán, amíg nem a tömegek által elszenvedett környezeti problémákat ecseteli, ezért tehát az ökológiai kérdések megjelenítésének és képviseletének legjobb módja az, hogy ha a zöldek a munkásosztály törekvéseit karolják fel.[240]

C) **A növekedés kérdése.** A szocialisták és az ökopolitika hívei közötti harmadik vitapont a *növekedés határai* köré fűzhető fel. A legjobb teszt annak megítélésére, hogy egy zöld szocialista mennyire gondolja komolyan a pozícióját, az, hogy mennyire fogadja el azt az alapvető zöld pozíciót, mely szerint a termelés növekedésének materiális korlátai vannak. Ezt számos szocialista megtette, és egyúttal alapjaiban értékelte újra politikai pozícióját. Így Rudolf Bahro is, aki brutálisnak találta azt, hogy még mindig vannak olyan szocialisták, akik elvetették a Föld kizsákmányolásának elutasítását.[241] Általában is elmondhatjuk, hogy a szocia-

[240] Harvey, 1993: 48.
[241] Bahro, 1982: 60.

listák – még ha több ponton nem is értenek mindenben egyet a zöldekkel, és számtalan kérdésben késhegyre menő vitákat folytatnak velük – természetesnek veszik azt, hogy át kell alakítani termelési és fogyasztási szokásainkat, s pontosan tudják, hogy a természeti erőforrások messze nem örök életűek. A baloldal nagyon is sokat tud tanulni a zöldektől, különösen abban, hogy folyamatosan meg kell kérdőjelezni az ipari növekedés örök érvényűnek tetsző dogmáit, s a növekedés fétisét újra és újra felül kell vizsgálni. Pepper ugyanakkor úgy véli, hogy idáig azért nem szabad eljutni, és *„nem szabad felhagyni a humanizmussal azáltal, hogy túlhangsúlyozzuk a zöldek azon tézisét, hogy a természet átformálásának vannak »természetes« gátjai"*.[242] Harvey szerint ha a természeti erőforrásokat egy tágabb perspektívából nézzük (és kulturális, technológiai és gazdasági szempontokból tekintünk a természet elemeire, melynek értelmében azoknak meghatározott társadalmi rendeltetésük van), akkor azt mondhatjuk, hogy az „ökoszűkösség" nem jelent mást, mint hogy nincs meg az akaratunk, értelmünk vagy kapacitásunk arra, hogy társadalmi céljainkat, kultúránkat, technológiánk összetevőit vagy gazdaságunk berendezkedését megváltoztassunk, továbbá azt, hogy erőtlenek vagyunk a természetnek az emberi követelmények szerinti befolyásolására.[243]

Az ökopolitika hívei viszont úgy vélik, hogy az emberiségnek igenis megvan az akarata, értelme és kapacitása a társadalmi céloknak és a kultúrának a megváltoztatására, sőt még azt is elfogadják, hogy az emberiségnek megvan az eszközrendszere a természetnek az emberi szempontok szerinti átalakítására – a valódi kérdés ugyanakkor az, hogy mindez mennyibe is kerül, és a kiábrándító válasz az ökopolitika mentén gondolkodók számára már adott is, hiszen minden környezetvédelmi lépésünket a szűkösség viszonyrendszere határozza meg. Végtére is ez az a brutális tény (legalábbis az ökopolitika számára), amit a marxista

[242] Pepper, 1993a: 434.
[243] Harvey, 1993: 39.

kritika azzal igyekszik hatástalanítani, hogy *dialektikus viszonyként* írja le az emberi létezők és a természet közötti kapcsolatot.

Az egyes szocialista gondolkodók „zöldülése" és addigi gondolkodásmódjuk átértékelése összekapcsolódott magának a szocializmusnak a reformjával. Williams szerint a szocialistáknak be kell ismerni, hogy számtalan olyan alapvető törvényszerűség dőlt meg, ami korábban ezen ideológia megkérdőjelezhetetlen dogmája volt: például át kell értékelni azt a konzekvens tételt, hogy a szegényeken termeléssel és még több termeléssel lehet csak segíteni.[244] Mary Mellor szerint: *„Amikor az erőforrások szűkösek, akkor a ki profitál és ki jár rosszul kérdésből származó problémákat nem lehet azzal a szőnyeg alá söpörni, hogy mindez »a piac láthatatlan kezére« visszavezethető melléktermék, vagy pedig azzal, hogy csupán egyesek emberek szándékainak, kockázatvállalásainak vagy erőfeszítéseinek a kudarca. A napnál is világosabb, hogy ezek a dilemmák morális és politikai választások, hatalmi viszonyok és a társadalmi igazságosság körül bontakoznak ki."*[245] Vagyis a szűkösség a társadalmi igazságosságot az ökopolitikai viták középponti témájává avatta. Mellor úgy véli, hogy növekedésfétissel szembeni zöld kritika, valamint a társadalmi igazságtalanságokkal szembeni szocialista kritika nagyon könnyen egymásra találhat és hatékonyan tud együttműködni. *„Az erőforrások végesek, s a gazdagok – ahogy a sportjárművek teljesítménye is egyre nő – emelik fogyasztásuk színvonalát, miközben a szegények alig tudják kielégíteni szükségleteiket."*[246]

Magától értetődő, hogy a szocialisták mindig kiálltak a megtermelt javak igazságos elosztása mellett, ugyanakkor a szocializmusnak nincs olyan domináns tradíciója, amely magát a termelést kérdőjelezte volna meg. Williams éppen azt mondja, hogy újra kell értékelni a szocializmus alapvető

[244] Williams, Raymond (1986): *Towards 2000*. Harmondsworth, Pelican. 6.

[245] Mellor, Mary (2006): Socialism. In: Dobson, Andrew – Eckersley, Robyn (szerk.) (2006): *Political Theory and the Ecological Challenge*. Cambridge University Press. 37.

[246] Mellor, 2006: 45.

dogmáit, és úgy véli, hogy az erőforrásokkal kapcsolatos problémák középpontjában a fennálló termelési mód kapitalista struktúrái állnak.[247] A kapitalizmus gyengeségeinek ilyetén vizsgálata nem vált meghatározó irányzattá a szocialista gondolkodásban.

A zöldek és a szocialisták között ugyanakkor kapcsolatot teremthet a közös leszármazástudat és a közös szellemi kiindulópont, amely az utópista szocialista szerzőkben, a korai libertárius tradíciókban (különösen William Morris) és az anarchista tradíciókban ölt testet. Dobson szerint addig nem lehet megválaszolni a kérdést, hogy a szocializmus és az ökopolitika kompatibilis-e egymással, amíg arra nem adunk választ, hogy tulajdonképpen melyik szocializmusról (tradícióról) is beszélünk.

Dobson úgy véli, hogy néhány szocialista, a zöldek nyomására, újra fogja értékelni a termelés tradicionális céljait és a nyakló nélküli növekedés eszméjét, megkísérli majd a szocialista hagyományokban rejlő elnyomott ellentmondások feloldását és a munkásosztály jövőbeni politikai változásokban betöltendő szerepének átértékelését. A zöldek pedig – hallgatva a szocialista kritikára – jobban fognak foglalkozni a kapitalizmus és a környezeti károsodások viszonyaival, továbbá a „környezet" újradefiniálásával, valamint a lehetséges társadalmi változásokkal. Marin Rylenak minden bizonnyal igaza volt, amikor a szocializmust és az ökopolitikát egyaránt úgy jellemezte, mint amelyek a „konvergens kritikára" kötelezettek: mind a két ideológia erőforrásokat pazarlónak látja a kapitalizmust, mind a termelést, mind pedig a fogyasztást illetően, és mind a kettő kritizálja a kapitalizmus igazságtalan következményeit.[248]

2.3. A legújabb tendenciák. A baloldal és az ökológiai gondolat egyik legújabb találkozását az Anthony Giddens-féle Harmadik Út elképzelésben találhatjuk meg,[249] amely

[247] Williams, 1986: 16.
[248] Ryle, Martin (1988): *Ecology and Socialism*. London, Radius. 48.
[249] Lásd erre Giddens, Anthony (1999): *A harmadik út. A szociáldemokrácia megújulása*. Agora Kft.

először szembesítette a „régi baloldalt" a globalizáció által támasztott kihívásokkal, s vetette fel azt a húsbavágó kérdést, hogy miként lehet az ökológiai problémákat a szociáldemokrata program alapján kezelni. Nem véletlen, hogy a Harmadik Út a társadalmi igazságosság hangsúlyozásával próbált választ adni a kor kihívásaira.

Bár politikai szempontból a Harmadik Út kifulladt, de az ökológia és a szociáldemokrácia kapcsolata továbbra is maradandónak bizonyult, hiszen maga Giddens is továbbvitte a témát. Előbb tanulmány formájában (2008), majd pedig könyv alakban (2009) a klímaváltozás hatásait és az ellene folytatott stratégiát vázolta. Ezekben az iratokban a szerző többek között azt vizsgálta, hogy nemzeti szinten milyen óriási hiányosságok vannak a klímavédelemért folytatott küzdelemben, holott éppen ezen a szinten kellene a legtöbbet tenni ebben az ügyben. Giddens felvetette egy politikai táborokon átnyúló konszenzus szükségességét, amely alkalmas lehet arra is, hogy kidolgozza a követendő közösségi értékeket, és a zöldpolitika egészségügyi hozadékait hangsúlyozza. Giddens hitet tett egy átfogó klímapolitika szükségessége és egy szankciókon és ösztönzőkön alapuló zöld költségvetési reform mellett. Fontos hangsúlyozni, hogy ebben az értelemben a klímavédelem független a politikai táboroktól, de emellett Giddens muníciót adott a szociáldemokratáknak azzal, hogy kiemelte, a klímaváltozás mérhetetlen társadalmi és gazdasági tehertétellel is jár. Sőt egy baloldali politikának a klímaváltozás elleni szakpolitikai lépések társadalmi igazságosságáról is meg kell bizonyosodnia: hiszen ügyelni kell arra, hogy az intézkedések minden társadalmi csoport tekintetében kedvező hatást gyakoroljanak, s ne büntessenek embereket pusztán azért, mert rossz és kilátástalan anyagi helyzetben vannak.[250]

[250] Giddens, Anthony (2008): *The politics of climate change. National responses to the challenge of global warming*. Policy Network Paper 12.

3. Meghatározó ideológiai irányzatok a zöld baloldalon

Az eddigiekben a baloldali elméletcsalád marxista gyökereivel és az ökopolitikával való lehetséges együttműködésével, továbbá a felmerülő feszültségekkel foglalkoztam. A baloldali ideológiai családfáról elsősorban a marxizmust, valamint a szocializmust, illetve szociáldemokráciát vetettem össze az ökológiai politikával. Úgy vélem, hogy ennyi szellemi munícióval felvértezve rátérhetünk az ökológiai (vagy zöld) baloldal legfontosabb irányzatainak elemzésére. A bemutatásra kerülő irányzatok (ökoszocializmus, ökoanarchizmus és ökofeminizmus) és részkoncepcióik számomra azt bizonyítják, hogy az ökopolitika végérvényesen behatolt a baloldal testébe, és ennek nyomán olyan alapvetően új irányzatok jöttek létre, amelyek egyrészről klasszikus baloldali gyökereket táplálnak, másrészt pedig az ökológiai politika annyira átitatta őket, hogy mindenképpen önálló tendenciát képviselnek a baloldali ideológiai piacon.

3.1. Ökoszocializmus (eco-socialism).[251] A kapitalizmus és abból folyó társadalmi-gazdasági jelenségek folyamatosan rombolják az ökoszisztémát, és igen súlyos, a társadalmi igazságossághoz kapcsolódó problémákat vetnek fel. A legtöbb környezetvédelmi világfórum (klímatárgyalások, nemzetközi egyezmények) – amint azt láthattuk – bebizonyította, hogy a kapitalista világrendnek nem áll érdekében a 21. századra kialakult környezeti viszonyok radikális megváltoztatása, nem képes gyökeres fordulatot véghezvinni céljait és módszereit illetően: a kapitalizmus önmagában nem képes elérni egy környezeti és társadalmi szempontból igazságos (világ)társadalom eszméjét.

[251] Az ökoszocializmus elemzéséhez elsősorban a következő műveket használtam fel: Löwy, Michael (2005): What Is Ecosocialism? *Capitalism, Nature, Socialism,* Vol. 16 No. 2. 15–24.; Pepper, 1993b; Mason, 1999: 43–46.

Mindezek megvalósítása érdekében a zöld mozgalmaknak érdemes lenne kialakítaniuk egy *ökoszocialista* megközelítést – állítja David Pepper (1993b), aki egy rendkívül provokatív, antropocentrikus jövőképet kínál *Eco-Socialism* című művében a zöld politika és a környezeti mozgalmak számára. A szerző megalapozza a radikális ökoszocializmus tézisrendszerét, visszautasítva a biocentrizmust, a növekedés általa leegyszerűsítettnek vélt határait, s egyúttal rávilágít a zöld megközelítés hiányosságaira és ellentmondásaira a posztmodern politika és a mélyökológia vonatkozásaiban. A következőkben elsősorban Pepper téziseit (1993b) alapul véve mutatom be az ökoszocialista megközelítés legfontosabb elveit, megközelítéseit és persze azt az eszmei-ideológia környezetet, amiben kibontakozott.

A) Antropocentrizmus, termelés. Az ökoszocializmus antropocentrikus – habár nem a kapitalista-technokrata értelemben – és humanista. Visszautasítja a bioetika és a természet misztifikálását és persze bármilyen fajta antihumanizmust, ugyanakkor komoly jelentőséget tulajdonít az emberi spiritualitásának, és úgy véli, hogy utóbbi ahhoz szükséges, hogy elégedettek legyünk a természet és az immateriális szféra kölcsönhatása által befolyásolt életünkkel. Az ökoszocialista megközelítés pozitív emberképen alapul, s tagadja, hogy az ember alapvetően szennyező természetű lenne, vagy bűnösen önhitt, kapzsi, agresszív, túlzottan versenycentrikus, illetve egyéb módokon barbár. Ha az emberek mégis ezeket a jelenségeket produkálva viselkednek, az nem a megváltoztathatatlan genetikai örökségünk miatt van így, de nem is a korrupciós bűnbeesésre vezethető vissza: az ökoszocializmus szerint sokkal valószínűbb, hogy az ilyen deviáns magatartások az uralkodó társadalmi-gazdasági rendszer termékei. A társadalom számára nem lehet valamifajta külső tényező a nem emberi természet. Ugyanakkor a természet, amit a mindennapokban felfogunk, az emberi társadalom szempontjából felfogott és „legyártott" projekció. Pepper szerint a természettől való ilyetén elidegenedéssel tulajdonképpen önmagunk egy

részétől kerülünk egyre távolabb.[252] Mindez azzal lenne kezelhető, ha a természethez való viszonyunk feletti kollektív kontroll kisajátításáról lemondanánk, mondjuk például a termelőeszközök közös tulajdonba vételével: manapság ugyanis ember és természet viszonyának középpontjában egyértelműen a termelési (a természet vonatkozásában: kiaknázási) viszonyok állnak, holott ez korántsem fedi le e kapcsolatrendszer komplexitását. Ökoszocialista nézőpontból nem szabadna uralni vagy kizsákmányolni a természetet abban az értelemben, hogy megpróbáljuk átlépni annak alapvető határait és törvényeit, viszont kollektíven kellene kontrollálni (például tervezéssel) ember és természet viszonyát a közérdek kibontakoztatása végett. Pepper szerint az erőforrásokkal kapcsolatos kérdésekre adott válaszok messze nem merülnek ki pusztán az elosztási ügyekben. Az ökoszocialisták úgy vélik, hogy a történelmi korlátoknak nincs közvetlen jelentősége az emberi (gazdasági) növekedés szempontjából, ugyanakkor az kétségtelen, hogy vannak olyan végső, természetes korlátok, amelyek megvonják az emberi expanzió határait.

A termelés természeti korlátai azonban nem lehetnek univerzálisak, s korántsem lehet minden termési korlát egyformán érvényes minden termelési módra. A termelési módok megváltoztatása a hozzájuk kapcsolódó szükségletek, továbbá az erőforrásokhoz való viszonyulások átalakítását is jelentik egy időben, mindez kihat egy sor megoldásért kiáltó ökológiai problémára. Az ökoszocializmus célul tűzi ki a szükségletek megváltoztatását, a társadalmi jólét újradefiniálását, amely magában foglalja a mindenkinek kijáró, ésszerű, materiális jóllétet. Ezeket a materiális szükségleteket pedig a szocialista termelés segítségével kívánja kielégíteni, hiszen így e szükségleteknek igenis lesznek határai, még akkor is, ha szocialista fejlődéssel az általános emberi szükségletek egyre kifinomultabbakká válnak és folyamatosan gazdagodnak. Önmagában nem lehet elutasítani a termelést és az ipart. A kapitalizmus kezdetben

[252] Pepper, 1993b: 233.

fejlesztette a termelőerőket, de mára akadályozza azok ésszerű fejlődését. Éppen ezért kell azt felváltani a szocialista fejlődéssel, amelyben a technológia a természethez (benne az emberhez) alkalmazkodik, és amely kifejleszti és megerősíti a termelők feletti ellenőrzést. A tervezés ezért alapvetően fontos a szocialista fejlődés számára, méghozzá az államhoz vagy más hasonló intézményhez kapcsolódva. Frankel szerint *„az állam és pénz nélküli, kis léptékű közösségek vagy más informális alternatívák nem életképesek komplex adminisztratív és társadalmi struktúrák nélkül, amelyek a demokratikus részvétel lehetőségét, a polgári jogokat és a gazdasági erőforrások egyenlőségre törekvő koordinációját garantálják"*.[253]

Mindez magában foglalja a világméretűség és a kölcsönösség kritériumát, az erőforrások szükségletekhez (és nem a pénzhez) igazodó fejlesztését és elosztását, amelyek mind-mind ökoszocialista igények. A termelés nem épülhet a bérrabszolgaságra, hanem sokkal inkább az önkéntes jellegű munkára, ahol a legtöbb ember önmagát akarja megvalósítani, és tekintettel van másokra. Így aztán az individuális vágyak nagyrészt összeegyeztethetőek lesznek az erős közösségi ethosszal, ugyanakkor az kétségtelen, hogy néhány mostani szabadság (pl. a földtulajdonlás) el fog veszni, s az emberek érzékelni fognak olyan irányú kényszereket és nyomásokat, hogy ne „potyautasok" legyenek.

B) Demokrácia, intézmények. Mason szerint a társadalmi ökológia[254] totális államellenességével szemben az ökoszocializmus úgy véli, hogy egy ökológiai szempontból egészséges társadalomnak igenis szüksége van formális politikai intézményekre.[255] Frankel álláspontja az, hogy a társadalmi ökológia harmonikus, közösségi gyűlésekre, részvételi demokráciára épülő víziója egészen egyszerűen nem élné túl az állami intézmények megszüntetését, ugyanis az állampolgárok demokratikus felhatalmazását

[253] Frankel, Boris (1987): *The Post-industrial Utopians.* Oxford, Polity Press. 270.

[254] Lásd a 3.2.A pont alatt.

[255] Mason, 1999: 43.

jogi, kulturális, oktatási és adminisztratív struktúrák keretrendszerének kell megtámogatnia. Az állammal kapcsolatos ökoszocialista diskurzusok azokra a demokratikus szocialista elvárásokra világítanak rá, mely szerint a politikai és bürokratikus intézmények megkerülhetetlen velejárói a modern, funkcionálisan differenciált társadalmaknak ez a gyakorlati szükségszerűség éppen az intézmények demokratikus voltából következik. Ugyanakkor jócskán maradt az ökoszocializmusban a klasszikus szocialista gondolkodás állammal kapcsolatos ambivalens hozzáállásából, hiszen amíg az egyik oldalról az állam határozottan a tőke érdekeit jeleníti meg, a másik oldalról történelmileg – a munkásosztály küzdelmei nyomán – a szociális állampolgári jogok és a társadalmi jóléti rendszerek létrehozása kötődik hozzá. A kapitalista államnak ez az ellentmondásos karaktere az a tényező, amelynek mentén az ökoszocializmus és az ortodox marxizmus elválik egymástól. A globális társadalmi és ökológiai problémák ilyetén felértékelődése vezetett az államnak – különösen a demokratikus döntéshozatalnak – az érzékeny ökoszocialisták általi megalapozásához.

Frankelnek (1987) a félig önellátó társadalomra vonatkozó koncepciója ötvözi magában a képviseleti és közvetlen demokrácia elemeit, a központi tervezés funkcióit pedig a minimumra szorítja, hogy a társadalmi választásokat nemzeti és nemzetközi szinten koordinálhassa – mindezt annak érdekében, hogy a társadalmi bevételek, a nyersanyagok és a tőkejavak igazságos elosztását biztosítsa. Helyi és regionális szinten a demokratikus centralizált termelési rendszerek irányítják a foglalkoztatáspolitikát és önszerveződő munkás-együttműködéseket, mindennek hátterét az egyéni és családi termelők autonóm és piacközpontú szegmense teremti meg. A demokratikus kontroll a természeti erőforrások felhasználására és a bevételek kezelésére fókuszál, méghozzá egy folyamatos és nyilvános deliberáció keretében, amely pedig meghatározza a stratégiai tervezés pontos irányvonalát.[256] Frankel számára a félig önellátó

[256] Frankel, 1987: 256–260., idézi Mason, 1999: 44.

rendszer ökológiai értéke az önállóság maximalizálásának rövid és hosszú távú stratégiájából következik. Mindez a termelő folyamatok fokozatos átalakítását és a demokratikus szükségleteknek megfelelő, társadalmilag hasznos termelés minőségi iránya felé való elmozdulást jelenti.

C) Ökoszocializmus és környezet. Az ökoszocializmus igen széles körben határozza meg a „környezet", illetve a környezeti kérdések határait, amely így a legtöbb ember sajátos megközelítését is figyelembe veszi. A városhoz kötődő környezeti problémák magukban foglalják az utcai erőszakot, a járművekhez kötődő szennyezést és baleseteket, a belvárosok hanyatlását, a szociális szolgáltatások hiányosságait, a vidékre jutás nehézségeit, a közösségekkel kapcsolatos hiányosságokat, az egészséges és biztonságos munkát, s ami a legfontosabb: a munkanélküliséget és a szegénységet. Ezek nem specifikusan a kapitalizmushoz kötődő jelenségek, de kapitalista termelési módokkal lettek igazán fojtogatóak és váltak globális jelenséggé. Pepper szerint az alapvető szocialista elvek – mint az egalitarizmus, a kapitalizmus és a szegénység megszüntetése, az erőforrásoknak a szükségletekhez igazodó elosztása, valamint az életünk és közösségeink feletti demokratikus kontroll – egyben alapvető környezeti elvek is.[257] Az igazi kommunizmushoz hozzátartozik az is, hogy ebben a rendszerben az emberek nem érzékelik a bőrükön a környezeti krízist, hiszen a nem emberi környezet ugyan változik, de nem pusztul el.

D) Kapitalizmus. Sokféle ökoszocialista stratégia létezik, de az mindenképpen közös vonásuk, hogy minden irányzat szerint a kapitalizmussal sokkal inkább konfrontálódni kell, mintsem megkerülni. Ezért az általános vélekedés szerint a munkásmozgalom képezi a társadalmi változások meghatározó erejét, felfedezve a benne rejlő mozgalmi lehetőségeket és ismét létrehozva önnön karakterét, immá-

[257] Pepper, 1993b: 234.

ron egyfajta környezeti mozgalomként, mint ahogyan az a szakszervezeti mozgalomban, az utópista szocializmus vagy éppen a „vissza a földhöz" mozgalmak esetében történt.

A társadalmi változások és a történelmi fejlődés – leszámítva a szocializációt, az oktatást és az ötletek világát – materialista vonalon halad, a gazdasági szerveződéseknek és a materiális aktusoknak kulcsfontosságú szerepük van a tudat és a viselkedés befolyásolását illetően. A látens osztálykonfliktusoknak még mindig óriási a szerepük a társadalmi változások vonatkozásában, éppen ezért fontos az osztályok elemzése – ugyanakkor persze globális perspektívából. Addig minden bizonnyal nem lehet megtörni a kapitalizmus uralkodó jellegét, amíg a kapitalisták ellenőrzik az államot, így az államot kell valamilyen módon mindenki érdekében felszabadítani.

Egy ökológiai alapokon álló szocialista társdalom mindaddig nem fog létrejönni, amíg a legtöbb ember nem lesz kész annak létrehozására és fenntartásra. Valószínűleg és egyben sajnálatosan, ebben a folyamatban a legnagyobb hajtóerő magának a kapitalizmusnak az olyan irányú összeomlása lesz, hogy egy szűk kisebbség számára megtermelje a számára beígért javakat, illetve a többiek számára egy olyan fizikai és nem materiális környezetet hozzon létre, amely a társadalmi elégedetlenségeket egy bizonyos mederben tartja. Pepper szerint az ezekkel a tendenciákkal szembeni és azokra reagáló ellenirányzat, vagyis maga az ökoszocializmus fejlődése és bővülése talán segíthet a kapitalista rendszerek jövőbeni kihívásainak leküzdésében. Az ökoszocializmus egyik legfőbb állítása abban ragadható meg, hogy a – profitérdek, a technológiai fejlődés, a tömegtermelés és a -fogyasztás vezérelte – kapitalista intézmények magukba kódoltan hordozzák azokat a strukturális problémákat, amelyek modern világunk környezeti pusztulásához vezetnek.

ε) Marxizmus. Az ökoszocialisták – miközben ökológiai alapon kérdőjelezik meg a termelési tevékenységeket – a lehető legnagyobb távolságot igyekeznek tartani a szoci-

alista produktivizmustól, főként annak a gazdasági növekedésbe és technikai fejlődésbe vetett (kritikátlan) hitétől. Az ökoszocializmus kapcsán és az ökoszocializmusban felmerülő viták felvetik a klasszikus marxi tézisek ökológiai rehabilitációját. Benton (1989) és James O'Connor (1997) például Marxnak a kapitalizmus belső túltermelési válságához kapcsolódó tézisét azzal egészítik ki, hogy a tőke felhalmozódásának mértéktelen expanziója ökológiai válsághoz is vezet. Itt alapvető strukturális ellentmondás figyelhető meg a termelés társadalmi szerveződési és annak ökológiai előfeltételei között. Az igazán szomorú az, hogy ezt az ellentmondást ugyan számos közgazdasági értékelés alátámasztja, de egyúttal arra is buzdítja a vállalatokat, hogy a külső környezeti költségeket terheljék a társadalomra, mintegy ezzel csökkentve saját termelési költségeiket – ezek azonban közösségi környezeti javak súlyos károsodásával járnak együtt.

F) Munkások, új társadalmi mozgalmak. Az ökoszocialisták természetesen tisztában vannak azzal, hogy politikai szempontból hallatlanul fontos a kapitalizmus ökológiailag destruktív terjeszkedésének megkérdőjelezése, ugyanakkor mindig vonakodva figyelik az indusztrializmussal és a fejlett technológiával szemben álló ökológiai megközelítéseket. Mindez egyre kevésbé van összhangban a meghatározó zöld álláspontokkal,[258] amelyek azt vallják, hogy a tőkefelhalmozás folyamatának túlnyomóan negatív ökológiai és társadalmi hatásai vannak. Az ökoszocializmus nem fordított sok figyelmet a munkás szövetkezetek által kidolgozott ökocentrikus politikai projektek felől érkező esetleges pozitív tapasztalatok integrálására. A munkahelyi demokratikus önigazgatásban megbúvó zöld érdekek mostanság bontakoztak tovább olyan alternatív tendenciákká, mint a közösségalapú termelés vagy a cserekereskedelmi hálózatok. Megfigyelhető az az alapvető ellentmondás, hogy amíg az ökoszocialisták ujjonganak ezekért az alternatív,

[258] Eckersley, 1992: 121.

kisléptékű termelési módokért, támogatják a zöldek univerzális alapjövedelem ötletét, addig ezekre a tendenciára úgy tekintenek, mint amelyek elégtelenek a demokratikus gazdasági kormányzás biztosításához. Mindez megköveteli egy olyan nemzetközi társadalmi mozgalom életre hívását, amely kihívást intéz a kapitalista termelési viszonyok irányába. A zöldek – akik szerint a munkások érdekeltek a produktivista felfogásban – erős kritikával szemlélik azt az ökoszocialista tézist, mely szerint a szervezett munkásság lesz az a katalizátor, amely elindítja majd a progresszív társadalmi és ökológiai változásokat.[259]

Mason szerint[260] a kapitalista munkaszerződés egyeduralma és a természet egyre gyorsuló mértékben történő áruvá válása minden eddiginél jobban szükségessé teszi a munkás- és a környezeti mozgalmak közötti szoros együttműködést. Az ökoszocialisták azt hangsúlyozzák, hogy az emberek mindennapi élet- és munkafeltételei valójában környezeti kérdésnek tekintendők. A szakszervezeteknek azt kell felismerni és felismertetni, hogy a bérjövedelmet és a munkafeltételeket az új foglalkoztatási struktúrák elterjedése veszélyezteti leginkább. A kapitalista termelési viszonyok éppolyan kizsákmányoló mechanizmusokat működtetnek a munkások, valamint a házimunkát végző nők esetében, mint a környezeti költségek közösségre való terhelése terén. Vagyis azok a feminista érvelések, amelyek a nőkre rakódó terhekre hivatkoznak, itt is alkalmazhatóak. A családjuk alapvető szükségleteinek ellátásáért küzdő nőkre aránytalanul nagy felelősség rakódik, ami mindezt eminens környezetpolitikai üggyé avatja.

Ahhoz, hogy a társadalmi szükségletek igazságos meghatározása feletti kontrollt visszanyerjük, mindenképpen szükséges, hogy bár demokratikus keretek között, de hadjá-

[259] Egy másik megközelítés szerint éppen a munkások és a környezetvédők stratégiai szövetsége hozhat előbb-utóbb fordulatot a zöld ügyben, ugyanis a munka és a környezet közötti konfliktus csak látszólagos és az egész csak neoliberális kitaláció. Lásd erre Barca, Stefania (2014): *Environmentalists and workers of the world, unite!*

[260] Mason, 1999: 45.

ratot indítsunk a vállalati tőke gazdasági szuverenitása ellen, amely kizsákmányoló termelési módokat és fenntarthatatlan fogyasztási szokásokat diktál. A termelési döntések kapcsán az igazságos részvétel elvének érvényesítése megtöri azt a liberális tabut, amely szerint ezek a viszonyok mentesek lennének a demokratikus alapelvektől, vagyis az igazságosságra törekvő ökoszocialista felfogások radikalizálják a liberális demokrácia eszméit. Mindez élesen világít rá a környezeti erőforrások felhasználása kapcsán világszerte tapasztalható társadalmi, térbeli és időbeli igazságtalanságokra.

3.2. Ökoanarchizmus.[261] Az eddigiekben (I.1. pont) láthattuk azt, hogy a marxizmusban milyen alapvető ökológiai potenciál van, s hogy ehhez milyen viták és ellentmondások kötődnek. Az ökoszocializmus tárgyalása (I.3.1. pont) során azt is megvizsgáltuk, hogy milyen lehetőségei vannak egy marxista alapokon álló, az ökológiai kérdéseket középpontba állító szocialista nézetrendszernek a környezetvédelem területén. Itt és most a marxizmustól alapvetően különböző alternatív megközelítést, az ökoanarchizmust mutatom be.[262] Mielőtt rátérek az ökoanarchizmus különféle ágaira, röviden összefoglalom a zöld anarchizmus egyes irányzatainak az ökológiai politika szempontjából fontos jellemzőit.

Ha az ökológiai politika iránt elfogult baloldaliak a környezet-központúságot a marxista irányba kívánják továbbfejleszteni, akkor a zöldek hirtelen makacsul ragaszkodni kezdenek – még ha tudat alatt is – az anarchista ihletettségű elveikhez (az anarchizmus értékstruktúráira lásd az 5. *táblázatot*). A legtöbb zöld egyébként korántsem tisztában az általa vallott értékek anarchista jellegével – ezzel elsősorban a kommunitarista és anarchofeminista gondolatrendszerek vannak tisztában.[263]

[261] Az ökoanarchizmus elemzéséhez elsősorban a következő munkákat használtam fel: Pepper, 1993; Eckersley, 1992.

[262] Eckersley, 1992: 145.

[263] Pepper, 1993b: 152.

5. táblázat. Az anarchizmus értékstruktúrája (forrás: Pepper, 1993b: 153.)

Az anarchizmus által támogatott társadalmi értékek	Az anarchizmus által elvetett társadalmi értékek
Individualizmus/kollektivizmus	Kapitalizmus
Egalitarizmus	Hierarchiák
Voluntarizmus	Specializálódás
Föderalizmus	Gigantizmus
Decentralizmus	Centralizmus
Vidékiség	Urbanizmus
Altruizmus	Versenyképesség

Nagyon sok hasonlóság és párhuzamosság van az ökopolitikai és zöld anarchista nézetrendszerek között. Doboson (2007) kifejezetten úgy véli, hogy az anarchizmusnak igen komoly ökológiai relevanciája van. Ugyanakkor az anarchizmusnak, amely a 19. században jött létre és alapvetően a társadalmi viszonyok leírására szolgál, ellentétben az ökológiával, eredetileg nem volt kidolgozott álláspontja az emberi és a nem emberi világ kapcsolatrendszerét illetően. Ez változott meg az anarchizmus zöld ágainak megjelenésével.

Mindegyik egyformán osztja a „természetes társadalmakhoz" kapcsolódó alapvető megközelítést, de egyesek város- vagy iparellenes hangvételt ütnek meg, ami a konzervatív gondolatrendszerrel mutat rokonságot. Mások kifejezetten a liberalizmussal mutatnak rokonságot, méghozzá a társadalmi változásokhoz való idealista hozzáállás miatt, s elutasítanak mindenféle osztályszempontot és az állam bármilyen beavatkozását. Sőt, adott esetben – tekintve, hogy mind a két irányzat szerint az individuum a társadalom legalapvetőbb egysége – maga az anarchizmus a liberalizmus alapkövének is tekinthető: bár az anarchokommunisták és az anarchoszindikalisták az egyént és az egyéni szabadságot a liberalizmustól eltérően határozzák meg.

Az anarchokommunisták és az anarchoszindikalisták meglehetősen sok szállal kötődnek a szocializmushoz, valószínű az is, hogy sok ökoanarchista többnyire anarchokommunista is egyben – a Kropotkintól (1899, 1902) kapott szellemi inspiráció nyomán. Mindez a kapitalizmus elutasításában, a termelési módok és erőforrások

közös tulajdonlásának vágyában, továbbá az erőforrásokat és a bevételeket megosztó közösségben ölt testet. Az ökoanarchista utópia vidéki közösségeket és kézműves jellegű megélhetést foglal magában. Jelentős továbbá a városi anarchisták, például Colin Ward hatása is, amely a városi kommunákon és a házfoglaló mozgalmon alapszik. Az angol-európai ökoanarchizmus nem követte az ausztrál anarchoszindikalizmust, amely alapvetően városközpontú, a szakszervezeti mozgalmon és igen erős zöld aktivitáson alapszik. Ez azért van, mert a brit ökoanarchisták fejlődése jelentősen eltért a szocializmustól: visszautasították az osztály-politizálást, a társadalmi változásokat az egyének spontán cselekvései következményének tekintették, továbbá politikájuk középpontjában a nem hierarchiák mentén szerveződő csoportok álltak (így pl. a kommunák). Az amerikai anarchisták (így Theodore Roszak, 1979) a következő irányadó eszméket határozták meg: „ami személyes, az politikai", „a személyes egyenlő a bolygóval" – mindennek igen jelentős hatása volt. A brit ökoanarchisták ideális társadalomról alkotott víziója (amely kicsi, decentralizált közösségeket, részvételi demokráciát, alacsony gazdasági növekedést vagy éppen nem-növekedést, hierarchiáktól mentes és konszenzusos döntésekre alapított életet feltételez) nagyon is egybevág Callenbach (1978) *Ecotopia* című novellájában vázolt amerikai megoldással.

Eckersley (1992) az ökoanarchizmusnak alapvetően két fajtáját különbözteti meg: a Murray Bookchin-féle *társadalmi ökológiát* (ezt az A pont alatt vizsgálom) és az *ökokommunalizmust* (ezt pedig a B pont alatt). Utóbbi irányzathoz tartozik elsősorban a *bioregionalizmus*, továbbá a meglehetősen spiritualista *ökomonaszticizmus*.

Bár a társadalmi ökológia és az ökokommunalizmus sok mindenben eltér egymástól, a következő elemek mind a két megközelítésben megtalálhatóak.[264] (1) Az első – ahogyan az az átfogó anarchista jellemvonásból következik – szerint mind a két irányzat a modern nemzetállam megkerülésére

[264] Eckersley, 1992: 145.

6. táblázat. Az anarchizmus és az ökoanarchizmus fajtái
(forrás: Pepper, 1993b: 162.)

Az anarchizmus típusai (Woodcock, 1975)	Az ökoanarchizmus típusai (Eckersley, 1992)
Individualizmus Kölcsönösség Kollektivizmus Anarchokommunizmus Anarchoszindikalizmus Anarchopacifizmus	Társadalmi ökológia Ökokommunalizmus a) Ökomonaszticizmus b) Bioregionalizmus

és/vagy megszüntetésére törekszik, s a politikai és gazdasági autonómia maximumát adná meg a decentralizált helyi közösségeknek. (2) Mind a két megközelítés szerint az anarchizmus nem csupán az a politikai filozófia, amely a leginkább kompatibilis az ökológiai politikával, hanem maga az ökológiai politikai alapozza meg az anarchizmust, illetve az ökopolitikából szerez inspirációkat. (3) A szerzők nem csupán mindenfajta társadalmi dominanciával helyezkednek szembe, hanem a nem emberi világ feletti uralommal is. Minden ökoanarchista szerző politikaelméletét olyan ökológiai megközelítésre alapozza, amely – az ökomarxizmussal és az ökoszocializmussal ellentétben – igyekszik túllépni az erőforrások megőrzésén, a jóléti ökológián és az utilitarista megközelítésen. (4) Az ökoanarchista teoretikusok mindannyian védik és támogatják a zöld mozgalom grassroot jellegű és parlamenten kívüli tevékenységeit. (5) Végül, az ökoanarchista szakirodalom egy emberként hangsúlyozza azt, hogy nagyon fontos a zöld politikai gyakorlat számára a célok és eszközök közötti konzisztenciák fenntartása.

Az ökoanarchista irányzatok persze nagyban el is térnek egymástól, hiszen különféle elméleti magyarázatokkal szolgálnak az ökológiai krízisre (pl. a társadalmi ökológiai nagyobb hangsúlyt tulajdonít a társadalmi hierarchiának, mint az ökokommunalizmus), más-más ökoközösségeket és csoportokat kívánnak védeni és képviselni (pl. a társadalmi ökológiai megközelítés sokkal libertariánusabb, az ökomonasztikus pedig inkább aszketikusabb); s persze különböznek abban is, hogy mennyire kritikusak a nyugati világ antropocentrikus hagyományaival szemben (az

ökokommunalizmus lényegesen ökocentrikusabb a társadalmi ökológiánál).[265]

A) Társadalmi ökológia (social ecology). Amint láthattuk: a társadalmi ökológia az anarchista, pontosabban az ökoanarchista elméletek közé tarozik. Michel Mason (1999) szerint a radikális környezetelvűség anarchista tendenciái közül a társadalmi ökológia *(social ecology)* emelkedik ki, amelyet Murray Bookchin munkássága fémjelez leginkább.[266] A társadalmi ökológia holisztikus megközelítésben tekint az ökológiai rendszerekre és az evolúciós folyamatokra, s ezen keretek között vizsgálja az emberi világ viszonyát is a természethez. Bookchin szerint[267] az emberiségnek a természeti környezetben kibontakozott dialektikus fejlődése felfedte azt az egyre növekvő komplexitást és sokféleséget, amely az ökológiai logikát végtére is univerzális politikai értékké avatta. A sokféleségből megszerveződő egység, a spontaneitás és a kölcsönös viszonyok iránti megbecsülés határozzák meg azt az ökológiai társadalmat, amely harmóniában él a természeti folyamatokkal. Bookchin úgy véli, hogy ökológiai krízist egy olyan életmód eredményezte, amely eredményesen akadályozza meg az önrendelkezéssel és a szabadsággal kapcsolatos evolúciós fejleményeket. Bookchin klasszikussá vált, *The Ecology of Freedom* (1982) című művében feltárja az emberek közötti uralmi viszonyokban és az embernek a környezet feletti uralkodásában megmutatkozó társadalmi hierarchiák történelmi gyökereit. Amíg a kapitalizmus által kifejlesztett technikai erők és intézményi megoldások példátlan mértékben fokozták a társadalom természet feletti dominanciáját, addig a környezet károsodásának felgyorsulása fenyegető méreteket öltött – Bookchin szerint a felszabadulásnak az osztály-ki-

[265] Uo. 145–146.

[266] Mason, Michel (1999): *Environmental Democracy*. Earthscan, London. 41.

[267] Bookchin, Murray (1990): Ecologizing the dialectic. In: Clark, John P. (szerk.) (1990): *Renewing the Earth: The Promise of Social Ecology*. Green Print, London. 202–219.

zsákmányolást intézményesítő társadalmi hierarchiára kell koncentrálnia.[268] A nemi, faji, korbeli és fizikai minőségekhez kötődő hatalom a hierarchia prekapitalista formáihoz vezethető vissza. A társadalmi ökológia hívei szerint az ökológiai krízis gyökere tehát a társadalmi hatalmak ilyen diszkriminatív és igazságtalan elosztásában keresendő, ezért minden „egyenlősítő" projektnek arra kell irányulnia, hogy a politikai és gazdasági hatalomkoncentrációt enyhítse. Az ökológiai megújulás tehát olyan emberi léptékű közösségeket feltételez, amelyek ökotechnológiákon és nem uralmi struktúrákon alapulnak, s egyúttal figyelembe is veszik a természeti környezet sokszínűségét és komplexitását.

A társadalmi ökologisták ökoanarchista vízióihoz leginkább passzoló politikai berendezkedés a közvetlen demokrácia. A minta a klasszikus athéni demokrácia, amely az aktív állampolgár eszményén és a szuverenitásnak közvetlenül a szabad polgárok általi gyakorlásán alapult. Ezért utasítja vissza Bookchin (1995) a liberális demokrácia képviseleti modelljét, előtérbe állítva a politikai önvezetést és persze az ökológiai önrendelkezést: *„A demokrácia általánosságban úgy határozható meg, mint* [...] *a társadalom közvetlen irányítása nyílt gyűléseken – amelyben a szakpolitikát a helyben élő polgárok csinálják, a végrehajtás pedig megbízott és delegált tanácsok dolga."*[269]

Takis Fotopoulos (1997) – aki körvonalazta a társadalmi ökológia politikai önvezetési modelljét – azt hangsúlyozza, hogy a demokrácia tulajdonképpen egy olyan „társadalmi önintézményesítési" folyamat, amely a politikai és gazdasági hatalmak egyenlő elosztását követeli meg. Bookchin nyomán úgy véli, hogy ez csak közösségi szinten lehetséges: ezért a helyi közösségek önszerveződésére és a helyhatósági eszményre épülő felfogás a helyi gazdaság önállóságának, a termeléshez szükséges erőforrások helyi tulajdonlásának, valamint a termékek és szolgáltatások demokratikus

[268] Interpretálja: Mason, 1999: 41.

[269] Bookchin, Murray (1995): Communalism: the democratic dimension of anarchism. *Democracy and Nature,* Vol 3., No 2. 6., idézi Mason, 1999: 42.

elosztásának elveit preferálja.[270] Ezek azok a materiális előfeltételek, amelyek lehetővé teszik a helyhatóságoknak – továbbá regionális szinten a helyhatóságok szövetséginek –, hogy tényleges hatással legyenek a közösségi döntésekre. Mason szerint a demokratikus autoritás így közvetlen gyűlések szintjén marad, amelyek rotációs rendszerben delegáltakat hatalmaznak fel arra, hogy közvetlenül hangot adjanak a közösség érdekeinek – s ezzel kiküszöbölhetővé válik a független politikai képviselők szerepe: az összes polgár részvétele, a polgári öntudatosság szintjének emelése mind-mind indokolatlanná teszi a politikai és az adminisztratív szakértőket. Mindazonáltal az anarchista attitűdnek megfelelően egy ilyen, közösségalapú döntéshozási eljárás szükségképpen az állam felváltásával jár együtt, méghozzá úgy, hogy létrehozzák a politikai és gazdasági hatalom helyi közösségi bázisait (pl. szomszédgyűlések, helyi pénz- és adórendszerek, munkahelyi gyűlések).[271] Mason szerint mindehhez egy nagy társadalmi-polgári mozgalom révén lehet eljutni, amely a jelenlegi zöld és társadalmi igazságossági mozgalmak keretében jöhet majd létre, kombinálva a radikális politikai követeléseket a társadalmi hierarchiák megszüntetésének forradalmi igényével.

Ez a bátor utópia felvázolja a társadalmi ökológia által elképzelt demokráciát, amely különbözőség és a kölcsönösség elfogadásának indokoltságát hangsúlyozza. Bookchin azt állítja,[272] hogy az embernek a környezet iránti felelősségét visszatükrözi a természet irányába megtestesülő bizalom – még akkor is, ha a konceptuális gondolkodás és az erkölcsi együttérzés képessége csakis az emberi fajra jellemző. Ez pedig azt jelenti, hogy a morális szabályok – ideértve a demokratikus normákat is – objektív etikai alappal rendelkeznek a fejlődési-evolúciós folyamatokba

[270] Fotopoulos, Takis (1997): *Towards an Inclusive Democracy: The Crisis of the Growth Economy and the Need for a New Liberatory Project*. Cassell, London. 224–274., idézi Mason, 1999: 42.

[271] Fotopoulos, 1997: 282–301., idézi Mason, 1999: 42.

[272] Bookchin, 1990: 216., idézi Mason, 1999: 42.

ágyazottan.[273] Ugyanakkor ez nem jelenti szükségképpen azt a társadalmi ökológia rendszerében, hogy a politikai normáknak bármilyen fajta előképe, meghatározottsága lenne a természetben (Mason például egyenesen visszautasítja ezt).[274] A morális normák sokkal inkább kölcsönös fel- és elismeréseken alapulnak, semmint természeti elvek valamiféle transzformációján. Vagyis a társadalmi ökológia nem ruházza fel a természetet misztikus tulajdonságokkal, nem tulajdonít neki morális felsőbbséget.

A társadalmi ökológia – a mögötte meghúzódó morális és közösségi meggyőződés okán – tehát a közvetlen demokrácia mellett tör lándzsát, s ebből az a praktikus következmény adódik, hogy teljesen elutasítja a többi (liberális, szociáldemokrata vagy szocialista) demokráciaelméletet azok államközpontúsága miatt – ugyanis elképzelésük szerint az állam létéből adódóan hierarchizált és elnyomó, s mint ilyen a demokratizálódás szempontjából menthetetlen. Ha komolyan vesszük a társadalmi ökológia államellenességét, akkor abból az is következik, hogy e koncepció elutasítja az emberi jogok fogalmát, hiszen azoknak elsősorban az állammal szemben van értelmük és funkciójuk.[275] Eckersley amellett érvel,[276] hogy a demokratikus elszámoltathatóságon nyugvó államok jobb pozícióban vannak a nemzetközi környezetvédelmi egyezmények tárgyalása során, a nemzetközi redisztributív igazságosság képviselete ügyében, továbbá az alapvető emberi jogok és szabadságok képviseletében, mint az anarchikus kormányzatok. Mindez persze nem ok arra, hogy elutasítsuk az államok ökológiai újjáépítését, de rámutat arra, hogy szükség van a demokratikus elvek mentén megszervezett végrehajtó hatalomra ahhoz, hogy a közösségi érdekeket kötelező döntésekké formáljuk, s azok érvényesítését ellenőrizzük.

[273] Bookchin, 1990: 206–210., idézi Mason, 1999: 42.
[274] Mason, 1999: 42.
[275] Fotopoulos, 1997: 232., idézi Mason, 1999: 43.
[276] Eckersley, 1992: 173–178.

B) Ökokommunalizmus. Az ökokommunalista elképzelések a helyi közösségek ökológiai kapacitására koncentrálnak. Jelentőségénél és hatásánál fogva e helyütt csak a *bioregionalizmussal* foglalkozom. Bár a bioregionalizmus kifejezés (amely élőhelyet jelöl) eszmei forrását illetően némi bizonytalanság fedezhető fel, a kulturális és biológiai sokféleség alapelveként, valamint az élőhelyekhez kötődő ökológiai politika melletti kiállásként való használata Peter Berghez és Raymond Dasmannhoz (San Francisco Drum Foundation) kötődik. Berg és Dasmann szerint (1978): a *biorégió* kifejezés egyaránt utal egy földrajzilag meghatározható területre, valamint a tudatosságnak azon területére, ahol olyan ötletek kerültek kidolgozása, amelyek azzal foglalkoznak, hogy miként lehet (meg)élni az adott területen. Földrajzi szempontból a biorégiók a termőföld, a vízgyűjtő terület, a klíma, az őshonos növények és állatok, az emberi kultúra vonatkozásában homogenitást mutatnak. Kulturális és pszichológiai tekintetben a bioregionalizmus az emberi közösségek és a nem emberi világ integrációjára törekszik egy meghatározott ökoszisztéma szintjén, és sajátos megközelítése érvényesítése végett az adott ökoszisztémához kapcsolódó metaforákat használ. Az a cél, hogy az emberi közösségek alkalmazkodjanak a lokális biorégiókhoz, az „újraköltözés" *(reinhabitation)* gyakorlatával kerül elősegítésre.[277] Az újraköltözés nem jelent mást, mint újra megtanulni egy kizsákmányolás által szétszakított és megsebzett területen élni. Ez magában foglalja azt, hogy úgy válunk egy adott terület „őslakójává", hogy pontosan tisztában vagyunk az ottani ökológiai viszonyokkal: megértünk olyan cselekményeket és kifejlesztünk olyan társadalmi viselkedési formákat, amelyek gazdagítják az adott területen az életet, visszaállítják az élet fejlődését elősegítő rendszereket, továbbá ökológiai és társadalmi szempontból fenntartható életstratégiákat alapoznak meg. Mindez azt jelenti, hogy teljes értékű életet élünk az adott *helyen* és az adott

[277] Uo. 167.

hellyel. Vagyis a biológiai környezet tagjai leszünk annak kizsákmányolóiból.

A bioregionalizmus elsősorban észak-amerikai jelenség és az ottani zöld mozgalmak meghatározó jegyévé érett. Bergen és Dasmann-non kívül meghatározó teoretikusai a következők: Gary Snyder, Kirkpatric Sale, Ernest Callenbach, David Haenke, Jim Dodge, Morris Berman és Brian Tokar. Érdekesség, hogy mind a társadalmi ökológia, mind a mélyökológia támogatását élvez – ez utal arra, hogy a két irányzat igen sok szabad vegyértékkel rendelkezik egymás irányába. Az ökológiai közösségek hagyományának megfelelően, a bioregionalizmus hangsúlyozza a decentralizációt, az emberi léptékű közösségeket, a kulturális és biológiai sokféleséget, az önállóságot, az együttműködést és a közösségi felelősséget (mind társadalmi, mind biológiai értelemben). Nagy hangsúlyút helyez az eredeti természeti környezet sokszínűségének védelmére, és ha szükséges, annak helyreállítására. Mindez abban nyilvánul meg, hogy az irányzat fontosnak tartja a biológiai (és nem etnikai) gyökereket.

Eckersley szerint a bioregionalizmus politikai kiterjedését tekintve azt lehet mondani, hogy a többi anarchista politikai javaslattal karöltve inkább hosszú távon s meglehetősen mozaikosan tud érvényesülni, és nem nagyon hatja át a formális állami apparátust. Így aztán azt mondhatjuk, hogy a globális problémákra adott általános bioregionalista válasz a külvilág számára a következő formulára egyszerűsödött: „az egyes részekkel menthetjük meg az egészet" – amiben az egyes részek természetesen a biorégiók.[278]

Általánosságban – Eckersley úgy véli, hogy – a bioregionalizmus tekinthető az egyik leginkább ökocentrikus megközelítésnek, sőt Aldo Leopold Föld-etikájának regionális kiteljesedéseként is szemlélhető, amennyiben az emberiségre a biológiai közösség egyszerű tagjaként s nem annak meghódítójaként tekint. Ez a „nanoantropocentrikus" helyzet sokkalta empatikusabb a bioregionalizmus esetében,

278 Uo. 168.

mint a társadalmi ökológia rendszerében – bár Bookchin maga támogatta a bioregionalizmust.

Kirkpatric Sale (1985) fejtette ki azt a gondolatot – melyet a legtöbb bioregionalista is támogatott –, hogy az egy biorégión belül élő emberi közösségek önkormányzata (esetleg egy bioregionális konföderációvá[279] kapcsolódva) garantálja leginkább a társadalmi és ökológiai harmóniát.

Ha a dolog pozitív oldalát nézzük, akkor az az ötlet, hogy a politikai közösségeknek bioregionalista alapon kellene szerveződniük, jó visszhangot vált ki, különösen a föld- és vízügyi igazgatás területein. Oktatási szempontból a bioregionalizmus felbecsülhetetlen szerepet játszik annak hangsúlyozásában, hogy ökológiai relációkban gondolkodjunk, feltegyük az életre vonatkozó legalapvetőbb kérdéseket, s egyáltalában, hogy másokat tisztelő szomszédokká váljunk. Ez a megközelítés elemi módon szükséges ahhoz, hogy kritikusan szemléljük a fejlesztéspolitikai döntéseket. Ennek fényében megfontolandó lenne egy „bioregionalista árnyékkormány" felállítása, amelynek az lenne a fő feladata, hogy a legfontosabb vízügyi és bioregionális döntések esetében egyfajta morális és szakmai mérceként szolgáljon, ezzel segítve azt, hogy adott területen élők helyesen tudják felmérni a fejlesztési döntések ökológiai költségeit.

A valóságban a bioregionalizmusnak azzal a kiábrándító helyzettel kell szembesülnie, hogy a nyelvi, a vallási és a kulturális határok korántsem követik a bioregionális határokat, hiszen az túl egyszerű lenne, ha az emberi közösségek pusztán földrajzi alapon leírhatóak lennének. Amíg az emberi települések, mozgalmak és tradicionális kultúrák mintázatait a földrajzi tényezők igen erősen befolyásolták, addig a modern közlekedés és kommunikáció kapcsán azzal találjuk magunkat szemben, hogy a nyugati társadalmak regionális tudatosságát már régen funkcionális kritériumok

[279] A *konföderáció* nem más autonóm közösségek vagy államok kölcsönös társulása, ahol minden tag megőrzi önnön szuverenitását. Nem szabad összekeverni a *föderációval*, amely félautonóm államok vagy tartományok kölcsönös társulása egy központi szuverén állam ernyője alatt.

(ilyen a már említett nyelvi, vallási, társadalmi) határozzák meg, semmint formális földrajzi szempontok. Mindez persze súlyos kihívások elé állítja azt az előfeltevést, amelynek kontextusában Sale fentebb említett javaslata megfogalmazódott: vagyis hogy az egy biorégión belül élő különféle közösségeknek van egy tisztán meghatározható érdek-identitása, mely szerint ezek a közösségek relatíve egységesek, és egy ökológiai identitás köti össze őket. A bioregionális gondolkodáshoz kapcsolódó intézményi mérnökösködés kapcsán arra kell leginkább választ kapni, hogy mely politikai forma képviseli legjobban a bioregionális célokat, figyelembe véve a megannyi biorégió megannyi közösségét, s különösen azt, hogy nem mind rendelkezik bioregionális tudatossággal. Attól, hogy átengedjük a politikai autonómiát a biorégiók helyi közösségeinek, még nem kapunk automatikusan garanciát arra, hogy a fejlődés ökológiailag üdvös lesz. Sőt, arra sem kaphatunk garanciát, hogy ezek a helyi közösségek az adott biorégió szomszédos közösségeivel egy konföderációt hoznak majd létre, és így lesznek képesek megfelelő bioregionális igazgatásra.

Eckersley megállapítja, hogy bár a bioregionalisták célkitűzései lenyűgözőek, a felvázolt intézmények megvalósítására tett kísérleteik politikai naivitásról árulkodnak.[280] Mindez felveti azt az alapvető dilemmát, hogy a bioregionalista célkitűzések elérése érdekében egyáltalán megfelelő eszköznek tekinthető-e az anarchista keretrendszer, s nem pedig inkább olyan kényszerű csomagolásnak, amely szakpolitikai szempontból egészen egyszerűen megfojtja.

3.3. Ökofeminizmus.[281] Sokan és sokféleképpen azonosították már a nőket a természettel, illetve annak valamilyen

[280] Eckersley, 1992: 170.

[281] Az ökofeminizmus vizsgálatához elsősorban a következő irodalmat használtam fel: Plumwood, Val ([1993] 2009): Feminizmus – ökofeminizmus. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): 187–215.; Dobson, 2007: 176–187. A feminizmus egy meglehetősen szerteágazó, sok irányzattal (liberális, szocialista, humanista-marxista) rendelkező ideológia. Ezen irányzatok közül itt az ökológiai feminizmus vagy ökofeminizmus kerül bemutatásra, amely tipikusan baloldali ihletésű megközelítés.

szegmensével: gondoljunk például az anyatermészet kifejezésre vagy Lovelock már tárgyalt Gaia-hipotézisére, ahol a Földanya archetípusa jelenik meg. Mindazonáltal ennél egy jóval negatívabb tendenciára is érdemes rávilágítani, ugyanis – amint Plumwood rámutat – *„a nők száműzése a természet szférájába elnyomásuk legfontosabb eszköze"*.[282] Plumwood számtalan szerzőt idéz, aki így vagy úgy, de megbélyegzően nyilatkozott a nőkről a természetes környezet valamilyen kontextusába ágyazva. Cato például utal a nők vadságára és irányíthatatlanságára, Burke olyan állatoknak nevezi őket, amelyek még csak nem is a legfejlettebbek, Freud szerint a civilizálódás a férfiak feladata, a nők pusztán a család és a nemi élet érdekeit testesítik meg. Óriási hagyománya van tehát annak, hogy a férfiakat a racionalitással, a (hideg) logikával, az ésszel, a kultúrával azonosítsák (egyáltalában mindazzal, ami egy pozitív emberképből következik), s ezzel szemben a nő testesíti meg az érzelmeket, az irracionalitást, a testiséget, a szenvedélyeket, az állatiasságot, a primitív, a civilizálatlan, nem emberi világot. Mindez nem pusztán a nőkről alkotott elképzelésekről mond sokat, hanem a természetről való gondolkodásról: a természeti környezettől félni kell, s ha csak mód van rá, kordában kell tartani és le kell igázni – éppúgy, mint a nőket. Éppen ezért kardinális kérdés, hogy a feminizmus, s még inkább annak ökológiai kérdések iránt érzékeny irányzata, az ökofeminizmus miként reagál erre a még ma is olyannyira releváns kihívásra. Plumwood élesen világít rá a(z öko) feminizmusban fellelhető paradox tendenciákra: *„...az ökofemenisták egy része elfogadta a nő és a természet közti kapcsolat gondolatát, anélkül hogy kritikusan megvizsgálta volna, miképpen hozta létre a kirekesztés elve ezt a kapcsolatot. Másfelől néhány egyenjogúságra törekvő feminista hasonlóképpen kritikátlanul hirdeti a nők felemelkedését a természet köréből a kultúra és a szellem birodalmába, anélkül hogy észrevennék, milyen problematikus és ellentmondásos az ilyen kizárásos alapon meghatározott észfogalom."*[283]

[282] Plumwood, 2009: 187.
[283] Uo. 187–188.

A helyzetet nagyban bonyolítja, hogy a 20. és 21. századra – nem függetlenül a természet leigázásától, illetve az erre tett erőteljes és folyamatos kísérletektől – megváltozott a férfiak mítosza, s a korábban a nőkhöz kapcsolt sajátosságok (vadság, erőszakosság, érzéki természet, intenzív szexualitás) immáron a férfiak alapvető jellemvonásaivá váltak. Ilyenformán még inkább kiélesedik a feminizmuson belül az előbb vázolt dilemma: sokaknak eleve reakciós és sértő a nők és a természet között bármilyen kapcsolatot feltételezni (hiszen *„olyan képeket sűrít magába a nőkről, melyekben földanyaként, passzív, szaporodásra teremtett állatként, elégedett tehénként merülnek el a testiségben és az élet reflexió nélküli átélésében”*[284]), mások szerint pedig igenis van legitimitása a természet és a nők bensőséges viszonyának, sőt ez a gondolat az egyik oldalról a környezetvédelem hatékonyságához, a másik oldalon pedig a nők egyenjogúsági küzdelmeihez elemi módon járulhat hozzá.

Plumwood egyfajta „háttérbe szorításként” írja le azokat a párhuzamosan zajló (és egymást részben feltételező) folyamatokat, melynek keretében a nők és a természet által képviselt értékek elutasításra, megtagadásra kerülnek. A természet kapcsán tagadjuk a bioszférától való függésünket, s az embert a természettől független és önálló entitásként tételezzük, magában a természetben pedig egy szinte végtelen erőforrást látunk. Ez a fenntarthatatlan és instrumentalista bánásmód jellemzi korszakunk nőkhöz való viszonyulását is, hiszen erős az a tendencia, hogy a nőket eszközként fogjuk fel mind a társadalmi, mind a magánéletben. Ebben az olvasatban a nők tehát „környezetté” (egyfajta biodíszletté) degradálódnak a férfiak által uralt létszférákban, sőt – s ez az igazán lényeges – magának a gyermeknevelésnek a során is, hiszen az anya által adott ismeretek pusztán „háttérként” funkcionálnak a szocializáció alapvetően maszkulin folyamatához. A nő és a természet tehát egyaránt „környezet”, „háttér” egy súlyosan antropocentrikus világban, ahol az „ember” va-

[284] Uo. 189.

lójában hímnemű.[285] Mindez kiváltott egy igen erőteljes feminista választ, amely szerint a nőknek ki kell törniük a természethez rendelt s ezáltal degradált státuszukból, s csatlakozniuk kell a férfiakhoz „az oktalan állatok feletti elsőbbségben".[286]

Az újbaloldali megmozdulások nyomán tehát a feminizmus első, az 1960-as és '70-es évektől kibontakozó hulláma még a fentiekből következő, mesterséges kiegyenlítési alapon állt: *„kísérletet tett arra, hogy a nőket kritikátlanul beillessze egy férfias életmódba és egy férfias ember- és kultúramodellbe, melyet nem nélkülinek ábrázoltak"*.[287] A feminizmus második hullámának (s ez a liberális feminizmussal azonosítható leginkább) középpontjában már egy átértékelt emberkép állt: ennek értelmében a nőknek nem a férfiakhoz kell felzárkózniuk, hanem férfiak és nők (nemtől függetlenül) együtt dominálják a világot. Ezzel tehát a feminizmus elfogadni látszik egyrészt azt, hogy a női státuszt ki kell szakítani annak ökológiai kontextusából, másrészt pedig immáron felemelkedve a férfiakhoz, a két nem együtt fog uralkodni a természeten.[288] Ezzel a feministák úgy vélték, hogy igényt formálnak az elférfiasodott társdalomban a teljes ember státuszára, ugyanakkor ez nem több, mint női alkalmazkodás a kulturális-társadalmi viszonyokhoz. Plumwood szerint ez a kritikátlan egyenlőség stratégiájának nevezhető, hiszen kimerül abban, hogy a nőknek bebocsátást követel a hímnemű elit és az uralkodó intézmények világába, amely uralkodik a természet felett.[289] Ez a liberális megközelítés ökofeminista nézőpontból elfogadhatatlan, hiszen nemcsak a fennálló társadalmi tradíciók burkolt férfias jellegét és ebből következően a rendszer természet feletti dominanciáját fogadja el, hanem éppen

[285] Mindezt Plumwood a nyugati kultúra dualizmusának nevezi. Erre lásd részletesen: Plumwood, 2009: 201–203.

[286] Uo. 193.

[287] Uo. 196.

[288] Wollstonecraft, Mary (1982): *A Vindication of The Rights of Women*. Dent, London.

[289] Plumwood, 2009: 196–197.

olyan előítélet-rendszereket (pl. ami a kultúrában értékes, az alapvetően ellentétes a természettel) fogad el, köt velük kompromisszumot, amelyek ellen korábban élesen fellépett. Továbbá ez a természeti viszonyoktól izolált, abból tulajdonképpen kiszakított embermodell nemcsak nemi, hanem számos más (társadalmi, faji, állatok feletti) felsőbbrendűségi aspektust is beépít világértelmezésébe. S ezen a ponton felmerülhet a kérdés a feminizmus számára: legitimmé tehető a nők számára az olyanfajta rendszer, ahol ugyan nem az elnyomott oldalon állnak (legalábbis nem úgy, mint eddig), de mindenki más felett uralkodnak? Egyébként ökofeminista nézőpontból még ha sikerülne is a nők teljes integrációja, az akkor sem lenne kívánatos és igazságos projekt, hiszen a kirekesztés viszonyrendszere csak annyiban változna, hogy nem a nők, hanem a nem emberi világ ellen irányulna. Ezzel magának az uralmi struktúrának az alapvető és eleve torz fundamentumain vajmi keveset változtattunk. *„Ezért ha a nő–természet viszony problémáját egyszerűen félretesszük, azt sugalljuk, hogy a nők számára megoldás beilleszkedni az ember–természet viszony egy olyan mintájába, mely nem igényel változtatást vagy kritikát."*[290] Korunk feminizmusának fel kell hát vállalnia a nyugati világ kulturális és társadalmi rendjével szembeni kritikát, s ehhez mindenképpen szükség van egy erős ökológiai megközelítésre.

Az ökofeminizmus erősen kapcsolódik a radikális feminista irányzathoz és ennek részeként ahhoz az erős kultúrakritikához, amely elutasítja a férfiasnak tekintett ideálokat, s óvja a nőket az ezekbe a mintákba való beolvadástól. Plumwood úgy véli, hogy egy kritikai indíttatású ökofeminizmusnak el kell vetni a fentiekben tárgyalt dualizmusokat (vagyis, hogy a nők a természethez, míg a férfiak a kultúra és a racionalitás világához tartoznak), s el kell jutnia oda, hogy a két nem ugyanannak a természetnek és kultúrának a részét képezi. *„Férfiaknak és nőknek egyaránt kétségbe kell vonniuk az emberi identitás dualisztikus fogalmát,*

290 Uo. 198.

és helyette létre kell hozniuk egy olyan alternatív kultúrát, mely az emberi személyiséget teljes egészében a természetből eredőnek tekinti, nem pedig azzal ellentétesnek."[291] A két nem tehát egyszerre áll a természet mellé (azt nem tekinti szolgának, de úrnak sem), továbbá a nőknek el kell fogadniuk azt, hogy hagyományosan a természettel azonosítják őket, s mindenkinek el kell utasítania a természet és a kultúra mesterséges és hamis szembeállítását. Egyébként ez az alapvető kapcsolódási pont az ökofeminizmus különféle árnyalatai között, s ez viszi közel a nézetrendszert az ökopolitikához. Az ökofeminizmus valójában tehát az egész feminista gondolkodást kívánja megreformálni (elsősorban egységesítő jellegével), s annak teljesebb változatát (akár legújabb irányzatát) képviseli.

II. A magyar baloldal

A zöld baloldal és az ökopolitika lehetőségeinek, dilemmáinak és irányzatainak vizsgálatából kitűnhetett, hogy az ökológiai baloldal igen komolyan elemzi a 21. század legfontosabb dilemmáit, a kapitalizmus ökológiai hatásaitól egészen addig, hogy miként lehet fenntartható, demokratikus helyi közösségeket megszervezni. Ez az ökológiai-analitikus jelleg – részben a történelmi helyzet miatt, részben attól függetlenül – azonban korántsem volt jellemző a magyar baloldalra, s a fentebb emlegetett irányzatokról való mélyebb elgondolkodásra sem futotta. A rendszerváltás óta eltelt idő kevésnek bizonyult arra, hogy a magyar baloldal kifejlesszen egy kormányképes, zöld baloldali alternatívát. Ezt a helyzetet némileg árnyalja az ökológiai gondolkodást zászlajára tűző Lehet Más a Politika és az abból kivált Párbeszéd Magyarországért, ugyanakkor ezek az alakulatok messze nem jelentenek még olyan politikai alternatívát, amelyek egy kormányképes ökológiai eszmerendszer képét vázolnák fel. De talán nem is szabad ennyire előre

[291] Uo. 207.

szaladni, s érdemesebb azzal indítani, hogy feltárjuk azt, hogy hogyan jutottunk el napjainkig. A baloldal 2010 óta tartó permanens, kreatív erőket mindeddig felszabadítani nem tudó válsága talán – a 2014-es újabb vereség nyomán – alkalmat adhat arra, hogy egy lépést hátralépjünk és egy olyan ökopolitikai alternatívát fogalmazzunk meg, amelyet nem pusztán egy-egy „küldetéses" politikai csoportosulás képvisel, s messze nem merül ki abban, hogy a környezetvédelem egy olyan „letudandó" szempont, amivel valójában 25 éve nem tud mit kezdeni a magyar baloldal jó része.

A következőkben egészen röviden megvizsgálom a Kádár-rendszer zöldpolitikai örökségét: itt értelemszerűen ökopolitikáról nem beszélhetünk, s ezért a legfontosabb jogi-intézményes keretek felvázolására törekszem. Mindezt azért, hogy tisztában legyünk a rendszerváltás utáni baloldal (terhes) örökségével. Ezt követően bemutatom a kormányzó baloldal kormányzati környezetpolitikai elképzeléseit, továbbá azt, hogy a baloldal hogyan alakította a környezetvédelem rendszerét, illetve hogy milyen viszonyt ápolt a környezeti demokráciával. A kormányzó baloldal mellett értelemszerűen ki kell térni az eddig még nem kormányzó, de az ökopolitikai vonalon jelentős politikai alakulatokra is.

1. Környezetvédelem a szocialista-kommunista rendszerben

1.1. Környezetvédelmi jogalkotás. Bár valódi környezetpolitikáról nem beszélhetünk az 1989-es rendszerváltás előtt, azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy maga a baloldali-kommunista diktatúra sem volt érzéketlen a környezeti értékek iránt, tehát ha nem is jellemezhetjük szakpolitikaként a rendszerváltás előtti környezetpolitikai cselekvéseket, azt azért elmondhatjuk, hogy volt állami környezetvédelem Magyarországon.[292]

[292] Hozzáteszem, hogy – amint láthattuk a Második fejezet I. pontjában – sem az nem egyértelmű, hogy a demokrácia minden körülmények között alkalmas a környezetvédelemre, sem pedig az, hogy a diktatúra erre eleve alkalmatlan. Lásd ennek kifejtéséhez Antal, 2013b.

A környezetvédelmi világfolyamatokkal szinte párhuzamosan bontakoztak ki a hazai fejlemények: az 1960-as évektől több szektorális törvény jelent meg, amelyeknek volt környezetpolitikai relevanciája.[293] A hazai szabályozás meglehetősen széttagolt volt, amelyet a környezet védelmét csak sokadlagos szempontként kezelő megoldások jellemeztek. Az egységes környezeti megfontolások érvényesítése (legalábbis formailag) végül is csak az 1970-es évek közepére nyerhetett teret, amikor is megszületett az 1976. évi II. törvény az emberi környezet védelméről, amely 1995-ig (az új környezetvédelmi törvény megalkotásáig) a magyar környezetvédelem alapdokumentuma volt. A törvény azonban alig hozott érdemi változásokat, hiszen – általános megfogalmazásai miatt – nélkülözte a közvetlenül alkalmazható rendelkezéseket. Természetesen a korszak második felében, a környezetvédelmi törvény megszületése után is fogadtak el környezetvédelmi tárgyú jogszabályokat,[294] sőt a törvény

[293] 1960. évi III. törvény a bányászatról (pl. újrahasznosítás, védőpillér); 1959. évi IV. törvény a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről; 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről (a környezetvédelmet sértő bűncselekmény); 1961. évi VI. törvény a mezőgazdasági rendeltetésű földek védelméről; 1961. évi VII. törvény az erdőkről és a vadgazdálkodásról; 1964. évi III. törvény az építésügyről; 1964. évi IV. törvény a vízügyről; 1961. évi 18. tvr. a természetvédelemről; 1972. évi 28. tvr. a nukleáris és más tömegpusztító fegyverek tengerfenéken és óceánfenéken, valamint ezek altalajában való elhelyezésének tilalmáról, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXV. ülésszakán 1970. december 7-én elfogadott szerződés kihirdetéséről.

[294] 1976. évi 12. tvr. a rákkeltő anyagok és hordozók által előidézett ártalmak elleni védekezésről és ezek ellenőrzéséről szóló, a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia 1974. évi 59. ülésszakán, 1974. június 24-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről; 1976. évi 20. tvr. a hulladékkal és egyéb anyagokkal való tengerszennyezés megelőzéséről szóló egyezmény kihirdetéséről; 1980. évi I. törvény az atomenergiáról; 56/1981. (XI. 18.) MT rendelet a veszélyes hulladékok keletkezésének ellenőrzéséről és az azok ártalmatlanításával kapcsolatos tevékenységekről; 12/1983. (V. 12.) MT rendelet a zaj- és rezgésvédelemről; 4/1984. (II. 1.) ÉVM rendelet a településtisztasági szolgáltatás ellátásáról és a települési folyékony hulladékok ártalmatlanításáról; 1/1986. (II. 21.) ÉVM–EüM együttes rendelet a köztisztasággal és a települési szilárd hulladékkal összefüggő tevékenységekről; 21/1986. (VI. 2.) MT rendelet a levegő

hatása egyfajta környezetvédelmi „reneszánszt" hozott. Azonban sem az első környezetvédelmi törvény előtt, sem pedig a törvény után született, a környezetvédelmi szempontokat figyelembe vevő jogszabályokból nem rajzolódott ki egy egységes környezetpolitikai szemlélet: az 1976. évi II. törvény jelentősége magában az önálló környezetvédelmi szabályalkotásra tett kísérletben keresendő. Egyébként az 1976-os szabályozás magában foglalta azt a normarendszert, amelynek kibontásával egységesedhettek volna az egyes környezetvédelmi területeken hatályos joganyagok. Ez nem történt meg: a ténylegesen a környezet védelme szempontjából elsődleges joganyag az egyes szakterületeken született szabályok voltak, amelyeket gyakran *„az alacsonyabb szintű szabályozás, a környezetvédelmi érdekek gyökértelen és összefüggés nélküli mivolta, a részkérdések eltérő mélységű megközelítése és eltérő részletességű szabályozása"*[295] jellemzett. Fontos tehát megjegyezni, hogy a szocialista időszakban a környezetvédelem szektorális szabályai nem egy integrált szakpolitikai szemléletet tükröztek, hanem a felaprózott környezetvédelmi érdekek megjelenését.

1.2. Intézményesedés.[296] 1962-ben kezdi meg munkáját az Országos Természetvédelmi Hivatal, amelynek az 1961. évi 18. tvr. a természetvédelemről képezi a jogalapját, ugyanakkor nem hozta meg a várt eredményt, ugyanis a

tisztaságának védelméről; 1987. évi I. törvény a földről; 1987. évi 8. törvényerejű rendelet a nukleáris anyagok fizikai védelméről szóló egyezmény kihirdetéséről; 31/1990. (II. 16.) MT rendelet a sztratoszferikus ózonréteg védelméről szóló, Bécsben 1985. március 22. napján aláírt egyezmény kihirdetéséről; 35/1990. (II. 28.) MT rendelet az ózonréteget lebontó anyagokról szóló, Montreálban 1987. szeptember 16-án aláírt jegyzőkönyv kihirdetéséről.

[295] Bándi Gyula (2006): *Környezetjog*. Budapest, Osiris. 15

[296] Az intézményesedés vázlatos bemutatásához a következő irodalmakat használtam fel: Tamás András (szerk.) (1981): *A környezetvédelem jogi kézikönyve*. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest; Boda Zsolt (2012): *Környezetpolitika*. (Kézirat) 2–5.; Faragó Tibor (2013): *A hazai környezetügy az elmúlt negyedszázadban: tények és adatok, hazai előzmények és nemzetközi háttér*. (http://www.greenfo.hu/uploads/dokumentumtar/a-hazai-kornyezetugy-az-elmult-negyedszazadban.pdf).

védetté nyilvánítások nem haladtak, a területi szervezetrendszer nem alakult meg, a természetvédelmi társadalmi szervekkel nem alakult ki kapcsolat.[297] A környezetvédelem szakterületei közül a természetvédelem a kommunista berendezkedés során igen sokat fejlődött[298] és jelentős presztízse volt, s a rendszerváltás után erre támaszkodva tudott kialakulni egy jó szakembergárda.

1967-ben jött létre az Erdészeti Hivatal, 1970-től működik az Országos Meteorológiai Szolgálat ilyen elnevezéssel. 1973-ban alakul meg az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium Területfejlesztési Főosztályán a Környezetvédelmi Osztály.

A környezetvédelmi törvény értelmében a környezetvédelmi tevékenység összehangolása, irányítása, ellenőrzése és fejlesztése a Minisztertanács feladata volt. Vagyis irányította minden olyan minisztérium és országos hatáskörű szerv munkáját, ahová valamilyen szaktevékenység volt delegálva. A Minisztertanácson múlott tehát a környezetvédelem hatékonysága. 1977-ben jött létre a 1035/1977. (VIII. 28.) Mt. határozattal az *Országos Környezet- és Természetvédelmi Tanács* (OKTT), amely a kormányzat tehermentesítését szolgálta, s kormánybizottságként működött. Az OKTT a Minisztertanács koordináló, véleményező és ellenőrző szerve volt.

A Minisztertanács 1977. október 1-jei hatállyal hozta létre az *Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatalt* (OKTH), amely tulajdonképpen az OKTT titkárságaként funkcionált, de emellett a környezetvédelmi tevékenység koordinálására és ellenőrzésére is hivatott országos hatáskörű szerv volt. Később az OKTH-t összevonták a Vízügyi Hivatallal, s 1987-ben jött létre az első szakminisztérium. Az OKTH

[297] Lásd erre részletesen Rakonczay Zoltán (2009): *A természetvédelem története Magyarországon*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.

[298] A Hortobágyi Nemzeti Park 1973-as létrehozásával megkezdődött a nemzeti parkok kialakításának folyamata: Kiskunsági Nemzeti Park (1975), Bükki Nemzeti Park (1976), Aggteleki Nemzeti Park (1985). A tájvédelmi körzetekkel és az egyéb természetvédelmi területekkel együtt ekkorra a védett területek száma mintegy 140, összterületük közel 400 ezer hektár volt (forrás: Rakonczay, 2009: 379., idézi Boda, 2012: 3.).

koncepciókat gyártott, ellenőrizte a szabályok végrehajtását, irányította a szakigazgatási feladatokat, segítette a természetvédelmi bizottságokat.

A környezetvédelem országos szintű igazgatása és koordinálása mellett szükség volt helyi szintű szervezetrendszerre is. Ezért állította fel a 1035/1977. (VIII. 28.) Mt. határozat a *megyei (és fővárosi) természetvédelmi bizottságokat*, amelyek működése a környezetvédelem egészét átfogta. Figyelemmel kísérték a megye/főváros környezetvédelmi helyzetét, továbbá a környezetvédelem egyes szakterületeinek helyzetét, programokat készítettek elő, véleményezték a területfejlesztési koncepciókat, továbbá összehangolták a tanácsok és a társadalmi szervek környezetvédelmi tevékenységét. A bizottsági munka segítésére állították fel a fővárosi, megyei tanács végrehajtó bizottsága titkárságának keretei között működő *környezet- és természetvédelmi titkár* pozícióját (1/1979. [T. K. 11.] OKTH utasítás.

Az általános igazgatási szervezetrendszeren túl megemlíthetjük, hogy csökevényes formában kiépült a *szakigazgatási szervezetrendszer* is, méghozzá a következő területeken: földvédelem, vízvédelem, levegővédelem, az élővilág védelme, tájvédelem, a települési környezet védelme, káros rezgések elleni védelem, hulladékokkal való szennyezés elleni védelem.

1985-ben alakult meg a parlament Településfejlesztési és Környezetvédelmi Bizottsága. 1987. december 18-án pedig (az 1987. évi VII. törvénnyel) először lett minisztériumi szintű képviselete a környezetvédelemnek: az OKTH és az Országos Vízügyi Hivatal összevonásából létrejött a *Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztérium*.

1.3. A konzekvens szakpolitika hiánya és a kibontakozó civil jelenlét. Kétségtelen, hogy voltak közpolitikai programalkotási kísérletek a korszakban. 1978-ra például elkészült *A környezetvédelmi koncepció és követelményrendszer alapelvei* (3/1978/VI. 22./OKTT határozat), később pedig ennek figyelembevételével 1980-ban az Országos környezetvédelmi koncepció és követelményrendszer, amelyet

a 2006/1980. Mt. határozattal fogadtak el.[299] Az OKTH koordinálásával készült a *Levegőtisztaság-védelmi Ágazatközi Akcióprogram*, melynek végrehajtása 1986-ban kezdődik meg. Ugyanakkor egységes, akár csak a környezetvédelmi törvénynek a kellő általánosság szintjén megfogalmazott kívánalmait érvényesítő környezetpolitika nem bontakozott ki a rendszerváltás előtt.[300]

Az 1980-as években három párhuzamos tendenciát figyelhetünk meg. A hivatalos állami intézményrendszer defenzívába került a bősi vízlépcső ügye kapcsán, a kormány és az Országgyűlés meghátrálásra kényszerült. A kibontakozó Duna-mozgalom a szocialista-kommunista rendszerrel szembeni elégedetlenségek megtestesítőjévé vált, és a tervezett vízlépcső („Dunaszaurusz") magává a megreformálandó (később már megdöntendő) rendszerré lényegült át. Mindezek ellenére az 1980-as évek közepétől megélénkülő környezetpolitika a rendszerváltás időszakára mélypontra került.[301]

A másik belpolitikai elem az 1980-as években megerősödött, formálódó pártok programjai, melyekben ugyan felfedezhetünk környezetvédelmi elkötelezettségeket, de ezek nem szervesültek egységes programmá és a társadalmi-politikai rendszerváltáshoz nem társult egyfajta ökológiai rendszerváltó gondolat.[302]

A harmadik fontos momentum pedig (amely a környezetpolitika szempontjából igen jelentős) a környezetvédelem ügye mellett elkötelezett civil szervezetek tevékenysége

[299] Faragó, 2013: 38–39.

[300] Voltak persze sikeres környezetvédelmi programok (projektek). Ilyen a Balaton vízminőség-védelme, a Kis Balaton rehabilitációja, az 1980-as évek közepén a veszélyes hulladékok ellenőrzésére és ártalmatlanítására hulladéklerakók és hulladékégetők építése kezdődött (ez persze számos visszaélésre és környezetkárosításra is lehetőséget teremtett). Forrás: Boda, 2012: 3–4.

[301] Koloszár Miklós (2002): *A környezetvédelem 10 éve Magyarországon (1990–2000)*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezettudományi Intézetének tanulmányai. 15.

[302] Lásd erre részletesen Antal Attila (2010b): Környezetpolitika a kormányprogramokban. In: Glied Viktor – Nagy Roland (szerk.) (2010): *Függésben. Kényszerpályán a jövő*. Publikon Kiadó, 2010. 43–74.

volt. Az 1980-as éveket tulajdonképpen a hivatalos és a kialakuló, alternatív környezetvédelmi szerveztek konfliktusaként is fel lehet fogni. A hivatalos irányvonalat képviselte a Magyar Madártani Egyesület (amely még 1974-ben jött létre), a Műszaki és Természettudományos Egyesületek Szövetségében működő Környezetvédelmi Tanács. Ezzel párhuzamosan pedig elindult egyfajta „zöld hullám" is, és sok lokális és országos civil szervezet alakult meg. Az egyik legjelentősebb az 1984-ben létrejött s már emlegetett Duna Kör, amely a bős–nagymarosi ügy tematizálására szerveződött, s éppen emiatt szinte illegalitásba is kényszerült.[303] Megemlíthetjük az ELTE Természetvédelmi Klubot, amelyet 1983-ban hoztak létre, s célja környezetvédelmi problémák megismerése és megismertetése volt. Említést érdemel még a Göncöl Alapítvány, a Levegő Munkacsoport, az Energia Klub, a Tisza Klub és a Szocialista Zöldek.

A civil körökben javaslatok készületek a környezetvédelem jövőbeli kormányzati irányításának szervezetére és tartalmára. Ezen három belpolitikai irányvonal nyomán erős környezetvédelmi, környezetpolitikai várakozásokat hozott a rendszerváltás. A remények és várakozások azonban gyorsan szertefoszlottak: a környezetvédelem ügye nem vált sem társadalom-, sem pedig közpolitika-szervező erővé. A kiábrándult zöld mozgalom tagjai két irányba folytatták pályafutásukat: egyrészt kialakult egy „kemény mag", amely érzékenyen reagált a környezettel kapcsolatos negatív hatásokra; mások – szakmai ismereteiket felhasználva – beépültek az igazgatási és gazdasági szektorba, vagy a kialakuló pártok környezetpolitikai hátterét próbálták megalapozni (kevés sikerrel).[304] *„A pártok kialakulásának*

[303] 1985 októberében a Duna Körnek ítélték oda az „alternatív Nobel-díjként" ismert Right Livelihood Awardot. A díjjal a résztvevők személyes elkötelezettségét értékelték, de egyben azt a magyar politikát is méltányolni kívánták, amely szocialista országban is lehetségessé tett spontán környezetvédelmi mozgalmat. Forrás: Sólyom László (1986): A társadalom részvétele a környezetvédelemben. *Medvetánc*, 1985/4.–1986/1., 217–242., idézi Faragó, 2013: 40.

[304] Szabó Máté (szerk.) (1999): *Környezetvédelmi civil szervezetek Magyarországon (1988–1998)*. Villányi úti könyvek. 15–28.

időszakában, 1989-ben a zöld mozgalom meggyengült. [...] a pártok magukba szippantották a környezet- és természetvédelem iránt érdeklődőket [...] a pártokon belül a környezetvédők képtelenek voltak megszerveződni. Perifériára sodródtak, s a pártok politikájának kialakításában nem jutottak szerephez. Minden párt létrehozott ugyan kisebb-nagyobb csoportocskát saját környezetvédelmi programjának megírására, de mindössze néhányuknak sikerült nemcsak kijelenteni a környezetügy prioritását, hanem azt össze is egyeztetni a pártprogramok más részeivel, például a gazdaság- vagy oktatáspolitikával. Sajnos az 1990-es év során bebizonyosodott, hogy a hangoztatott prioritás csak szlogen volt."[305]

2. A kormányzó baloldal

A következőkben a kormányzó baloldal, az MSZP (és koalíciós partnere, az SZDSZ) környezetpolitikai elképzeléseit mutatom be a kormányprogramok alapján: 3 kormányzati ciklus (1994–1998, 2002–2006, 2006–2010) 12 évének 5 kormányzatát elemzem. A fő vizsgálódási szempontom az volt, hogy az adott program rendelkezik-e egyáltalán önálló környezetpolitikai fejezettel, illetve a környezetvédelem kérdésköre integráltan megjelenik-e a program egyéb szakpolitikai fejezeteiben. Fontos elemzési szempont volt továbbá az is, hogy az adott szakpolitikai célkitűzésekhez a kormányprogramok rendelnek-e konkrét végrehajtási eszközöket, s egyáltalában a program megmarad-e az általánosítás szintjén, vagy találhatóak-e benne konkrét, akár számon kérhető ígéretek.

[305] Illés Zoltán (1991): Piros jelzés a zöldeknek (Környezet- és természetvédelem 1990). In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1990-ről*. Ökonómia Alapítvány – Economix Rt.

2.1. A rendszerváltás utáni baloldali kormányok környezetpolitikai célkitűzései.[306]

A) Horn Gyula kormánya (1994–1998).[307] A kormányprogram gazdaságpolitikáról szóló fejezetében a területfejlesztés kapcsán merülnek fel környezeti szempontok: a területfejlesztés programjának fontos elemeként kezeli a kormány a területfejlesztésre felhasználható források koordinált, integrált felhasználását lehetővé tevő kezelési módszerek kialakítását a gazdaságfejlesztési, foglalkoztatási, környezeti és infrastrukturális célok érdekében. A kormány a környezeti szempontból kritikus térségekben az egyensúly újrateremtésére programokat dolgoz ki és megteremti a végrehajtás feltételrendszerét.[308]

Az infrastruktúra fejlesztése kapcsán a program leszögezte, hogy az egyes alágazati koncepciók (vasút, közúti, légi és vízi közlekedés, távközlés, közüzemi szolgáltatások) részletes megvitatása során nagy hangsúlyt kíván helyezni a környezetvédelmi szempontokra. A vízgazdálkodás területén külön is kiemelte a dokumentum azt, hogy be kell fejezni a vízügyi szervezet átalakítását, és lépéseket kell tenni az ár- és belvízvédelem hatékonyabbá tételére, továbbá a vízvédelem terén a szennyvíztisztítás mellett az ivóvízbázisok és nagytavak védelme, valamint a mezőgazdasági szennyező források elleni védelem jelentik a kormány prioritásait.

A program már nem a környezetpolitikai egység elkülönült fejezeteként foglalkozott a bős–nagymarosi kérdéssel, hanem a gazdaságpolitikai rész kiemelt feladatai között. Ennek kapcsán – mivel számos gazdasági, közlekedéspolitikai, árvízvédelmi és külpolitikai érv szólt mellette – a kormány a gyors megoldás mellett érvelt: a cél a környezeti

---

[306] A kormányprogramok feldolgozásához a következő tanulmányomat használtam fel, amely a rendszerváltás óta az összes kormányprogram környezetpolitikai elemzésével foglalkozik: Antal, 2010b.

[307] A kormányprogram: *A Magyar Köztársaság Kormányának Programja 1994–1998.* Az 1994–1998. évi Országgyűlés 15. számú irománya (Kormányprogram, 1994).

[308] Kormányprogram, 1994: 23.

károk mérséklése, a szennyvíztisztítási gondok rendezése, a biztonságos hajózhatóság feltételeinek megteremése – e célokat szolgáló kétoldalú, kompromisszumos megoldást szorgalmazott a kormány.

A mezőgazdaság kapcsán a program javasolta a jogellenes erdőkivágások miatt a járulékok és bírságok azonnali érvényesítését, a felügyeleti szervek szakmai és hatósági munkájának javítását; a hatósági jogkörök szigorítását és az ellenőrzés folyamatosságát a növényvédelem és állategészségügy területén; a védett természeti területek és állam erdők privatizációjának felfüggesztését a jogi garanciák megteremtéségig, valamint a szakmai törvények előkészítésének a befejezését, meggyorsítását (természetvédelmi törvény).

A kormányprogram azon célkitűzése, hogy egyszerre kezelje a környezetvédelmi és területfejlesztési szempontokat, a környezetpolitikával foglalkozó részben is előtérbe került (IV. rész – Környezetvédelem és területfejlesztés[309]). A kormányprogram deklarálta: *„A jövő útja csak a fenntartható fejlődés lehet, amely nem okoz további egészségi károkat, megóvja a környezetet, s így hosszú távon is megvalósítható."*[310] A gazdaság és a környezet kapcsolata tekintetében a program leszögezte, hogy a szennyező jellegű és erőforrás-igényes gazdaság környezeti és közgazdasági szempontból egyaránt tarthatatlan. Az elmaradt környezeti feladatok (szennyezett talajok tisztítása, felhalmozott veszélyes hulladékok kezelése, szükséges víz- és levegőtisztaság-védelmi beruházások), valamint a nemzetközi követelmények teljesítése és az európai normák megközelítése átfogó környezetvédelmi intézkedések megtételét igényli, összhangban a Nemzeti Környezetvédelmi Koncepcióval.

További környezetvédelmi szempontok jelennek meg a területfejlesztésről szóló részben is: a fejlesztéseknek illeszkedniük kell az adott térség környezeti viszonyaiba; a környezeti szempontból kritikus térségek helyreállítását a területpolitikai is támogatja saját cél- és eszközrendszerével.

[309] Uo. 57–65.
[310] Uo. 57.

7. táblázat. A Horn-kormány célkitűzései a környezetvédelem, a természetvédelem és a műemlékvédelem terén

Környezetvédelem
Környezetvédelem és jogalkotás: – A kormány érvényesíti a *környezetvédelmi szempontokat* a jogszabályokban és a gazdaságpolitikában. – A kormány mielőbb az Országgyűlés elé terjeszti a *környezetvédelmi törvényt* (amely a környezetnek mint egésznek a védelmét látja el, amit egységes környezetvédelmi hatóság irányít és ellenőriz), majd arra építve kidolgozza a szakterületi jogszabályokat és a környezetvédelem gazdasági szabályozó eszközeit. A környezetvédelmi és vízgazdálkodási törvények kidolgozása során tisztázni kell a vizekkel és vízi létesítményekkel kapcsolatos szabályozási, ellenőrzési és gazdálkodási feladatok, hatáskörök tárcák közötti elhatárolását. – A kormányprogram szerint a kormány a tárcaközi feladat- és hatáskörök meghatározása során a kormány kialakítja a környezeti szempontok érdemi figyelembevételét biztosító eljárási módokat a természeti erőforrások hasznosítását, használatát érintő döntések előkészítésénél. Az érintett tárcák közös előterjesztése alapján a szükségesnek ítélt feladatátcsoportosításokat a kormány végrehajtja. – A kormány a szabályozás kialakításánál figyelmet fordít: a környezeti hatékonyságra, a követelmények átláthatóságára, a szubjektív mérlegelés körének korlátozására, valamint a monopolhelyzetek elkerülésére. – A környezeti elemek védelménél egységes felelősség érvényesítése.
Környezetvédelem és gazdaság, gazdaságpolitika: – A kormány tervei szerint a fenti lépések nyomán – a gazdaság teljesítőképességével összhangban – fokozatosan emelkedni fognak a *környezetvédelmi ráfordítások*, s azok a ciklus végére elérik a fejlett gazdaságokra jellemző, a bruttó hazai termékhez viszonyított 1,5-2%-os részarányt. – A *gazdasági szervezetek tevékenységének* szabályozására szolgáló előírások, határértékek kiszélesítése és összehangolása, a fokozatosság és a hatékonyabb ellenőrzés, számonkérés érvényesítése. – A kormány megvizsgálja, hogy a *gazdasági szervezetek környezetbarát magatartásának ösztönzése* érdekében bővíthető-e azon szabályozó eszközök köre (termékdíjak, környezetterhelési díjak, igénybevételi járulékok), amelyek bevétele a környezeti károk megelőzését, elhárítását szolgálja. – A kormány kiemelten figyelembe veszi a környezet védelmét a *gazdaságpolitikai döntéseinél*, a szabályok kialakításánál: a gazdasági szektorok fejlesztési programjainál megköveteli a környezeti hatáselemzéseket, azokat pedig a környezetvédelmi tárca értékelésével használja fel a döntésnél.
A szennyező fizet elve: – A kormányzati környezetpolitika alapvető elve a *szennyező fizet* elv; a gazdátlanná vált, az okozóra át nem hárítható környezeti ártalmak csökkentése az egész társadalom feladata. – A kormány egyébként sokrétűen kezeli azokat az eseteket, amikor nem érvényesíthető a szennyező fizet elve: a felszámolások jogi szabályozásánál, valamint a privatizációs eljárásoknál alapelv kell hogy legyen a felszámolás vagy a privatizáció előtt okozott környezeti károk fedezete. A kormány felméri azokat az eseteket, amikor a vagyon mértéke elégtelen, az okozó ismeretlen vagy megszűnt, teljes körűvé teszi a részleges finanszírozási konstrukciót.
Környezetvédelem és egyéb szakpolitikák: – A környezeti érdekek figyelembevétele a *verseny- és árszabályozásnál, a normatív pénzügyi szabályozásnál.*

Programok kidolgozása:
- A legsúlyosabb környezeti problémák mérséklésére, az intézkedések összehangolására program készítése s ennek rendszeres ellenőrzése.

Hulladék:
- Kiemelten foglalkozik a kormány: a települési hulladékok kezelésével (biztonságos lerakók létesítése, szelektív hulladékgyűjtés elősegítése), a „vadlerakók" felszámolásának elindításával, az egészségügyi hulladékok ártalmatlanító kapacitások bővítésével.

Levegő:
- A levegőtisztaság-védelem súlyponti feladata a közlekedési és az ipari eredetű kén-dioxid- és nehézfémszennyezés csökkentése, a korszerű mérőhálózat kiépítése és működtetése.

Zaj:
- Zajvédelmi minősítési rendszer kialakítása, szigorú zajszigetelési előírások bevezetése.

Ellenőrzés:
- A kormány biztosítja a természetes és épített környezet, különösen az ivóvíz, a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek, az építőanyagok, az ipari hulladékok radioaktivitásának folyamatos és fokozott ellenőrzését.
- A kormány elkészíti az ország környezeti-sugárzás és radioaktívanyag-koncentráció alapszintjének felmérését.

Információ és oktatás, környezeti demokrácia:
- Átfogó *információs rendszer* kiépítése a döntések tárgyilagosságának biztosítása és az államigazgatási eljárás csökkentése érdekében.
- A kormány elősegíti a környezeti *oktatás-nevelés* bővülését az iskolarendszer minden szintjén és azon kívül is.
- A növekvő környezeti problémák megelőzése érdekében a kormány a *környezetvédelem oktatását* az alaptanterv részévé teszi, és támogatja a környezetvédelmi szakemberek képzését és továbbképzését.
- Azon jogi utak szélesítése, amelyek szabályozott keretek között biztosítják az érintett állampolgárok, környezetvédő szervezetek, önkormányzatok *érdemi részvételét a környezettel kapcsolatos döntések kialakításában.*
- A hatékony együttműködés érdekében a kormány biztosítja a *tájékozódás lehetőségét*, a környezet állapotának, szennyezésének adataihoz való szabályozott hozzáférését.

Természetvédelem

- A természetvédelmi tevékenység középpontjában a védett területek kialakítása áll.
- Kiemelt feladat a *védett területeken folytatható gazdálkodás szabályozása*, a követelmények betartását elősegítő gazdasági szabályozás kialakítása.
- Művelési kategóriák kialakítása.
- A legértékesebb védett területeknek az állami természetvédelmi szervek tulajdonába/kezelésébe adásának befejezése.
- Az állami erdők tulajdonának a kincstári vagyon kialakítása során való rendezése.
- Speciális *erdőgazdálkodási szabályok* kialakítása.
- Az Alkotmánybíróság döntése alapján vissza kell állítani egyes védett területek állami tulajdonát.
- A védett területek hálózatának teljessé tétele.
- A kormány kialakítja a szükséges természetvédelmi teendőkkel (őshonos fajok védelme, általános tájvédelem, élővilág védelme, „zöld folyosók") kapcsolatos programját.
- A természetvédelmi és állatvédelmi törvények kidolgozása, s ezeknek megfelelően egy erősebb hatósági rendszer kialakítása.
- Döntés az erdőgazdálkodás felügyeletének kormányzati helyéről, struktúrájáról.

Műemlékvédelem
– Fontos feladat a kormányprogram szerint a több mint tízezer műemléki épület megóvása. – *Műemlékvédelmi törvény* megalkotása, amelynek alapján véglegesíteni kell az állami körből ki nem adható műemlékek körét, s ezek vagyonkezelési feladatait, fenntartásuk finanszírozását a kincstári vagyonról szóló törvénnyel összhangban kell rendezni. – Az *állami tulajdoni körből kiadható műemlékek* esetében a hatósági előírások érvényesítésének a gyakorlat korszerűsítésével való megoldása, tisztázni kell a költségek megosztásának normatív rendszerét a tulajdonos és az állam között – az önkormányzati tulajdonú műemlékeknél hasonló elvek alkalmazása. – A magántulajdonba adásnál a kormány a szükséges gondossággal jár el.

Összességében elmondhatjuk, hogy a környezetpolitikai célkitűzések minimális integráltsága mutatkozik meg a kormányprogramban (gazdaságpolitika, infrastruktúra, mezőgazdaság, területfejlesztés): ez főként az egyes egységekben megfogalmazott megállapításokból következik, nem pedig a környezeti célkitűzést tartalmazó részek számából. Ugyanakkor az önálló környezetpolitikai rész kiemelten foglalkozik a környezetvédelem és a gazdaság, a gazdaság- és egyéb szakpolitikák s mindenekelőtt az oktatás viszonyával. A környezetpolitikai programrész tematikusan szerveződve járja körül a legfontosabb problémákat, s elsősorban a jogalkotási kérdések dominálnak. A környezetvédelem témakörén túlmenően fontos a természetvédelemmel és a műemlékvédelemmel foglalkozó egységek célkitűzésrendszere is.[311]

B) Medgyessy Péter kormánya (2002–2004).[312] A kormány működésének legfontosabb elvei között rögzítésre került, hogy a testület olyan pénzügyi-gazdasági ösztönző rendszert kíván alkalmazni, amely átlátható, kiszámítható és kiegyensúlyozott, s ezzel környezetkímélő gazdasági

[311] A kormányprogram megvalósulásának értékelésre lásd Czibere Károly et al. (2006): *Szakpolitikák a rendszerváltás utáni Magyarországon: 1990–2006*. Budapest, Rejtjel. /Rejtjel Politológia Könyvek./ 142.; Koloszár, 2002: 17–20.

[312] A kormányprogram: *„Cselekedni, most és mindenkiért!" A nemzeti közép, a demokratikus koalíció kormányának programja 2002–2006*. A 2002–2006. évi Országgyűlés 19. számú irománya (Kormányprogram, 2002).

fejlődést tesz lehetővé. A program *Szociálpolitika*, *Kultúra és sport*, *Gazdaságpolitika*, valamint *Kül- és biztonságpolitika* című fejezetei foglalkoznak környezetpolitikai kérdésekkel. Megjegyzendő, hogy a környezetpolitikáról szóló önálló egység a gazdaságpolitikai fejezetben található.

A romák társadalmi és politikai integrációjával kapcsolatban megjegyzi a dokumentum, hogy a hagyományos roma foglalkozási ágak közül a kormány támogatja azokat, amelyek gazdasági-környezetvédelmi szempontból is hatékonyak.

A kormány kifejezte, hogy olyan társadalmi közállapotok megteremtésén munkálkodik, melyeknek keretei között alapérték a természeti környezet védelme, az emberi kapcsolatok, a viselkedés és a politikai nyilvánosság kulturáltsága, az egymás iránti figyelem és türelem, a fizikai és lelki egészség.

A gazdaságpolitikai célkitűzések között szerepel, hogy az infrastruktúra gyorsított fejlesztése érdekében a közlekedési és a környezetvédelmi beruházásokat növelni kell. A program kitért arra, hogy a kormány célja a vállalkozások modernizációját és környezetének fejlődését szolgáló fejlesztési politika (út, vasút, környezetvédelmi beruházások, informatika, kutatás és fejlesztés) megvalósítása. Továbbá arra is, hogy a hazai és EU-forrásokból fedezve emeli majd az államháztartás beruházási kiadásait, s ennek során koncentrált beruházásokra kerül sor a közlekedésben, a környezetvédelemben, az informatikában. A kormány célrendszerében szerepelt az elavult járműpark korszerűsítése, ekkor a környezetvédő megoldásokat adókedvezményekkel ösztönöznék.

A program kijelentette, hogy *„a környezetvédelemben fordulatot érünk el"*.[313] A kormány az 1997-ben elfogadott *Nemzeti Környezetvédelmi Programot* továbbfejlesztve nagyobb hangsúlyt akart fektetni a környezetvédelmi vizsgálatok elvégzésére, a működő rendszereknél a környezetet védő szabályok betartására és a szennyező fizet elv érvényesíté-

[313] Kormányprogram, 2002.

sére. A következő célkitűzésrendszer fogalmazódott meg a programban:

8. táblázat. A Medgyessy-kormány környezetpolitikai célkitűzései

Beruházások és EU-források: – A környezetvédelmi beruházások jelentős gyorsítása, összhangban az EU-csatlakozási tárgyalásokon született megállapodással. – Jelentős források juttatása a hulladékkezelés területére is. A lakossági igénybevételi díjak túlzott emelkedésének elkerülése, ezért a fejlesztések finanszírozásában az államháztartás és az EU-forrásait tekintették alapvetőnek. – Kedvezményekkel tervezték segíteni a hulladékfeldolgozó háttéripar fejlődését. Országos program indítása annak érdekében, hogy a lakosság közreműködjön a szelektív hulladékgyűjtésben. Támogatták a másként nem hasznosítható hulladék megsemmisítését szolgáló önkormányzati fejlesztéseket.
Szennyvíz: – Mind szélesebb körben kerüljön alkalmazásra a biológiai szennyvíztisztítás, ami a műtárgyépítéses megoldásnál jóval olcsóbb. – A csatornázás és a szennyvíztisztítás fejlesztése, bővítése. Konkrét célkitűzés volt, hogy a kormányzati időszak végére a lakosság kétharmada csatornahálózatra kötött lakásban éljen.
Légszennyezés: – Komplex intézkedésekkel tervezték elérni, hogy az erőművek és a hulladékégetők légszennyezése sehol ne haladja meg az európai uniós előírásokat.
Gazdaság és környezetvédelem: – A gazdasági életre vonatkozó szabályrendszerben fokozottan érvényesíteni akarta a program a környezetvédelmi szempontokat. Ennek hatására a vállalkozói szféra környezetvédelmi kiadásainak emelkedésére számított a program.
Programok: – A „Százmillió fa" program keretében százmillió fa elültetését tervezték az évtized végéig. Ebből egymilliót a települések belterületén, tízmilliót pedig a települések körüli zöld gyűrűként. – A Tisza-völgy és mellékfolyóinak árvízvédelme érdekében új és működőképes védelmi programok megvalósítását irányozták elő, ami elsősorban a víz elvezetésére és lehetséges mértékű hasznosítására szolgál. – A nemzetközi környezet-egészségügyi akcióprogram végrehajtását irányozták elő, amelyben kiemelt szerep jut az allergiát előidéző tényezők visszaszorításának.
Környezeti ellenőrzés: – A környezet állapotát mérő megfigyelő rendszerek fejlesztésére jelentős eszközöket irányoztak elő annak érdekében, hogy a környezet megóvására irányuló döntések megalapozottabbá váljanak.
Környezeti demokrácia: – A kormányprogram igényelte és bátorította a helyi közösségek és a környezetvédő mozgalmak részvételét a környezetvédelmet érintő állami, önkormányzati döntési folyamatokban.

Az energiapolitika (mint a környezetvédelmez kötődő szakpolitika) terén a kormány költségvetési eszközökkel tervezte támogatni az energiatakarékosságot eredményező programokat.

A kormány létrehozni tervezte a környezetvédelmi (ökológiai) kutatások új működési és szervezési szemléletet megvalósító országos hatósugarú centrumát. A kutatás etikai követelményeinek elfogadására és a tudomány iránti bizalmat fokozó alkalmazására a kormány kezdeményezte a kiemelt közfigyelmet felkeltő orvosetikai, élelmiszer-biztonsági és környezetvédelmi kérdésekben a tudományos és a szakmai társaságok minél aktívabb, folyamatos párbeszédét a társadalommal.

A vidék- és agrárfejlesztés terén a kormány munkahelyteremtő, a környezetet megóvó vidékfejlesztési program megvalósítását tervezte. Felhívta a figyelmet a természeti és az épített környezet ápolására, megóvására a jövendő generációk számára, továbbá a tájkörzeti gazdálkodás szempontjainak fokozott figyelembevételére.

A kül- és biztonságpolitika területén a kormány a magyar külpolitika törekvéseinek újrafogalmazása során konstruktív, de kritikus viszonyt kívánt kialakítani globalizáció összetett, olykor ellentmondásos jelenségéhez, amely a világgazdaságban, a környezet nemzetközi védelmének mind erőteljesebb követelményében, a nemzetközi biztonságot fenyegető új kihívásokban ölt testet. A kormány kifejtette, hogy a szomszédos országokkal rendezett kapcsolatokra, bővülő együttműködésre és a kölcsönös bizalom megerősítésére törekszik. A szomszédainkkal összekötő tényezők közül a kormány többek között az infrastruktúra-fejlesztés és a környezetvédelem közös feladatait is kiemelte. Utalt arra is, hogy szomszédsági viszony meghatározó eleme országaink fizikai kapcsolata és az ebből fakadó közvetlen emberi viszonyok: a közös határ, az összefonódó közlekedési infrastruktúra és légtér, az elválaszthatatlan és közösen védendő természeti környezet, a határok mentén fejlődő gazdasági együttműködés, a határokat átlépő kulturális, nyelvi és családi kapcsolatok szövedéke. Az új típusú

biztonsági kihívások kapcsán a kormány utalt arra, hogy megjelentek az emberek mindennapi életvitelét megzavaró, alacsony intenzitású fegyveres konfliktusok, és a nemzeti vagyont veszélyeztető ipari, környezeti, civilizációs és társadalmi katasztrófák fenyegetnek.

A kormányprogramra a környezetpolitikai szemléletmód részleges integráltsága jellemző, hiszen környezeti szempontok jelennek meg az infrastruktúra-fejlesztés, a gazdaságpolitika, az energiapolitika, a vidék- és agrárfejlesztés területein, valamint újdonságként – követve a nemzetközi trendeket – a kül- és biztonságpolitika (benne a szomszédságpolitika) terrénumában is. A jogpolitikai eszközrendszert illetően nem jogalkotási eszközökkel, inkább jogalkalmazatási eszközökkel és célkitűzésekkel operál a dokumentum.[314]

C) Gyurcsány Ferenc első kormánya (2004–2006).[315]
Az első Gyurcsány-kormány programjában is több ponton megjelent a környezetvédelem kérdésköre, noha korántsem valósult meg az az integrált szakpolitikai szemlélet, amelyet a Medgyessy-kormány programja esetében tapasztalhattunk. A környezetvédelem kérdésköre ebben a programban is szerepel önálló témakörként.

Az értékelvű kormányzás kapcsán a program a környezet védelmével kívánja javítani az élet minőségét. A Tisza és mellékfolyói árvízvédelmét biztosító Vásárhelyi-terv megvalósítását, a cigándi tározó megépítését és a tiszaroffi tározó építésének elkezdését, valamint az ezekhez kapcsolódó környezetvédelmi programokat az elmúlt másfél száz év legnagyobb szabású vidékfejlesztéseként tételezi a kormányprogram. A program szerint az egészségügyi és környezeti problémák nem kezelhetők külön, ezért átfogó, életminőség-javító programokat indítványoz. A kormánya

[314] A kormányprogram megvalósulásának értékelésére lásd Czibere, 2006: 143–145.; Koloszár, 2002: 17–20.

[315] *Lendületben az ország! A Köztársaság kormányának programja a szabad és igazságos Magyarországért 2004–2006.* A 2002–2006. évi Országgyűlés H/11640. számú irománya.

eltökélt továbbá abban, hogy az egészséges életmód népszerűsítésével, az egészségügy fejlesztésével és az egészségre káros környezetszennyezés visszaszorításával javítsa a polgárok életminőségét.

A program elkülönült környezetvédelmi fejezete a következő legfontosabb megfontolásokat irányozza elő:

9. táblázat. Az első Gyurcsány-kormány környezetpolitikai célkitűzései

– Tiszta Magyarország – Fenntartható fejlődés elve és a környezet védelme – A környezet- és természetvédelem, az életminőség javítása határon belüli, de határokon átívelő feladat is – Országos és helyi szinten is a környezet érdekeivel, értékeivel összhangban lévő döntések szükségesek – Olyan együttműködéseket kell kialakítani, amelyek szintje a regionálistól a globálisig terjed – A lakott és természetes környezet védelme az életminőség-javítás központi eleme. Ezen a területen is számít a kormány az Európai Unió támogatásaira – A nemzeti kincseink, a Duna és a Balaton környezeti értékeinek elkötelezett védelme – Érvényt szerezni az állatvédelmi törvény előírásainak és a természetvédelmi követelményeknek – A környezet és a természet védelme érdekében programok indítása a hulladék mennyiségének csökkentésére, a szelektív gyűjtés és újrahasznosítás elterjesztésére – A „szennyező fizet" elvének érvényre juttatása – A környezeti veszélyhelyzetek szigorúbb ellenőrzésekkel, a hatóságok erősítésével és következetes jogszabályokkal való csökkentése – A nemzeti parkok szolgáltató szervekké alakítása

A programra jellemző az, hogy a környezetpolitikai kérdéseket alacsony integráltsággal kezeli. Az egész programot áthatják az általános céltételezések (kivéve a konkrét program- és beruházási javaslatokat), amelyekhez nincsenek jogpolitikai eszközök rendelve.[316]

D) Gyurcsány Ferenc második kormánya (2006–2009).[317] A kormányprogram több fejezetében is visszatérnek a környezetpolitikai megfontolások, ezek azonban nem alkotnak

[316] A kormányprogram megvalósulásának értékelésére lásd: Czibere, 2006: 143–145.; Koloszár, 2002: 17–20.

[317] A kormányprogram: *Új Magyarország – Szabadság és szolidaritás* (Kormányprogram, 2006).

koherens rendszert, így a környezetpolitikának meglehetősen alacsony integráltsága jellemző a programra.

A kormány gyógy- és termálvízkincsünk turisztikai célú hasznosítását fejlesztésekkel és pályázható támogatásokkal segítené, folytatva a műemlék gyógyfürdők felújítását, fejlesztve gyógyhelyeinket, kiemelt turisztikai övezetként, egységes és összehangolt szabályozás keretében segítve a Balaton térségének, a Duna és Tisza környezetének fejlődését.

A program értelmében a kormány törvénybe akarta foglalni és el akarta indítani az átfogó vasútfejlesztési és járműcsereprogramot, amelyben a fejlesztések eredményeként vidéki nagyvárosainkat korszerű vasúttal lehet elérni, a környezetbarát vasúti közlekedés visszanyeri korábbi elismertségét, és hozzásegít az ország tranzit szerepének megerősítéséhez.

A korszerű, piacképes termelési szerkezet keretében a kormány differenciáltan tervezte növelni az agrár-környezetgazdálkodásba bevont termőterület nagyságát.

A kormány szerint a szellemi örökség, az épített környezetünk, települési és tájarculatunk, a formatervezés és tárgykultúra szerves része a nemzeti kultúrának, és ennek megfelelő súlyt kell kapjon a kulturális igazgatásban.

A kormány program indítását tervezte az egészség- és környezettudatos életmód népszerűsítése és a demokratikus állampolgári attitűd fejlesztése érdekében.

Hazánk külső biztonsága kapcsán a kormány hangot adott annak, hogy a természeti katasztrófák drámai módon figyelmeztetnek a környezetünkkel szembeni felelősségünkre.

A *Tisztább és egészségesebb környezet* című környezetpolitikai rész elsősorban a jóléti szempontok mentén közelít a környezetvédelem kérdésköréhez: *„Biztonságos, egészséges, kellemes környezet nélkül nincs jólét. Saját magunk és utódaink érdekében a fenntartható fejlődés elvét kell követnünk a természeti és az emberi erőforrások kezelésében, hiszen csak akkor csatlakozhatunk az élenjáró országokhoz, ha a társadalmi-gazdasági haladás környezetünk minőségét is biztosítja. Bár az elmúlt évek környezetvédelmi fejlesztései eredményeképpen egyre több ember*

számára vált mindennapi valósággá a tiszta ivóvíz, a csatorna, a hulladékmentes, összességében tisztább és élhetőbb környezet, de ma még túl sokan élnek olyan településen, ahol mindez hiányzik. A már megindult és az elkövetkező években megvalósuló fejlesztések számukra is megteremtik az egészségesebb életkörülményeket."[318]

10. táblázat. A második Gyurcsány-kormány környezetpolitikai célkitűzései

Ivóvízminőség: – 2007–2013 között az észak-alföldi ivóvízminőség-javító program folytatása; a dél-alföldi és dél-dunántúli régióban hasonló program megkezdése.
Szennyvíz: – A 2007–2013 között induló 9 új szennyvíz-elvezetési és -tisztítási nagyberuházás.
Hulladékgazdálkodás: – A regionális hulladékgazdálkodási rendszerek kialakítása és működtetése: újabb 6 regionális hulladékgazdálkodási rendszer elindítása és további 6 előkészítése.
Környezeti károk felszámolása: – Kiemelt figyelem fordítása a múlt környezeti kárainak felszámolására. A Metallochemia, a budafoki barlanglakások, a mecseki uránbánya, a balatonfűzfői Nitrokémia kármentesítésének folytatása.
Környezetünk biztonsága: – Környezetünk biztonságának fokozása. A Tisza vidékén élők érdekében az új Vásárhelyi Terv keretében a töltéshálózat gyenge pontjai megerősítésének, a hullámtér rendezésének, az árapasztó tározók létesítésének folytatása. A hiányzó Duna menti fő védvonalakat teljes körű kiépítése, a Körösök, az Alsó-Dráva, a Zagyva, a Tarna és a Hernád-völgy árvízvédelmi műveinek felkészítése. Az ökológiailag egységes Kárpát-medencében a szomszédainkkal, különösen a felvízi országokkal közös cselekvésre való törekvés az árvízvédelemben és a szennyezések megelőzésében.
Belvizek: – A belvizek elleni védekezés a társadalmi szintű ésszerűséget tartsa szem előtt. Olyan területeken, ahonnan sokkal drágábban lehet a belvizet elvezetni, mint amekkora hasznot ez eredményez, a kormány támogatja a művelési mód megváltoztatását.
Vízkárok: – A helyi vízkárok enyhítése érdekében gyors előrejelző rendszert működtetése, a hegy- és dombvidéki tározók gyors ütemű kiépítésére program indítása. Az aszály enyhítésére térségi fejlesztések indítása pl. a Homokhátságon és a Jászságban. Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia kidolgozása.
Vízközmű: – Egységes vízközmű-törvény megalkotása, lehetővé téve a magántőke bevonását. A vízközmű-szolgáltatás felügyeletét is ellátó ár- és versenyhatóság létrehozása.

[318] Kormányprogram, 2006.

Folyók, tavak állapotjavítása: – 2007–2013 között a Balaton állapotát további következetes intézkedésekkel, például a Kis-Balaton teljes helyreállításával, a csatornázás és szennyvízkezelés teljes kiépítésével való javítása. A Velencei-tó szennyvízmentesítése, a Tisza-tavon, a Ráckeve–Soroksári, a Gemenci és más Duna-mellékágakon rehabilitációs programok megvalósítása.
A védett területeken lévő állami vagyon: – A védett területeken lévő állami vagyon egységes kezelésére az érintett erdőgazdaságok és nemzeti parkok együttműködésének és közös irányításának új elvek szerint való kialakítása. Az állami alapfeladatot ellátó szervek mellett vagyonkezelő gazdasági társaságok gondoskodjanak a társadalmi szolgáltatások szervezéséről. A nemzeti parkok modernizációjának folytatása: erősödjenek a vidéknek rangot adó, munkahelyeket teremtő, kulturális és turisztikai szervező, hagyományokat őrző, gazdálkodó és szolgáltató vonásaik. Irányításukban kapjon aktív szerepet a helyi társadalom is.
Ökoturisztika: – Gazdag ökoturisztikai lehetőségeket is adó értékes természeti területeinken további natúrparkok alakításának segítése. Szigorúbb szabályokkal való fellépés a magyar tájak harmóniájának megőrzése, s ahol kell, visszaállítása érdekében.
Agrár-környezetgazdálkodás: – A természetvédelmi és az agrár-környezetgazdálkodás összehangolása, döntően uniós agrár- és vidékfejlesztési támogatásokból az európai jelentőségű élőhely- és madárvédelmi (Natura 2000) területeken gazdálkodók érdekeltségének megteremtése.
Általános célkitűzések: – A kormány célja, hogy kevesebben szenvedjenek környezeti ártalmaktól, és csökkenjen a hulladék, kevesebb egészségkárosító anyag jusson a vizekbe és a levegőbe. Az embereket legjobban zavaró környezeti problémák ellen, mint például a parlagfű terjedése, a levegő porszennyezése és a zaj, a városi zöldfelületek, parkok leromlása, összehangolt hatósági eréllyel kívánt fellépni a program. Elérendő célként fogalmazta meg a környezetjavító fejlesztések további gyorsítását, az uniós támogatás mellé jelentős magántőke bevonását.

A programban összetett módon jelentkezik a környezeti tervezés: a kormányprogram programcentrikusan (a „programok programja") határozza meg az elérendő célokat, s minden célhoz rendel egy új programot vagy a már meglevő továbbfejlesztését. Jogpolitika eszközök tekintetében kevés esetben él a jogalkotási módszerekkel, inkább a jogalkalmazás és az általános célkitűzések dominálnak.

E) Bajnai Gordon kormánya (2009–2010).[319] A *Válságkezelés és Bizalomerősítés* című cselekvési terv nem rendelkezik önálló környezetpolitikai fejezettel, s a zöld célkitűzések is szórványosan fordulnak csak elő benne. Cél- és eszközrendszere a korábbi kormányprogramra és kormányzásra épít.

Az infrastrukturális fejlesztések folytatása kapcsán a program kiemelte, hogy a kormány megkezdi majd a használatarányos elektronikus díjfizetési rendszer bevezetését, melynek célja, hogy biztosítsa a közúthálózat fenntartásához, továbbfejlesztéséhez szükséges forrásokat. Ez a kormány szerint igazságosabb közteherviseléshez vezet, mert a költségeket a használók arányosan viselik, miközben növeli a környezetbarát vasúti és vízi szállítás versenyképességét. A rendszer lehetővé teszi a díjfizetést elmulasztók fizetésre kényszerítését.

Az energiahatékonyság témakörében a program deklarálta, hogy a kormány folytatja és bővíti a lakásfelújítási, -korszerűsítési programot az EU klímavédelmi követelményeinek figyelembevételével. Ennek kapcsán rávilágított a kormányprogram arra is, hogy a panellakások és a hagyományos lakóépületek energiatakarékos felújítását, a falak szigetelését, az ajtók és ablakok cseréjét célzó pályázatok sikeresek, így továbbra is fontos szerephez jutnak. A kormány támogatás nyújtását tervezte arra is, hogy a fűtési és világító rendszerek korszerűsítésével csökkenteni lehessen az energiafelhasználást a közintézményekben és a vállalkozások üzemépületeiben is. A források további bővítésének fedezetéül szolgálhat a program szerint a CO_2-kvóta tervezetten felüli bevétele, a „Robin Hood-adó” és a bányajáradék egy része, valamint az uniós források.

[319] A kormányprogram: *Válságkezelés és Bizalomerősítés – A válságkezelő kormány egyéves cselekvési terve.*

2.2. Környezetvédelmi jogalkotás, intézmények. Fontos leszögezi azt – különösen a 2010-től bekövetkező alapvető változások fényében –, hogy a baloldali kormányok 12 éve alatt végig volt miniszteri szintű képviselete a környezetvédelemnek: az 5 kormány 5 minisztert „fogyasztott" el, akik közül a legtöbb ideig Persányi Miklós volt a hivatalában, hiszen három kormány alatt is irányította a környezetvédelmi tárcát. Kétszer az SZDSZ (Kóródi Mária, Fodor Gábor), kétszer pedig az MSZP (Baja Ferenc, Szabó Imre) delegálta a minisztert, Persányi ebből a szempontból is kivételes, hiszen párton kívüliként felelt a környezetvédelemért. A környezetvédelem a Horn-kormány időszakában a területfejlesztéssel együtt alkotott önálló minisztériumot, 2002-től egészen 2010-ig a környezetvédelem a vízüggyel került összevonásra mind minisztériumi, mind pedig hatósági szinten.

A kormányzati ciklusokat intenzív környezetvédelmi (és persze a társterületekhez kötődő) jogalkotás, továbbá környezetvédelmi stratégiaalkotás jellemezte. Ekkor került ugyanis elfogadásra a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény, amely a környezetvédelmi jogalkotásunk egyik legfontosabb teljesítményeként arra tekintettel került elfogadásra, *„hogy a természeti örökség és a környezeti értékek a nemzeti vagyon részei, amelyeknek megőrzése és védelme, minőségének javítása alapfeltétel az élővilág, az ember egészsége, életminősége szempontjából"*. A környezetvédelmi termékdíjról szóló 1995. évi LVI. törvénnyel jelentősen kiterjesztésre kerül a termékdíj-köteles termékek köre, így ide tartozik: gumiabroncs, üzemanyag, hűtőberendezések, hűtőközeg, csomagolóeszköz, akkumulátor. Szintén a Horn-kormányhoz kötődik a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény, amely a már a rendszerváltás előtt is fejlett természetvédelmi struktúrákat fogalmazta újra.

Mindezeken túl a következő jogszabályok érdemelnek még kiemelt figyelmet: a vízgazdálkodásról szóló 1995. évi LVII. törvény, a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény, az atomenergiáról szóló

11. táblázat. A környezetvédelem képviselete a baloldali kormányokban (1994–1998, 2002–2010)[319]

Kormány	Minisztérium	Miniszter (párt)	Hivatal kezdete	Hivatal vége
Horn-kormány	Környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter	Baja Ferenc (MSZP)	1994. július 15.	1998. július 7.
Medgyessy-kormány	Környezetvédelmi és vízügyi miniszter	Kóródi Mária (SZDSZ)	2002. május 27.	2003. május 18.
		Persányi Miklós (párton kívüli)	2003. május 18.	2004. október 3.
1. Gyurcsány-kormány	Környezetvédelmi és vízügyi miniszter		2004. október 4.	2006. június 9.
2. Gyurcsány-kormány	Környezetvédelmi és vízügyi miniszter		2006. június 9.	2007. május 6.
		Fodor Gábor (SZDSZ)	2007. május 6.	2008. április 30.
		Szabó Imre (MSZP)	2008. április 30.	2009. április 20.
Bajnai-kormány	Környezetvédelmi és vízügyi miniszter		2009. április 16.	2010. május 29.

319 Forrás: http://hu.wikipedia.org/

1996. évi CXVI. törvény, az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény, az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény, a termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény, a környezeti zaj és rezgés elleni védelem egyes szabályairól szóló 284/2007. (X. 29.) Korm. rendelet, az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye és annak Kiotói Jegyzőkönyve végrehajtási keretrendszeréről szóló 2007. évi LX. törvény, a vízitársulatokról szóló 2009. évi CXLIV. törvény, valamint az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény. Nem túlzás azt állítani, hogy a hatályban lévő környezetvédelmi (elsősorban törvényi szintű) joganyag döntő részét a baloldali kormányok alatt került elfogadásra. Mindezzel a baloldal jelentősen hozzájárult a magyar környezetjog normatív rendszerének kiépítéséhez, fejlesztéséhez.

Lényegében hasonló mondható el a környezetpolitika alakításáról is, hiszen az Országgyűlés 1997-ben fogadta el az első *Nemzeti Környezetvédelmi Programot,*[321] 1997–2002 közötti tervezési időszakra szánva, a második Nemzeti Környezetvédelmi Program[322] pedig 2003–2008 között határozta meg a környezetvédelmi politikák alapvető irányait, s végül a harmadik program[323] 2009-től egészen napjainkig, 2014-ig biztosítja a környezetvédelem szakpolitikai pilléreit. Vagyis a baloldali kormányok alatt elfogadott szakpolitikai irányvonalak határozták meg lényegében 17 évig (ideértve az első és a második Orbán-kormány teljes 8 évét is) a hazai környezetpolitika fejlődését.

A Horn-kormány alatt indul el 1995-ben az első *Energiatakarékossági és Energiahatékonysági Program*; 1997-től bontakozik ki az *Országos Környezeti Kármentesítési Program*, amely főként a rendszerváltás miatt megszűnt katonai és ipari létesítmények rehabilitálását célozta meg. Ezen túl pedig négy új nemzeti parkot jelöltek ki ebben az érában:

---

[321] 83/1997. (IX. 26.) OGY határozat.
[322] 132/2003. (XII. 11.) OGY határozat.
[323] 96/2009. (XII. 9.) OGY határozat.

a Duna–Dráva Nemzeti Parkot, a Duna–Ipoly Nemzeti Parkot, a Balaton-felvidéki Nemzeti Parkot és a Kőrös-Maros Nemzeti Parkot.[324]

A szakpolitikai tervezésnél maradva megemlíthetjük, hogy 1997-ben kezdődik meg a parlament és a környezetvédelmi tárca támogatásával a „Magyarország az ezredfordulón – stratégiai kutatások" című MTA-program keretében az *EU-csatlakozásunk környezeti szempontú vizsgálata* című kutatási program. Az ezredforduló utáni szocialista–liberális kormányok is hangsúlyt fektetnek a környezetpolitikai ágazati programalkotásra: 2002-re készül el az *Országos Hulladékgazdálkodási Terv* (OHT),[325] 2004-ben fogadják el a 2006–2015 közötti időszakra vonatkozó *Nemzeti Erdőprogramot* (NEP),[326] 2007-es a *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Stratégia* (NFFS),[327] az Országgyűlés 2008-ban dönt a 2008–2025-re szóló *Nemzeti Éghajlat-változási Stratégia* (NÉS)[328] elfogadásáról.[329]

A közjogi intézmények alakulása szempontjából fontos fordulópont 2008. Egyrészt azért, mert a parlament létrehozta[330] a *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanácsot* (NFFT),[331] amely egy érdekegyeztető, tanácskozó testület, s a parlamenti pártok, a kormány, a tudomány, a gazdasági élet, az egyházak és a civil szervezetek képviselőinek a részvételével működik. Az NFFT általános feladatköre a hazai fenntartható fejlődési alapelvek, célkitűzések, átfogó feladatok meghatározásának elősegítése, az ezzel összefüggő nemzetközi együttműködés figyelembevétele, a fenntartható fejlődéssel foglalkozó stratégia rendszeres megújításának és végrehajtásának elősegítése, a vonatkozó tervezési és egyeztetési

324 Boda, 2012: 9.
325 110/2002. (XII. 12.) OGY határozat.
326 1110/2004. (X. 27.) Korm. határozat.
327 1054/2007. (VII. 9.) Korm. határozat.
328 29/2008. (III. 20.) OGY határozat.
329 Lásd a programalkotásra részletesen Faragó, 2013: 19–24.
330 A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács közjogi jogállásáról, jogköréről, összetételéről és feladatairól, valamint működési kereteiről szóló 57/2008. (V. 22.) OGY határozat.
331 http://nfft.hu/

feladatok koordinálásának támogatása, a nyilvánosság és a társadalmi részvétel erősítése. A másik fontos új intézmény a *Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosának (JNOB)*[332] a létrehozása volt: az Országgyűlés 2007. december 1-ji hatállyal módosította[333] az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvényt, létrehozva a JNOB-t. A parlament 2008. május 26-án Dr. Fülöp Sándort választotta meg a jövő nemzedékek ombudsmanjává. Amíg az Alaptörvény meg nem szüntette 2012. január elsejével az intézményt, a jövő nemzedékek országgyűlési biztosa figyelemmel kísérte, értékelte és ellenőrizte azon jogszabályi rendelkezések érvényesülését, amelyek biztosították a környezet és a természet állapotának fenntarthatóságát és javítását. Feladata mindezekkel kapcsolatban a tudomására jutott visszásságok kivizsgálása vagy kivizsgáltatása, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedések kezdeményezése volt.

Boda Zsolt így értékeli az 1994 és 1998 közötti ciklust: az *„1994 és 1998 közötti időszak a környezetpolitika intézményesülésének konszolidációját hozta, amire a koronát a környezetvédelmi törvény elfogadása tette fel. A stratégiai dokumentumokban is megfogalmazott irány erős és szakpolitikailag is integrált környezetvédelem felé mutatott. A tényleges tevékenység ugyan inkább a szektorális értelemben vett környezetvédelem területén hozott eredményeket, de nyitott volt az út az új környezeti szemlélet megerősödése előtt is.”*[334]

A Medgyessy-, a Gyurcsány- és a Bajnai-kabinetek környezetvédelmi teljesítménye már jóval több kritikára ad okot, és sokkal ellentmondásosabb időszaknak tekinthető. Ahogyan az első Gyurcsány-kormány programja esetében már láthattuk: a környezetvédelem tekintetében egyre inkább megszűnőben volt a korábban általános integrált szemlélet, a környezet- és természetvédelmi érdekeket, értékeket rendre felülírták a szektorális (főként gazdasá-

[332] http://jno.hu

[333] Az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvény módosításáról szóló 2007. évi CXLV. törvény.

[334] Boda, 2012: 10.

gi) érdekek. Ugyanakkor mindezt részben kompenzálta, hogy az EU-hoz történő csatlakozással egyre inkább az uniós elvárásokhoz kellett igazítani a környezetvédelmi jogrendszert, ami egy külső innovációs tényezőként hatott, továbbá az EU-ból beáramló fejlesztési pénzek jelentős környezetvédelmi beruházásokat indítottak el (pl. a budapesti Központi Szennyvíztisztító építése). Boda Zsolt jegyzi meg, hogy jelentős késlekedéssel, de végül kijelölésre került a Natura 2000-es hálózat, továbbá jelentősen nőttek az agrár-környezetvédelmi támogatások, továbbá az érintett területek nagysága is.[335]

A környezetvédelem hatósági oldalán – elsősorban az ezredforduló után – a baloldali kormányok számára döntő fontosságú lett a hatósági szisztéma egységesítése részben azért, mert eleget kívántak tenni az Európai Bizottság elvárásainak, másrészt pedig fel kívánták gyorsítani (olykor gazdasági céloktól is vezérelve és nemritkán irreális módon) a környezetvédelmi eljárásokat. Az eljárások felgyorsítása és ügyfélbaráttá tétele, továbbá az adminisztratív terhek oldása nagyon határozott gazdasági (mondhatnánk neoliberális) igényként jelentkezett. *„Sajnálatos módon az átalakítás egyoldalúan ezt a vélelmezett üzleti igényt kívánta szolgálni, figyelmen kívül hagyva egyéb társadalmi vagy környezetvédelmi érdekeket.”*[336] Ennek a következménye lett az, hogy a környezeti hatásvizsgálati és az egységes környezethasználati engedélyezési eljárásban a határidőket jelentősen csökkentették, és a társadalmi részvétel, az információhoz való hozzáférés lehetőségeit jelentősen csorbítják mind a jogalkotó, mind pedig a jogalkalmazók részéről.

2003-ban a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium irányítása alatt hozták létre az *Országos Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Főfelügyeletet (OKTVF)*, és 2005-re épült ki a környezetvédelmi, természetvédelmi és vízügyi feladatkörök integrációjával az egységes „zöld-

[335] Uo. 11.
[336] Uo. 12.

hatósági" rendszer.[337] 2007-től hozták létre[338] a *Vízügyi és Környezetvédelmi Központi Igazgatóságot*, amely aztán a 2010-es kormányváltás után, 2012-től szétdaraboltak. A baloldali kormányok alatt indult el és erősödött fel az a folyamat, amelyet a 2008–2009-es válság lényegében a csúcsra járatott: a zöldhatósági rendszerből a központi kormányzat folyamatosan elkezdte kiszivattyúzni a pénzt, és ezzel párhuzamosan, a közigazgatás „racionalizálása" jegyében, változatlan minőségű szolgáltatást követelt. Ezt a folyamatot mind a szakma, mind a zöld civil szervezetek és a jövő nemzedékek biztosa is erősen kritizálta. Mindez már a 2010-es kormányváltás előtt azt vetítette előre, hogy a hazai környezetvédelmi hatósági rendszer elérte működésének a határait, s a helyzet 2010 után sem javult. Jávor Benedek és Kovács Krisztina mélyreható elemzése szerint: „*A pénzügyi megszorítások olyan mértékben ellehetetlenítették a felügyelőségeket, hogy azok már alapvető feladataik ellátásra (pl. ellenőrzések) is csak részben képesek, a törvényi előírásokat a működéssel nem közvetlenül összefüggésben lévő területeken (pl. közérdekű adatok nyilvánossága) nem, vagy csak kis részben tartják be. Mindennek okai közt feltétlenül szerepel a reformmal párosított súlyos költségvetési megszorítások, a reformot megelőző állapotfelmérés, a folyamat monitoringjának és utólagos értékelésnek elmaradása* [...] *A tényleges reformon végül is felülkerekedett a puszta pénzügyi megfontolás, és a szervezeti átalakítást ennek rendelték alá, miközben minden egyéb jel a hatósági rendszer kapacitásbővítésének szükségességét indokolja.*"[339]

A baloldali kormányzás 12 éve tehát környezetpolitikai szempontból (sem) mentes az óriási és feszítő dilemmáktól. A 2000-es évek Janus-arcú kormányzati ciklusai kapcsán joggal idézhetjük ismét Boda Zsoltot: „*...ez volt az az időszak, amelyben tudatos és határozott intézményi reformok kezdődtek a környezetvédelem területén. Míg a környezetpolitika első év-*

[337] Faragó, 2013: 11.

[338] 346/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet.

[339] Jávor Benedek – Németh Krisztina (2008): Reformok, megszorítások, és a környezetvédelem hatósági rendszere. *Politikatudományi Szemle*, 3. 58–59.

tizede az építkezésről, az intézményesülésről, vagyis a hiányzó szervezeti és normatív háttér létrehozásáról szólt, ezúttal a már meglévő intézményeket és szabályokat kezdték el egy többé-kevésbé explicit előzetes koncepció szerint átalakítani."[340] Ugyanakkor – amint láthattuk és Boda is rendre kimutatja – a baloldali kormányok rendre olykor saját szabályaikat be nem tartva, illetve feláldozva azokat a gazdasági érdekek oltárán, maguk járultak hozzá jogalkotási, jogalkalmazási és persze politikai eszközökkel a környezeti értékek csorbulásához.

2.3. A kormányzó baloldal környezetvédelmi teljesítménye. Ahhoz, hogy kissé objektívebb képet kapjunk a magyar baloldal rendszerváltás utáni környezeti teljesítményről, talán érdemes a jogalkotási és (köz)politikai szemüveget egy percre lecserélni, s azt is megvizsgálni, hogy Magyarország hogyan teljesített a kormányzás és különösen a környezeti kormányzás nemzetközileg elfogadott mérőszámait tekintve.

Mielőtt rátérnénk a környezeti kormányzásra, ejtsünk néhány szót általában a baloldal kormányzati teljesítményéről, ehhez pedig a Világbank *Worldwide Governance Indicators (WGI)* projektjét[341] hívom segítségül. Ez az index 213 ország egyedi és aggregált kormányzati indikátorait mutatja be 1996 és 2010 között. A WGI-t Daniel Kaufmann (Brookings Institution), Aart Kraay (World Bank Development Research Group) és Massimo Mastruzzi (World Bank Institute) hozta létre.[342] A WGI a kormányzás hat dimenzióját vizsgálja: véleményszabadság és elszámoltathatóság; joguralom; a szabályozás minősége;

[340] Boda, 2012: 12.

[341] Meg kell említeni, hogy a WGI szerint a kormányzás (governance) nem más, mint egy ország által kiépített és gyakorolt hagyományok, intézmények összessége. Ez magában foglalja a kormányzat létrejöttének, ellenőrzésének és elmozdításának eljárását; a kormányzati szakpolitikák hatékony kialakítását és megvalósítását; továbbá a gazdasági és társadalmi kapcsolatokat kormányzó intézmények állam és állampolgár általi tiszteletben tartását.

[342] A WGI módszertanának részletes tárgyalására itt nincs mód, lásd erre Kaufmann, Daniel – Kraay, Aart – Mastruzzi, Massimo (2010): *The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues.* World Bank Policy Research Working Paper No. 5430.

politikai stabilitás, erőszak- és terrorizmusmentesség; kormányzati hatékonyság és a korrupció kontrollja.[343] A WGI végül is úgy áll össze, hogy a mindegyik fenti kormányzati dimenzió alá kiosztják a vonatkozó adatbázisokat, s azokat átalakítják, majd átlagolva összegzik. A WGI minden egyes dimenziója egy skálán helyezhető el, ahol mind a hat vizsgált területen -2.5-től (gyenge) 2.5-ig (erős) terjedhet a kormányzat teljesítményének megítélése.

A kormányzás minősége a '90-es évekhez viszonyítva, a baloldal 2010-es bukásának idejére szinte minden mutató szerint jelentősen romlott, s különösen figyelemreméltó a korrupció folyamatosan romló tendenciája.[344]

A környezeti kormányzás[345] minőségét méri a Yale Egyetemen működő *Yale Center for Environmental Law and Policy* (YCELP), a Columbia Egyetemen működő *Center for Earth Information Science Information Network* (CIESIN) kutatói által létrehozott mutató, az *Environmental Performance Index* (EPI).[346] Az EPI módszertana idősoros elemzésre épül, ami lehetővé teszi a vizsgált országok környezeti teljesítményének nyomon követését az elmúlt évtizedben.

---

[343] Részletesen: http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home.

[344] Az eredmények részletesen eredményére részletesebben lásd Antal, 2013b.

[345] Fontos tisztázni azt, hogy mit is értünk környezeti kormányzáson, mivel annak számtalan megközelítése létezik. Lemos és Agrawal (2006) szerint a környezeti kormányzás nem más, mint azon szabályozási folyamatoknak, mechanizmusoknak és szervezeteknek a tárháza, amelyekkel a politika szereplői befolyásolják a környezeti folyamatokat és kimeneteket. Paavola (2007) úgy véli, hogy a környezeti kormányzást meglehetősen tágan kell értelmezni, így magában foglal minden intézményi megoldást, amely a természeti erőforrások körüli konfliktusok feloldását szolgálja. Végül Biermann és szerzőtársai szerint (2009) a környezeti kormányzás formális és informális szabályok, szabályozó rendszerek, valamint a társadalom minden szintjén előforduló aktorok hálózatának olyan kölcsönös és egyre inkább integrált rendszere, amely arra szolgál, hogy a globális és lokális környezeti kihívások (főként a földi élettér megváltozása) megelőzése, enyhítése és a hozzájuk való alkalmazkodás felé kormányozza a társadalmakat – mindezt a fenntartható fejlődés kontextusában.

[346] http://epi.yale.edu/

12. táblázat. A Worldwide Governance Indicators Magyarország esetében (1996–2010)[346]

A kormányzás dimenziója	1996	1998	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Véleményszabadság és elszámoltathatóság	1,00	1,07	1,16	1,17	1,14	1,18	1,15	1,05	1,07	1,01	0,95	0,91
Joguralom	0,83	0,76	0,86	0,92	0,86	0,91	0,82	0,89	0,86	0,83	0,78	0,77
A szabályozás minősége	0,82	0,97	0,98	1,27	1,11	1,18	1,10	1,21	1,20	1,20	1,10	1,05
Politikai stabilitás, erőszak- és terrorizmusmentesség	0,93	1,02	0,75	1,16	1,06	0,80	0,95	0,95	0,73	0,73	0,55	0,71
Kormányzati hatékonyság	0,82	0,96	0,90	1,02	0,99	0,98	0,83	0,93	0,75	0,73	0,69	0,69
A korrupció kontrollja	0,57	0,65	0,64	0,51	0,59	0,63	0,60	0,57	0,55	0,44	0,41	0,32

346 Forrás: http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp és http://databank.worldbank.org/ddp/home.do.

13. táblázat. Az Environmental Performance Index indikátorai

(Forrás: EPI 2012: 16.)

Index	Területek (súlyuk az EPI %-ában)	Szakpolitikai kategóriák (súlyuk az EPI %-ában)	Indikátorok (súlyuk az EPI %-ában)
Environmental Performance Index (EPI)	*A) Környezeti egészség (EH, 30)*	I. Betegségek környezeti terhei (15,00)	*1. Gyermekhalandóság (15,00)*
		II. Légszennyezés (hatása az emberekre) (7,50)	*2. Beltéri légszennyezés (3,75)*
			3. Makroszemcsés anyagok (3,75)
		III. Víz (hatása az emberekre) (7,50)	*4. Ivóvízhez való hozzáférés (3,75)*
			5. Közegészségügyi ellátáshoz való hozzáférés (3,75)
	B) Ökoszisztéma-vitalitás (EV, 70)	IV. Légszennyezés (hatása az ökoszisztémára) (8,75)	*6. Kén-dioxid-kibocsátás/fő (4,38)*
			7. Kén-dioxid-kibocsátás/GDP (4,38)
		V. Víz (hatása az ökoszisztémára) (8,75)	*8. A vízmennyiség változása (8,75)*
		VI. Biodiverzitás és élőhely (17,50)	*9. Az életközösségek védelme (8,75)*
			10. Tengerek védelme (4,38)
			11. Veszélyeztetett élőhelyek védelme (4,38)
		VII. Mezőgazdaság (5,83)	*12. Mezőgazdasági támogatások (3,89)*
			13. Növényvédő szerek szabályozása (1,94)
		VIII. Erdőgazdálkodás (5,83)	*14. Növekvő erdőállomány (1,94)*
			15. Erdőveszteség (1,94)
			16. Az erdővédelem változása (1,94)
		IX. Halászat (5,83)	*17. A halállomány túlhalászása (2,92)*
			18. A part menti zátonyok halászati terhelése (2,92)
		X. Klímaváltozás (17,50)	*19. CO_2/fő (6,13)*
			20. CO_2/GDP (6,13)
			21. CO_2-kibocsátás/villamosenergia-termelés (2,6)
			22. Megújulókból termelt villamos energia (2,6)

Az index középpontjában két átfogó környezeti cél van: egyrészt az emberi egészségre nehezedő környezeti stressz csökkentése; másrészt pedig az ökoszisztéma vitalitásának és a természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás hangsúlyozása. Előbbit a Környezeti egészség (*Environmental Health*), utóbbit az Ökoszisztéma-vitalitás (*Ecosystem Vitality*) mutató keretében mérik. Az EPI 10 szakpolitikai kategória alá besorolt 22, jól megragadható teljesítményindikátorral értékeli az országokat. Az EPI-hez felhasznált adatok meglehetősen sokszínű forrásokból származnak: nemzetközi szervezetektől, kutatóintézetektől, kormányzati ügynökségektől, tudományos akadémiáktól.[348] Az EPI meghatározása egy 0-tól 100-ig számozott skálán történik, ahol érelemszerűen a 0 feleltethető meg az alacsony teljesítménynek.

Magyarország[349] az EPI 2012-es vizsgálatában összetettben a 45. helyet szerezte meg, jellemző, hogy míg a Környezeti egészség mutatója alapján a 28. helyen áll az ország, addig az Ökoszisztéma-vitalitás alapján a 90.-en. Magyarország így környezeti szempontból a legjobban teljesítő országok csoportjában van.[350]

Bár az EPI-vizsgálatok csak 2000-től kezdve szemlézik Magyarország környezeti teljesítményét, ebből is megállapíthatjuk, hogy a fentebb vázolt kormányzati teljesítményben mutatkozó defektusok ellenére szinte folyamatos a környezeti teljesítmény javulása a 2000-es évek elejétől. Ez természetesen nagyrészt egybe esik az EU-hoz való csatlakozási felkészüléssel és a korábban emlegetett EU-

[348] A források és a módszertan itt érhető el: http://epi.yale.edu/our-methods. A 2012-es vizsgálat: Yale Center for Environmental Law and Policy, Yale University – Center for International Earth Science Information Network, Columbia University (2012): *EPI 2012. Environmental Performance Index and Pilot Trend Environmental Performance Index.* Azóta pedig napvilágot látott már a 2014-es vizsgálat is: Yale Center for Environmental Law & Policy, Yale University – Center for International Earth Science Information Network, Columbia University (2014): *2014 Environmental Performance Index. Full Report and Analysis.*

[349] A teljes országprofil itt érhető el: http://epi.yale.edu/epi/country-profile/hungary

[350] EPI, 2012.

14. táblázat. Magyarország EPI-eredményei (2000–2010)[351]

Év/ Index	EPI	EH	EV	EPI-helyezés	EH-helyezés	EV-helyezés
2000	52,4	90,4	36,1	53	27	106
2001	53,1	91,4	36,7	52	26	105
2002	53,4	92,4	36,6	52	24	106
2003	53,9	94,1	36,6	55	24	109
2004	55,1	94,6	38,1	48	23	101
2005	56,5	95,0	40,0	41	23	91
2006	56,5	94,4	40,2	44	26	95
2007	56,8	94,4	40,6	43	26	92
2008	57,0	94,4	40,9	45	26	93
2009	57,1	93,8	41,4	43	28	90
2010	57,1	93,8	41,4	45	28	90

joganyag és -politikák hazai implementációjával. E helyütt ennek részletes vizsgálatára nem nyílik mód, de azt fontos hangsúlyozni, hogy ebben az eredményben az EU környezetvédelmi sztenderdjeihez való alkalmazkodáson túl természetesen benne van a mindenkori kormányzat érdeme is.

2.4. A kormányzó baloldal viszonya a környezeti demokráciához. A környezeti demokrácia korábban (Második fejezet I.3. pont) ismertetett részjogosítványai (információhoz való hozzáférés, társadalmi részvétel, jogorvoslathoz való jog, részvételre képesítés) sosem jelentettek olyan garanciarendszert, amelyet a hazai baloldal egyfajta megkerülhetetlen realitásként fogott volna fel. Amellett, hogy a baloldali kormányok törekedtek arra, hogy bizonyos szinten kapcsolatot tartsanak a környezetvédelmi civil szervezetekkel, mindig megtalálták annak a módját, hogy a környezeti demokrácia érvényesülését kreatív (vagy éppen drasztikus) eszközökkel relativizálják. Általános volt az az eljárás, hogy

[351] Forrás: http://epi.yale.edu/.

a civil szervezetek lényegében az utolsó vagy éppen az azutáni pillanatban értesültek a környezetvédelmet jelentősen befolyásoló jogszabályról, amikor a társadalmi részvételi jogosítványokat már nem tudták érdemben gyakorolni. Nem az Orbán-kormányokkal kezdődött az állami szervek (minisztériumok, hatóságok, országos hatáskörű szervek vagy éppen állami vállalatok) titkolózása: egy-egy adatigénylés kapcsán mindig fontos hivatkozási pont volt annak döntéselőkészítő vagy éppen üzleti titok jellege – még ha egy-egy bírósági tárgyalás során éppen annak ellenkezője is derült ki. A kétezres években kormányzó baloldal nem tudott mit kezdeni a civil kontroll erősödésének igényével, és folyamatosan maga előtt tolva a számára kellemetlen kérdéseket, az államot végső soron bezárta egy elefántcsonttoronyba. A következőkben arra hozok két „iskolapéldát", hogy a baloldal az előbb vázolt hozzáállásával lényegében lavinát indított el, hiszen 2010 után az Orbán-kormányok ezekből a kottákból játszva fejlesztik tökélyre a környezetvédelem, illetve a környezeti demokrácia kárára érvényesített aktuálpolitikai és gazdasági érdekek gyakorlatát.

Ilyennek tekintendő lépés volt a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű beruházások megvalósításának gyorsításáról és egyszerűsítéséről szóló 2006. évi LIII. törvény megalkotása, amelynek a nem titkolt célja az volt, hogy ha egy beruházás megfelel a törvény – egyébként folyamatosan táguló – paramétereinek, akkor jelentősen egyszerűsödik a hozzá kapcsolódó építésügyi és építésfelügyeleti hatósági eljárás, továbbá az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény alkalmazása, és persze jelentősen rövidülnek az eljárási hatásidők is. Az első Gyurcsány-kormány tehát lényegében kiengedte a szellemet a palackból, hiszen ha a mindenkori kormányzat gördülékennyé akar tenni egy beruházást, akkor egyszerűen gondoskodik annak kiemelt jelentőségéről, drasztikusan csökkentve ezzel a nyilvánosság és persze az eljáró hatóságok mozgásterét. A kiemelt jelentőségű ügyekben a kérelmet soron kívül kell elbírálni, az ügyintézési határidő nem lehet több két hónapnál.

A baloldal – ugyan a Fidesszel nagykoalícióban, de felelős kormányzó erőként – indította el azt az ügyet is, amely alapjaiban határozza meg most és a jövőben is a környezeti demokrácia alakulását Magyarországon: ez pedig nem más, mint az új paksi blokkok kérdése. A 25/2009. (IV. 4.) OGY határozattal a baloldal megalapozta azt (s ezért van olyannyira nehéz dolga akkor, amikor opponálni próbálja a Fidesz–KDNP-t), hogy a második és a harmadik Orbán-kormány lényegében visszautasít bármilyen nyilvános kontrollt a paksi beruházás körül (ez odáig megy, hogy semmit sem lehet tudni arról, hogy vannak-e olyan szakmai megalapozó dokumentumok, amelyek alátámasztják a projekt létjogosultságát).[352] A megalapozó dokumentumokkal egyébként már eleve gondok voltak, hiszen azok 2009-ben sem álltak rendelkezésre. Többek között ezt vetette a jövő nemzedékek biztosa immáron a második Orbán-kormány szemére, és felszólította arra, hogy az új atomerőmű előkészítésére vonatkozó hatásvizsgálatok, stratégiai környezeti vizsgálatok eredményeit és megállapításait haladéktalanul hozza nyilvánosságra – a kormányzat meg sem hallotta mindezt.[353]

Ez a két példa is alátámasztja azt, hogy a baloldal a korábban ismertetett, a környezeti kormányzás, a környezetvédelmi jogalkotás és a politikai stratégiakészítés terén mutatott eredményei ellenére korántsem lehet maradéktalanul elégedett környezetvédelmi teljesítményével, hiszen amikor nyomós gazdasági-politikai érdekei úgy kívánták, rögtön

---

[352] A nyilvánosság szinte teljes kizárására lásd http://energiakontrollprogram.hu/hir/paks-2-a-kormany-sajat-szabalyait-sem-tartja-be.

[353] Az ombudsman eljárását az Energiaklub Szakpolitikai Intézet és Módszertani Központ kezdeményezte azután, hogy sikertelenül támadta meg az Alkotmánybíróság előtt a 2009-es országgyűlési határozatot. Az alkotmánybírósági beadvány itt érhető el: http://energiakontrollprogram.hu/sites/energiakontrollprogram.hu/files/ab_beadvany_paks.pdf.

A jövő nemzedékek biztosának 2011. április 22-i állásfoglalása pedig itt olvasható: http://energiakontrollprogram.hu/sites/energiakontrollprogram.hu/files/jno_allasfoglalas_paksbovites_0.pdf.

Az Energiaklubnak a paksi új blokkokkal kapcsolatos kutatásai, adatigénylései, perei és a nyilvánosság tájékoztatását szolgáló anyagai itt találhatóak: http://energiakontrollprogram.hu/akta/paks.

lemondott a környezeti demokrácia érvényesítéséről. Az a tény, hogy 2010 után a korábban kormányzó baloldal lényegében „béna kacsa" a környezetvédelmi és energiapolitikai ügyek tekintetében (hiszen az Orbán-kormányok a kormányzó baloldal politikai örökségét viszik tovább e téren), erőteljesen megmutatja, hogy a demokratikus kontroll, a társadalmi részvétel megkerülhetetlen faktorai a környezetvédelemnek, és aktuális politikai pozíciók mentén nem érdemes feláldozni a környezetpolitikai hitelességet. Vagyis a baloldal immáron ellenzékben tapasztalja meg azt, hogy társadalmi szinten (nyilvánosság, részvétel) milyen óriási hátrányai vannak annak a politikának, amit kormányzó erőként még maga is készségszinten művelt.

3. A nem kormányzó baloldal[354]

Eddig a kormányzó baloldalnak a környezetvédelemhez és a környezeti demokráciához való viszonyulását, jogalkotási és közpolitikai gyakorlatát vizsgáltam meg. Éppen itt az ideje, hogy foglalkozzam azokkal az új, immáron az ökológiai politikát is a zászlajukra tűző szerveződésekkel, amelyek szellemi hátterüket tekintve a baloldalhoz (is) kötődnek. A következőkben a *Lehet Más a Politika* és az abból kivált *Párbeszéd Magyarországért* ökológiai alapvetéseit veszem röviden szemügyre.

[354] Jelen munka terjedelmi korlátai miatt nem foglalkozom a rendszerváltás utáni zöldbaloldali (akár ökoszocializmus felé is kacsingató) pártalapítási kísérletekkel, amelyek egyelőre nem tudtak tartósan szervesülni a magyar politikai életbe. Mindenképpen érdemes megemlíteni azonban a közelmúltból a *Zöld Baloldal Pártot*, amely 2009. február 28-án jött létre azzal, hogy a Droppa György vezette Zöld Demokraták megváltoztatták a nevüket. A párt, amelynek elnöke 2010-től Tamás Gáspár Miklós volt, jelentős kritikával élt a kapitalista világrenddel szemben, nagy hangsúlyt fektetett a GMO-mentes élelmiszerekért folytatott küzdelemre. A 2009-es EP-választásokon nem tudtak elindulni, a 2010-es országgyűlési választáson pedig a szavatok 0,03%-át kapták meg a Magyarországi Munkáspárt 2006-tal közös listán – azóta érdemi politikai tevékenységet nem fejtett ki.

3.1. Lehet Más a Politika (LMP). Az LMP[355] a kormányzó baloldal alapvető (köz)politikai és ezzel összefüggő morális kudarca nyomán 2009-ben szerveződött párttá, azt megelőzően pedig a magyar zöld civil szféra szerveződéseiből érkezők társadalmi mozgalma volt. Az LMP a rendszerváltás után elsőként tudott megfogalmazni olyan koherens ökopolitikai alternatívát, amely konkrét politikai sikerekben is megtestesült, s ebben a párt mozgalmi-civil jellege (illetve a korábbi politikai elittől való függetlensége) is fontos faktor volt.[356]

Azon túl, hogy a párt ki tudta használni a politikába vetett bizalom megrendülésén alapuló proteszt-hangulatot, erős (ökológiai) politikai filozófiai alapokkal is rendelkezik (másként nem magyarázható meg, hogy az a párt, amelyet az erős külső és belső csatározások igen komolyan elárasztottak, hogyan tudott mégis a felszínen maradni). A párt alapító nyilatkozata abból az ökopolitikai aspektusból (az erőforrások és a jövő generációk kizsákmányolása, nem-

[355] http://lehetmas.hu/

[356] Az LMP először a 2009-es EP-választáson mérettette meg magát, ahol bár mandátumot nem szerezett, de az LMP–HP-lista a szavazatok 2,61%-át megszervezve (75 552 szavazat) mindenképpen bejelentette igényét arra, hogy komolyan vegyék a politikai ellenfelek. Az áttörést a 2010-es parlamenti választás hozta meg, ahol a kormányzó baloldal totális vereséget szenvedett, az LMP (immár önállóan) pedig a legnagyobb győzelmét érte el: egyéni mandátumot ugyan nem szerezett a párt, de egyéniben 259 220, míg listán 212 085 szavazatot kapott, ez pedig mindösszesen 16 (5 területi listás + 11 országos listás) mandátumig repítette a pártot (ami a parlamenti mandátumok 4,15%-a). A 2010-es önkormányzati választásokon a párt 223 507 szavazatot kapott mindösszesen (93 867 szavazatot a fővárosi-megyei közgyűlési, 95 507 szavazatot a képviselő testületi, 34 133 szavazatot a polgármesteri választáson), ehhez jön a párt főpolgármester-jelöltjére, Jávor Benedekre leadott 59 638 szavazat. Ez 54 megbízatás (5 fővárosi-megyei közgyűlési tagság, 48 képviselő testületi tagság és 1 polgármesterség) elnyerésére volt akkor elegendő. 2014-ben a párt ismét csak nem szerzett egyéni mandátumot, de a 269 414 listás szavazattal 5 parlamenti mandátumot tudott begyűjteni, ami az immáron 199 fős parlament 2,51%-ának felel meg. A 2014-es EP-választás alkalmával nagy volt az izgalom a párt körül, mert az utolsó percig bizonytalan volt az EP-be való bejutás. Végül 116 904 szavazattal, a szavazatok 5,04%-ával egy képviselőt (Meszerics Tamást) tudott a párt Brüsszelbe küldeni.

zedékek közötti igazságosság) tekint a politikára, amelyet korábban magam is tárgyaltam (Első fejezet): *„A globális kapitalizmus önző logikája, a bolygó lakói mellett, a végletekig kizsákmányolta magát a bolygót is. A világgazdaság jelenlegi működése ökológiailag fenntarthatatlan. A természeti erőforrások végessége és a megújulásukat lehetetlenné tevő túlhasználat következtében fellépő válságjelenségek, az éghajlatváltozás, a következtében világszerte pusztító szárazság, tűzvészek, áradások, viharok, a nyomukban járó élelmiszerár-növekedés, az állat- és növényfajok tömeges kipusztulása és az édesvízkészletek szűkössége új konfliktusokban állítja szembe egymással a »fejlett« és a »fejlődő« világot. A természetpusztítás a kizsákmányolás egy új fajtáját hozta el: a jövő nemzedékeknek a ma élő generációk általi kizsákmányolását.”*[357] Az LMP öndefiníciója magába olvasztja a klasszikus ideológiák legfontosabb elemeit: a baloldalról jövő társadalmi igazságosság,[358] az emberi jogi liberalizmus és a konzervatív közösségelvűség. Ugyanakkor mindezt áthatja az előbb említett masszív ökopolitikai keretrendszer.

Az LMP-t az I. pontban tárgyalt zöld baloldali irányzatokkal a következő ökopolitikai célkitűzések rokonítják: az igazságosság holisztikus megközelítése, hiszen a párt társadalompolitikájának középpontjában a társadalmi igazságosság egy olyan fogalma áll, amely nem csupán az alapvető anyagi javak és szolgáltatások méltányos elosztását tűzi ki célul, hanem a környezeti közjavakét és a gazdasági növekedés és modernizáció eredményeként létrejött környezeti kockázatokét is. A párt úgy véli, hogy a munkásokat a tőke, a jövő generációkat pedig a jelen

[357] Lehet Más a Politika (2009): *A Lehet Más a Politika kezdeményezés alapító nyilatkozata,* 2.

[358] A baloldali gyökerek kapcsán az alapító nyilatkozat a következőt fejti ki: *„A kapitalizmus vesztesei, az elnyomottak és kiszolgáltatottak oldalán állunk. Fellépünk a kizsákmányolás minden formája ellen, legyen szó a szegény országoknak a gazdag országok általi, a munkavállalóknak a tőke általi, vagy a jövő generációknak a ma élők általi kizsákmányolásáról. Ebben az értelemben baloldaliak vagyunk* […] *Világosan látjuk, hogy az a hagyományos baloldali program, amely az emancipációt és a társadalmi igazságtalanságok megszűnését pusztán a modernizációtól és az anyagi javak növekvő bőségétől várta, nem valósítható meg. Bebizonyosodott, hogy a gazdaság növekedése önmagában nem teremt igazságosságot, és fenntarthatatlan.”* (LMP, 2009: 4–5.)

generációk tagjai zsákmányolják ki. Az LMP egyértelműen kiáll a rendszerváltás után elszabaduló anyagi és jól-léti (környezeti, egészségi, szubjektív életminőségi) egyenlőtlenségek csökkentését mellett.[359]

Közös pont továbbá a társadalmi részvétel és a nyilvánosság biztosításának (egyáltalában a környezeti demokráciának) a fejlesztése, hiszen a párt célul tűzi ki azt, hogy az állampolgárok és közösségeik érdemi részvételét az őket érintő döntések meghozásában erős garanciális szabályok védjék, és új intézmények, alkalmas intézkedések segítsék az állampolgárokat abban, hogy felkészülten vehessenek részt a döntéshozatalban. Ehhez kapcsolódik a jövő generációk hatékony és érdemi képviseleti lehetőségeinek a megteremtése.

Az LMP szerint a közérdek, az alapvető emberi jogok és a közszolgáltatás fogalmainak újragondolása révén lényegében át kell értékelnünk az állam szerepét, s ki kell alakítani a 21. század kihívásaihoz adaptált államkoncepciót. Ugyanakkor a párt továbbra is a társadalmi szolidaritás alapvető biztosítékaként tekint az államra. Mindennek fundamentumaként az LMP *„az ökoszociális alapokon nyugvó piacgazdaság kiépítésére törekszik, kitüntetett figyelmet fordítva az állampolgárok képességeinek kibontakoztatására, valamint az életesélyek jelenbéli és generációk közötti igazságosabb elosztására... a gazdasági növekedés hajszolásának és a rendelkezésre álló fogyasztói javak bővítésének szűklátókörű programja helyett, a tisztességes, a piaci szereplők társadalmi felelősségvállalásának talaján megvalósuló verseny, az egészség és az egészségügy, a tudás és az oktatásügy, az ökoszisztémák épsége és a környezetvédelem, az alapvető élelemhez és vízhez, lakáshoz és mobilitáshoz való hozzájutás, valamint a szubjektív jólét és a társadalmi megbecsülés iránti igény kielégítése ugyanúgy ott áll, mint a méltányos jövedelempolitika."*[361]

Az LMP a munkások vonatkozásában a nemzetközi szo-

[359] Álláspontom szerint az LMP ugyan nem tekinthető vegytiszta baloldali pártnak, de masszív ökopolitikai irányultsága teszi alkalmassá arra, hogy azonosuljon baloldali értékekkel.

[361] LMP, 2009: 8.

15. táblázat. Az LMP jelentősebb szakpolitikai dokumentumai

Program	Jelentőség
Zöld költségvetési élénkítés (2009)	Az LMP egyik első szakpolitikai dokumentuma, amelyet a Compass Közpolitikai Intézettel közösen készített el. Az LMP kezdi el használni a pártok közül először a zöld költségvetés, a zöld munkahelyek, zöld államháztartás fogalmakat.[301] Ez a dokumentum alapozza meg elméleti szinten és nemzetközi példák segítségével a párt későbbi egészen konkrét javaslatait a magyar költségvetés zöldítését, illetve a zöld adórendszert illetően.
A fenntartható jövő, a befogadó társadalom és a megújuló demokrácia stratégiája – A Lehet Más a Politika választási programja (2010)	A program a 2010-es választásra konkretizálja a 2009-es alapító nyilatkozat legfontosabb pontjait. A hangsúlyok továbbra is a fenntarthatóságon, az igazságos társadalmon, a gazdaságpolitika zöldítésén, a klímavédelmen vannak. A program fontos érdeme annak szemléltetése, hogy az ökopolitikai megközelítés nemcsak az általánosság szintjén mozoghat, hanem konkretizálható, és szakpolitikai javaslatok fűzhetők fel rá.
Fenntarthatóság és szolidaritás. Egy ökopolitikai költségvetési alternatíva (2010)	A programon érződik a baloldali ihletettség, hiszen a vizsgált területek (gazdaságpolitika, társadalompolitika, környezetpolitika, közösségi intézmények) egyik legfontosabb hívószava a szolidaritás. A program jelentősége, hogy építkezve a korábbi dokumentumokra, pontosan látszik a javasolt intézkedések költségvetési hatása.
Alkotmány a jövőnek. Az LMP alkotmánykoncepciója (2011)	Az LMP volt az egyetlen párt, amelyik a 2010–2011-es alkotmányozás során ökopolitikai szempontokból (is) opponálta a Fidesz–KDNP elképzeléseit. A párt az Alkotmányban szerette volna deklarálni az ökoszociális piacgazdaságot, a fenntarthatóságot pedig államcélként, továbbá azt, hogy a természeti és kulturális erőforrások használata a közösség felügyelete alatt áll és a jövő nemzedékek számára való megőrzésük általános kötelezettsége mindenkinek.

<table>
<tr><td>Az LMP választási programja (2014)</td><td>A program az alább tárgyalandó pártszakadás után készült, de ennek ellenére a korábban jelzett ökopolitikai fundamentumok nagy része változatlan. Fontos szempont, hogy az LMP megerősíti szándékát a vadkapitalizmus – amely egyaránt kizsákmányolja a munkást, a környezetet és a fogyasztót is – kordában tartására. A párt tovább cizellálja az ökoszociális piacgazdaságról szóló elképzeléseit, amelynek előképét a népi mozgalom Kert-Magyarország programjában fedezi fel. A program konkrét vidékfejlesztési programot vázol fel ennek alapján, ahol a hangsúly a helyi gazdálkodáson, a mezőgazdasági szerkezetátalakításon, a fenntartható helyi energiatermelési módokon van.</td></tr>
<tr><td>Munkahelyteremtés egy megújuló Magyarországért (2014)</td><td rowspan="2">A két dokumentum tulajdonképpen együtt kezelhető, hiszen mind a kettő a zöld munkahelyek szakpolitikai megalapozását kívánja adni egyrészt a nemzetközi példák (figyelemfelhívás jó gyakorlatokra), másrészt a zöld munkahelyek hazai szabályozási és politikai környezetben való vizsgálata segítségével. Ahogyan a zöld költségvetés kapcsán láthattuk, az LMP nem általánosságban beszél zöld munkahelyekről, hanem megpróbálja azokat szakpolitikailag definiálni az európai Zöldek nyújtotta keretrendszer segítségével. Fontos szempont itt is a munkások és a munkakörülmények maximális védelme (bár az kétségtelen, hogy a tőke munkát kizsákmányoló jellegét nem hangsúlyozza már), valamint az, hogy a zöld átmenet a társadalmi igazságosság szempontjai szerint menjen végbe. Az LMP azt is hangsúlyozza, hogy a nőknek nagy lehet a szerepük a zöld gazdaságra való áttérésben.</td></tr>
<tr><td>Zöld munkahelyek. Sikeres megoldások Európa számára (2014)</td></tr>
</table>

[301] Megjegyezem, hogy civil-szakmai körökben már ezt megelőzően is foglalkoztak az államháztartás zöldítésének a kérdésével, s erre maga az LMP is támaszkodik. Többek között a következő tanulmányt érdemes megemlíteni: Lukács András – Pavics Lázár – Kiss Károly (2008): *Az államháztartás ökoszociális reformja*. Levegő Munkacsoport, Budapest.

ciális, munkaügyi és fogyasztóvédelmi normák szigorú érvényre juttatását és megerősítését javasolja. A párt szerint a globalizáció eredményeként a tőke hatalmi pozíciója az állampolgárokkal és munkavállalókkal szemben óriásira nőtt, a kizsákmányolás új formái jelentek meg (s erre vezethető vissza, hogy a közszolgáltatási rendszerek romlása rendkívül nagy igazságtalanságok forrása). Éppen ezért a tőke politika feletti befolyásának csökkentése végett a közöttük lévő viszonyt egészségessé tevő nemzetközi adók bevezetését (pl. tőketranszfer-adó) irányozza elő.

A nők helyezte kapcsán a párt a családon belüli egyenlőség, a kölcsönösség és a méltányos tehervállalás elveit hangsúlyozza, s elkötelezett a nők társadalmi helyzetének rehabilitálása mellett.

Az LMP ökopolitikai elköteleződése természetesen nemcsak az alapító nyilatkozatban érhető tetten, hanem a párt egyéb programjaiban és szakpolitikai dokumentumaiban. A következőkben felsorolom azokat az anyagokat, amelyek ökopolitikai szempontból a legjelentősebbek lehetnek.

A felvázolt belpolitikai sikerek, valamint a nemzetközi elismerések,[363] továbbá a bemutatott koherens ökopolitikai program ellenére az LMP-t a 2014-es országgyűlési választás felé közeledve jelentősen megterhelte az a dilemma, hogy hogyan viszonyuljon a bukott baloldalhoz. Ezt a pártszakadás nélkül nem is tudta feldolgozni.[364] Ugyanakkor érdemes

[363] Az LMP-t 2010-ben előbb megfigyelői státuszban, majd 2011 novemberében az Európai Zöld Párt párizsi kongresszusán immáron teljes jogú tagként vették fel a szervezetbe, ugyanakkor már ezt megelőzően is szoros volt az együttműködés. 2009-ben Daniel Cohn-Bendit személyesen kampányolt az LMP mellett.

[364] 2012 őszén a kormányzó baloldal korábbi prominense, Bajnai Gordon az általa létrehozott Együtt 2014-hez való csatlakozásra hívta fel az LMP-t. A párt 2012. novemberi kongresszusán csaptak össze a csatlakozás ellenzői (elsősorban az LMP frakcióvezetője, Schiffer András) és a csatlakozásról rögtön dönteni nem kívánók, viszont a tárgyalásokat mindenképpen megkezdeni akarók (Jávor Benedek, Karácsony Gergely, Szabó Tímea). A Schiffer-féle álláspont győzelme után megalakult a Párbeszéd Magyarországért Platform, majd a 2013. januári kongresszust követően (amely egyébként megerősítette az LMP elhatárolódását a baloldaltól) kiváltak a platform tagjai, és új, baloldali

azt is hangsúlyozni, hogy a szakadás nem az ökopolitikai kérdésekben való egyet nem értés miatt következett be, hanem politikai stratégiai, szövetségkötési kérdések miatt. Némileg leegyszerűsítve: éppen az döntötte el a pártszakadás ügyét, hogy ki hogyan vélte a legjobbnak (a baloldallal összefogva vagy e nélkül) az ökológiai politika képviseletét.

3.2. Párbeszéd Magyarországért (PM). A PM-et az LMP-ből kivált politikusok alakították meg 2013 februárjában, és a 2014-es országgyűlési választásra a párttá alakult Együtt 2014-gyel (amelynek három tagja volt: Haza és Haladás Egyesület, a Milla Egyesület, valamint a Magyar Szolidaritás Mozgalom) választási szövetségben készültek. Az Együtt–PM szövetség 2014. január 14-én megalakította az Magyar Szocialista Párttal, a Demokratikus Koalícióval és a Magyar Liberális Párttal együtt az „Összefogás" elnevezésű választói szövetséget, amelynek nevét március 6-án végül a „Kormányváltók" megnevezésre cserélték le. Mindezt azért fontos megjegyezni, mert ezzel véglegesen elvált egymástól az LMP és az abból kiválók stratégiája.[365]

A PM alapító nyilatkozata[366] egyértelmű értékválasztást tükröz, hiszen önmagát konzekvensen zöld baloldali pártként határozza meg. A PM szerint a baloldal küldetése a

zöldpárt létrehozását jelentették be. Ennek lett a neve a későbbiekben a Párbeszéd Magyarországért.

365 A nagy nehezen létrejött baloldali összefogás (amelytől az LMP kezdettől fogva távol tartotta magát) 2014-es országos listájára 10 PM-es politikus került fel, további 21 politikus a PM-mel szövetséges Együttet képviselte. A 2014-es országgyűlési választáson végül is a Kormányváltók 10 egyéni választókerületi győzelméből egy kötődik az Együtthöz (Szabó Szabolcs), PM-hez kötődő jelölt nem nyert egyéni mandátumot. A Kormányváltók által 1 290 806 listás szavazattal (25,57%) elnyert 28 listás mandátum közül kettőt az Együtt (Bajnai Gordon, őt utóbb Szelényi Zsuzsanna váltotta, Kónya Péter), egyet (Szabó Tímea) pedig a PM szerzett meg. A 2014-es EP-választásokra a baloldali összefogás felbomlott, az MSZP, a DK és az Együtt–PM külön-külön mérette meg magát. Az Együtt–PM választási szövetség 168 076 szavazattal (7,25%) egy mandátumot szerzett, így Jávor Benedek, a PM jelöltje lett az EP tagja.

366 Párbeszéd Magyarországért (2013): *Alapító nyilatkozat.*

politikai szabadságjogokért és a gazdasági egyenlőségért folytatott küzdelem. Álláspontjuk szerint amíg a harmadikutas (Giddens–Blair-féle) baloldali kísérlet elmosta a baloldal és a jobboldal közötti határvonalat, addig a 2008-ban kitört gazdasági és pénzügyi válság arra kényszerítette a baloldalt, hogy fedezze fel újra a szabályozott piacokról, az iparpolitikáról, az aktív államról, az állam által fenntartott közszolgáltatásokról, a szociális állampolgáriságról és a pénzügyi szektor erős ellenőrzéséről szóló politikákat. A PM kifejti azt is, hogy a kapitalizmus kritikája Magyarországon fájó módon elsősorban a jobboldal ügyévé vált: „*Ráadásul a szabad piacok mindenhatóságára épülő gazdasági liberalizmus és a polgári szabadságjogokra épülő közjogi liberalizmus egy félreértés alapján hazánkban összefonódott egészen a közelmúltig. Így a névleges baloldal átengedte a szélsőséges piaci folyamatok bírálatát az ebben jelentős hagyománnyal rendelkező jobboldalnak.*"[367]

Ezen körülmények között kell a magyar baloldalt megreformálni: „*A magyar baloldal talpra állításához a szociáldemokrata esélyteremtő gazdaságpolitika, a közjogi és kulturális liberalizmus és az ökológiai tudatosság ötvözetére van szükség, mely képes a 21. század globalizált világában az igazságos és fenntartható Magyarország megteremtésére.*"[368] A PM úgy véli, hogy szakítani kell a piaci szélsőségekkel, s a baloldalnak egyértelműen a munkások, a középosztály és leszakadók pártjára kell állni. A baloldalnak olyan ökológiai politikát kell folytatnia, amely képes „*válaszokat adni a globális piacgazdaságba jelenleg félperifériásan illeszkedő magyar gazdaság kihívásaira, képessé kell válnia a technokrácia helyett a sokszínűség és az értékelvű közélet védelmére, az ökológiai korlátok, a fenntarthatóság és a jövő nemzedékek érdekeinek figyelembevételére minden szakpolitikában*".[369]

A párt konkrét szakpolitikai elképzeléseit egyelőre elsősorban az Együtt–PM közös választási programjából[370]

[367] PM, *Alapító nyilatkozat.*

[368] Uo.

[369] Uo.

[370] Együtt–PM (2014): *A Te jövőd. Haza és Haladás, Szolidaritás és Európa.*

ismerhetjük meg. A programban a fenntarthatóság, a jövő generációk kérdése, a társadalmi nyilvánosság és a civil társadalom erősítése, valamint a közjavak igazságos társadalmi elosztása kiemelt helyen szerepel.

Érdemes két dolgot megjegyezni. A PM esetében jelenleg sokkal erősebben nyilvánul meg a baloldaliság, és gyengébben az ökológiai politika (az LMP esetében az ökológiai politika a szakítás után is erős maradt). A másik oldalról természetesen mindez azzal magyarázható, hogy a PM többszörösen is bekerült egy szövetségesi rendszerbe (vagyis egy kényszerhelyzetbe), ahol alá kellett rendelnie saját elképzeléseit az adott szövetség vélt céljainak (a közös választási programban ugyan voltak szép számmal környezetpolitikai célkitűzések, de egységes ökopolitikai világkép korántsem rajzolódott ki belőle). A PM esetében tehát az ökológia baloldali képviselete azon fog múlni, hogy mennyire lesznek önálló ökopolitikai elképzelései, és azokat mennyire tudja majd érvényesíteni saját szövetségesi szisztémájában.

III. Egy baloldali környezetpolitika lehetséges alapjai

Az eddigiekben a baloldal különféle „zöldülési" tendenciáinak és irányzatainak bemutatásával, továbbá a magyar (kormányzó és nem kormányzó) baloldal környezetvédelmi teljesítményének, illetve célkitűzéseinek vizsgálatával próbáltam megragadni azt az igen komplex kérdést, hogy a baloldal hogyan viszonyul az ökológiai politikához. Láthattuk azt, hogy a baloldalnak – bár elve fogékonynak mutatkozott a zöld értékek iránt – egy igen komoly ideológiai „hétpróbán" kellett átesnie ahhoz, hogy hitelesen tudjon ökológiai kérdésekkel foglalkozni. Ehhez pedig az kellett, hogy számos alapvető fundamentumát (pl. materiális világszemlélet, súlyos antropocentrizmus, a természet ezekből következő instrumentális felfogása) egyre inkább ökopolitikai perspektívába helyezze.

A baloldali ideológiák és az ökopolitika tehát fontos pontokon közeledtek egymáshoz. Azonban – s itt térjünk vissza a kiindulópontomhoz – ahhoz, hogy egyik ideológia se kapjon „gyomorrontást" a másiktól, be kell látni, hogy bizony létezhet önálló baloldali környezetpolitika (és így jobboldali is), ami nem teljesen azonos az ökopolitika által képviselt környezetpolitikai alapelvekkel. Ez azt jelenti, hogy az ökopolitika által vezérelt környezetpolitika sohasem lesz képes teljesen „beleoldódni" baloldali (és jobboldali) ideológiákba – álláspontom szerint ez nem is szükséges. Az említett ideológiáknak van egyfajta – fentebb tárgyalt – „kemény magja", amely elvi szinten összeférhetetlen az ökopolitikával (hogy ez miben nyilvánul meg, azt pontosan láthattuk az egyes ideológiáknál). Ugyanakkor mind a szocialista ideológiák, mind a konzervativizmus meglehetősen sok zöld kapcsolódási pontot találtak önnön ideológiai történetükben, vagy fejlesztettek ki újonnan, ami alkalmassá tette azokat az ökológiai elvek befogadására és sajátos, olykor az ökopolitikával szinkronban lévő, máskor azokat opponáló környezetpolitikai elvek kidolgozására.

Ezen a ponton jegyezhetnék meg az ökopolitika hívei azt, hogy ha ezt így elfogadjuk, akkor azzal beletörődünk abba is, hogy a világunk eleve menthetetlen, hiszen egyik klasszikus ideológia (még a baloldalon belül) sem érdekelt olyan globális gazdasági-politikai fordulatban, amelyre az ökopolitikai látásmód szerint már régóta szükség lenne. Vagyis a baloldal által vitt környezetpolitika csak tüneti kezelés lehet, de végső megoldást – fogalmilag – nem jelenthet az ökológiai válságra. Ezzel a tézissel csak akkor lehetne egyetérteni, ha a nagy ideológiák semmilyen hajlandóságot nem mutatnának az ökológiai adaptivitásra, ami – amint elsősorban a baloldali ideológiák esetében bemutattam – egészen egyszerűen nincs így. Bár sok tekintetben elmosódni látszanak a határok bal- és jobboldal között, a modern politikai életben is meghatározóak maradnak az ideológiák: sőt maga az ökopolitika, mint ideológia is csak ebben az átideologizált (köz)politikai térben tudott felemelkedni és a klasszikus ideológiák igazi versenytársává válni. Nem kell

tehát tartani sem az ideológiák végétől,[371] sem pedig attól, hogy egyetlen paradigma emészti fel az összes ideológiát.[372] Az ökopolitika tehát nőhet bármilyen nagyra, átformálhatja (és át is kell hogy formálja) a klasszikus ideológiákat, de ez nem jelenti azt, hogy az ideológiai gondolkodás elavult vagy korszerűtlen lenne.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy az ideológiák saját elefántcsonttornyaikba zárkózhatnának (ahogyan azt a konzervativizmus, a liberalizmus és a nacionalizmus igen gyakran meg is teszi) az ajtónkon kopogtató ökológiai válsággal szemben. Álláspontom szerint az ökológiai politika az az erő, amely arra hivatott, hogy felrázza a klasszikus ideológiákat, és az egyébként így-úgy bennük lévő környezet-központúságot folyamatosan egy ökologista nézőpontra cserélje le.

Az előbb az állítottam, hogy az ökopolitika nem fogja felemészteni a nagy ideológiákat, viszont azok antiökologista tendenciáit annál inkább. S ez lehet talán a válasz a feszegetett ökopolitikai dilemmára, vagyis arra, hogy hogyan lehet az ökológiai katasztrófa felé menetelő világot megváltoztatni a klasszikus ideológiák paradigmáival. Álláspontom szerint nem ökológiai diktatúrára, nem ökoautoriter megközelítésekre van tehát szükség, hanem arra, hogy az ökopolitika felnyissa a nagy ideológiák szemét, azok pedig bevezessék az ökopolitikát abba a politikai térbe, amelyet réges-régen uralnak. Szép gondolat! De mindez mit sem ér akkor, amikor arról kell dönteni, hogy felépítünk-e egy olcsó áramot ígérő atomerőművet, alkalmazzunk-e genetikailag módosított vetőmagokat egy száraz és kártevőktől hemzsegő helyen, vagy éppen részesítsünk-e adókedvezményben egy súlyosan környezetszennyező, de egyébként munkahelyeket teremtő vállalatot. Vagyis mit sem ér az ökológiai politika, amikor szembetalálja magát

[371] Bell, Daniel (1962): *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties.* Harvard University Press.

[372] Ez sem a liberalizmus esetében (lásd erre: Fukuyama, Francis [1989]: The End of History? *The National Interest,* Summer), sem az ökopolitika esetében nem következett és nem is következik majd be.

a klasszikus ideológiák fent említett „kemény magjával" (pl. antropocentrikus szakpolitikai döntéseknek számít a szóban forgó munkahelyteremtő és környezetromboló ipari egység letelepítése). Mélyen hiszem, hogy ez az ellentmondás ugyanakkor csupán látszólagos, s az ökológiai politikának az a globális küldetése, hogy ezt felismertesse a világ kormányzását mind a mai napig meghatározó ideológiákkal. Másként, az ökopolitika a tű foka, amelyen az ideológiák „tevéinek" át kell haladnia, ha a 21. században működtetni akarják ezt a bolygót és annak politikai struktúráit. Az az ideológia, amely „kemény magját" nem képes hozzáidomítani az ökopolitika által megjelenített ökológiai kényszerekhez, szükségképpen el fog bukni, hiszen alapjaiban veszélyezteti azt a politikai valóságot, amelynek elvi-eszmei életprogramjaként szolgál. Visszatérve a példára, az ideológiáknak fel kell ismerniük azt – ha már a túlzott antropocentrizmusukat nem is tudják teljesen leépíteni –, hogy századunkban akkor járunk el az ember érdekében, ha (politikai) döntéseinket egy ökológiai keretrendszerben vizsgáljuk. Az antropogén klímaváltozás, az atomerőművek, a globális környezetszennyezés miatt egy olyan ökológiai politikai térben és kockázatközösségben élünk, hogy akkor lehetünk csak antropocentrikusak, ha előbb ökocentrikusak vagyunk.

Úgy vélem, ez a felismerés és kölcsönösség jelenleg a baloldal és az ökopolitika között tudott legjobban megvalósulni. A következőkben felvázolom azokat az aspektusokat, amelyek a zöld baloldali irányzatok és az ökopolitika együttműködéséhez nélkülözhetetlennek bizonyultak, illetve amelyek alkalmasak lehetnek a jelenleginél is mélyebb struktúrák, vagyis egy baloldali környezetpolitika működtetésére.[373]

[373] Ezek a megközelítések általában vonatkoznak a zöld baloldal és az ökopolitika viszonyára, s mint ilyenek – úgy vélem – a magyar viszonyok között is felhasználhatóak a jövőben.

1. Az antropocentrizmustól az ökocentrizmus felé

Talán az eddigiekből is világos lehet, hogy amelyik ideológia nem tudja feladni vagy legalább oldani önnön antropocentrikusságát, az alkalmatlan a 21. századra. A baloldal materiális gyökerei folytán igen nehezen tudta, tudja venni ezt az akadályt. Amint láthattuk, a marxizmus sok tekintetben termékeny eszmerendszernek bizonyult az ökopolitika számára (például az alább tárgyalandó kapitalizmuskritika kapcsán), de annak mélységes materializmusa és a természet ebből fakadó instrumentális felfogása olyan tehertétel, amelyen a baloldali irányzatoknak túl kell lépniük (még azoknak is, amelyek nem a marxista, hanem az anarchista paradigmán állnak). Mindazonáltal egyes baloldali irányzatok komoly lépéseket tudtak tenni az ökocentrikusság irányába (pl. társadalmi ökológia),[374] illetve oldani tudták az antropocentrikusságot (pl. ökoszocializmus). A baloldalnak egyáltalán nem kell panteisztikus elveket vallania, viszont – ahogy fentebb már utaltam rá – arra rá kell döbbennie, hogy az általa képviselni kívánt társadalmi csoportok (szegények, munkások vagy éppen a prekariátus) nagyon is részesei egy ökológiai környezetnek, amely éppolyan védelemre szorul, mint az ember. E két védendő értéket pedig nem lehet elválasztani.

2. A kapitalizmus új és teljesebb kritikája

Igen gyakran az vád éri a baloldalt, mindenekelőtt a szociáldemokráciát, hogy annyira beágyazódott a liberális-kapitalista struktúrákba, hogy elmulasztotta egyik legfontosabb

[374] Úgy vélem, hogy a Dobson által vízválasztónak tekintett környezet-központúság vs. ökocentrikusság teszten (lásd az Előszót, illetve Dobson, 2007: 2.) a baloldali irányzatok jó része elmozdult az ökocentrikusság felé (ennek előfeltétele az volt, hogy a baloldal felfedezte önnön környezet-központúságát, de az ökocentrikussághoz már kellett az ökológiai politika), ugyanakkor a többi klasszikus ideológia esetében ilyen egyértelmű, tendenciaszerű elmozdulást nem látunk.

feladatát: a kapitalizmus igazságtalanságainak folyamatos kritizálását. Magyarországon – amint láttuk – még ennél is súlyosabb a helyzet, hiszen olyan erős kompromisszum köttetett a (kormányzó) baloldal és a kapitalizmus között, hogy annak kritikája a (szélső)jobboldal martalékává lett. Úgy vélem, mind a két helyzeten segíthet, hogy ha a baloldal osztozik az ökopolitika kapitalizmuskritikájában, amely mind ökológiai, mind társadalmi szempontból fenntarthatatlannak tartja azt a növekedés-fétist, amiben élünk. Az ökológia teljesen új perspektívákat nyithat meg a kapitalizmusba süppedt baloldal előtt, amely egyúttal visszatalálhat gyökereihez, és feltárhatja a tőkeviszonyok mögötti igazságtalanság 21. századi struktúráit, felvetheti továbbá a nem-növekedéssel, valamint a munkavállalás új formáival kapcsolatos dilemmákat.

3. Nemzedékeken belüli (társadalmi) és nemzedékek közötti igazságosság

A baloldal egyik legjelentősebb és talán legfogyaszthatóbb üzenete az lehet, ha a környezetpolitikai kérdéseket összeköti a társadalmi igazságosság ügyével (Első fejezet III.3. pont). Első körben ez azt jelenti, hogy a fenntarthatóság kérdéskörét meglehetősen tágan fogja fel, illetve együtt tárgyalja a környezeti, gazdasági (és fiskális) és társadalmi fenntarthatóság kérdéseit. Ennek értelmében a jövő generációk érdekeit (Első fejezet III.5. pont) mindhárom szinten figyelembe kell venni és össze kell hangolni. Ezen a ponton jutunk el a nemzedékeken belüli (intragenerációs) és nemzedékek közötti (intergenerációs) igazságosság koncepciójához. S ezzel a baloldal már fel is vázolta korunk egyik legjelentősebb dilemmáját: mit és hogyan áldozzanak fel a jelen generációk az eljövendőkért, egyáltalán szükséges-e addig a jövő generációkkal foglalkozni, amíg a jelen igazságosság problémái nincsenek legalább minimális szinten kezelve (pl. kezdjünk-e valamit a klímaváltozással, melynek a jövőben lesznek igazán súlyos hatásai, amíg a jelenben egyre

több a szegény). Úgy vélem, hogy a helyzet éppen fordítva van: az intragenerációs igazságosság nemhogy nem szívja el a levegőt a jövő nemzedékek érdekei elől, hanem éppen annak politikai és társadalmi előfeltétele. A zöld baloldali politikának először is közüggyé kell tenni a környezeti erőforrásokhoz való igazságos hozzáférés kérdését, ezek túlhasználatának tilalmát, az egészséges ivóvíz mindenki számára való hozzáférésének ügyét, a környezet-egészségügyet és nem utolsósorban az energiahatékonyságot. Be kell bizonyítania azt, hogy a jelen igazságossági konfliktusai mögött igen sok környezeti kérdés húzódik meg, s ha ezekre már most rossz válaszokat adunk, akkor a jövő generációknak esélye sem lesz ezen a bolygón. Hovatovább, ha elfogadjuk azt, hogy az igazságosságot ki kell terjeszteni a jövő generációkra, akkor nem pusztán e még meg nem született embereket szolgáljuk ki valamilyen altruista alapon, hanem önérdekeink mentén is cselekszünk: ha a jelenben nem hatja át minden tettünket egy ökopolitikai logika, akkor könnyen lehet, hogy mi leszünk az utolsó generáció. Vagyis a jövő generációk igazságossága a jelen generációk igazságossága is, és viszont. Mindez elvezet oda, hogy a baloldalnak le kell fordítani az ökopolitika néha absztrakt értékeit a mindennapok nyelvére (ezt nevezhetnénk jó értelemben felfogott „populista környezetpolitikának"), társadalmasítva ezzel a környezetvédelmet.

4. Környezetvédelem, romák és a baloldal[375]

A környezeti igazságosság (Első fejezet III. 4. pont) koncepciója abból indul ki, hogy léteznek olyan hátrányos helyzetű (etnikai, bizonyos földrajzi térségben élő) csoportok, amelyek aránytalanul nagy mértékben szenvednek el környezetterheléseket, és aránytalanul kis mértékben férnek hozzá természeti erőforrásokhoz, illetve részesednek környezeti

[375] Ehhez a részhez a következő publicisztikámat használtam fel: Környezet, igazság, alkotmány. *Népszava*, „Szép Szó", 2014. augusztus 23.

javakból. A környezeti igazságosság – ahogyan a Védegylet kutatása[376] is bizonyítja – nem pusztán a környezetszennyezés terheinek igazságtalan megoszlását jelenti, hanem sokkal tágabb kontextust: a természeti erőforrásokhoz (pl. víz, energiahordozók), valamint az épített és természetes környezeti javakhoz (pl. megfelelő lakókörnyezet, uszoda, sportpálya, kirándulási és egyéb rekreációs lehetőség) való igazságos hozzáférést. A környezeti igazságosság két kulcsterülete az energiaszegénység és a környezeti rasszizmus. Az energiaszegénységről (fuel poverty) – egységes definíció hiányában – nagyon leegyszerűsítve akkor beszélünk, amikor egy személy vagy háztartás nem tudja megfelelő szintre felfűteni az otthonát, illetve igénybe venni az energiaszolgáltatásokat, továbbá bevételeinek egy meghatározott százalékánál többet költ energiaszámláira. A környezeti rasszizmus pedig azt a környezeti igazságossági szituációt írja le, amikor az igazságtalanság meghatározott etnikai csoportot érint (Magyarországon a romákat). A Védegylet kutatásából pontosan kiderül,[377] hogy Magyarországon a roma lakosság környezeti (igazságossági) válsághelyzetben van, és naponta szenved a környezeti rasszizmustól: gyakorlatilag nincs hozzáférésük (a törvények és végső soron az Alaptörvény által garantált) környezeti közszolgáltatások jelentős részéhez; így a tiszta ivóvízhez, a csatornához, illetve a szennyvíz elszállításához; állandó fűtési problémákkal küzdenek, és a lakóhelyük kapcsán gyakorlatilag nem beszélhetünk energiahatékonyságról; gyakran környezeti szempontból kritikus helyen élnek; mindebből számtalan – az újszülötteket, a kisgyermekeket is elemi módon érintő – egészségügyi probléma származik; az érintettek gyakran saját lehetőségeikkel, jogaikkal sincsenek tisztában, és a helyzetüket érintő alapvető környezeti információkkal sem rendelkeznek. Éppen ideje annak, hogy a baloldal felfedezze és a nyilvánosság elé vigye az ilyen és ehhez hasonló igazságossági

[376] Hajdu Gábor et al. (2010) (szerk.): *Környezeti igazságosság Magyarországon*. Védegylet.

[377] Uo. 910.

kérdéseket (hiszen a környezeti igazságossághoz nagyon hasonló, alapjogi dilemmák domborodnak ki többek között a hajléktalanság vagy a törvényi erővel kizsákmányolt munkavállalók esetében is). A baloldalnak fel kell kutatnia és meg kell szólaltatnia a környezeti igazságtalanságok által érintett csoportokat (amelyek többnyire azokban a régiókban, „rozsdaövezetekben" élnek, amelyeket a baloldali kormányzás súlyosan elhanyagolt, és manapság a Jobbik fellegvárainak számítanak). Ezután fel kell oldani az alapvető információs aszimmetriát, és szembesíteni kell az érintetteket alapvető jogaikkal.

5. Az áruvá lett környezet és a szegények

A társadalmi igazságosság kérdéséből következik, hogy a zöld baloldalnak – támaszkodva a több évszázados szolidaritási kultúrájára – megkülönböztetett figyelmet kell tanúsítania azok iránt, akik szociális helyzetükből adódóan a leginkább el-, illetve megszenvedik az ökológiai krízist. Amint láthattuk (Első fejezet II.2. pont), az ökopolitika egyik önálló árnyalata a szegények környezetvédelme, ami elsősorban arra fókuszál, hogy a globalizált világban a gazdag országokhoz kötődő ökológiai problémák szükségképpen a szegény országokon csapódnak le leginkább. Vagyis – nagyon leegyszerűsítve a kérdést – akinek van pénze, tud magának „venni" egészséges környezetet, legalábbis olyan életkörülményeket, amelyek biztosítják számára az egészséges élet lehetőségeit. Az ökológiai baloldalnak emellett arra is rá kell világítania, hogy a szegénység és a környezeti depriváltság még a gazdag országokban is összefügg. Vagyis maga az egészséges környezet is kommodifikálódott[378] (gondoljunk csak a gazdagok által lakott luxuskerületekre,

[378] Michael J. Sandel szerint nem pusztán a szegények és a gazdagok közötti egyre mélyülő szakadék élezi ki egyre inkább az egyenlőtlenségi konfliktusokat, hanem az a kommodifikáció, amit szinte az élet minden területén észlelhetünk. Lásd Sandel, Michael J. (2013): *What Money Can't Buy*. New York. Farrar, Straus and Giroux. 89.

amelyeket igen gyakran a szegények gettói, favelái szegélyeznek), s adható-vehető árucikként bekerült a társadalmi igazságtalanságok rendszerébe, sőt egyre inkább ez képezi annak legmeghatározóbb elemét. Az ökológiai baloldalnak azért kell küzdenie, hogy ez az áruvá válás ne legyen végleges, és mindenkinek joga és valódi lehetősége legyen az egészséges (épített és természetes) környezethez, s az ahhoz való hozzáférés ne az anyagi helyzet függvénye legyen.

6. Prekariátus és környezetvédelem

A baloldal egyik legjelentősebb hozzáadott értéke lehet az ökológiai elmélethez az a klasszikus „osztályérzékenység", amit igen régóta képvisel. Az ökopolitika vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a zöld baloldal segítségével cizellálni lehet azon csoportoknak, társadalmi osztályoknak a körét, amelyek a leginkább érintettek az egészséges környezethez kapcsolódó problémák által. A prekariátus[379], mint a bal-

[379] Guy Standing szerint (Standing, Guy [2012]: Prekariátus. Lakosokból állampolgárok? *Fordulat,* 3. 28–51.) a nemzeti osztálystruktúra a globális piacgazdaság miatt felbomlott, és kialakult egy globális osztálystruktúra, amelynek az egyik legfontosabb eleme a *prekariátus* (a *precarious* ['bizonytalan'] és a *proletariátus* szavak vegyítéséből származik a kifejezés) milliós, rugalmas és bizonytalan munkaviszonyú tömege. Ezt az új, formálódóban lévő osztályt Standing az azt alkotó csoportok jellegzetességei alapján határozza meg. A prekariátus meglehetősen diffúz kategória, hiszen nem mindenki kényszer hatására csöppen bele ebbe a bizonytalan státuszba, vannak, akik azért, mert elutasítják a munkásosztály régi, a stabil és teljes munkaidős foglalkoztatottsághoz kapcsolódó kategóriáit. „*...a prekariátusban a legtöbben alkalmi, rövid távú vagy ideiglenes munkák között evickélnek, nem rendelkeznek a munka biztonságának egyetlen olyan formájával sem, melyet a munkásosztály és az alkalmazottak a jóléti állam korszakában megszereztek; jövedelmük viszonylag alacsony és bizonytalan.*" (Standing, 2012: 31.) A prekariátus tagjai között nem alakul ki valamiféle közös társadalmi emlékezet, nincs közöttük – éppen a bizonytalanság okán – szinte semmilyen kötődés, nem fejlődött ki valamiféle csoportkohézió és közös identitástudat, illetve karrierkép. A legtöbben nem állampolgárok, hanem csak lakosok (lakosnak számít például az, akinek a szakképesítése nem elfogadott abban az országban, ahol migránsként él; de lakosnak számít az a családanya is, aki gyermekvállalás után nem tud visszamenni dol-

oldal potenciális új tömegbázisa, egészen biztosan ilyen kategória. Ez a meglehetősen sokszínű csoport nemcsak munkahelyi viszonyait, hanem ezen keresztül teljes egzisztenciáját és létfeltételeit tekintve is ki van téve az ökológiai krízisnek. Egészen egyszerűen nem rendelkeznek olyan stratégiákkal, amelyek valamilyen védelmi mechanizmust jelentenének a környezeti veszélyhelyzetek közepette. Standing szerint a prekariátus egy speciális fajtája az ún. *klímamigráns* kategóriája: ők a környezeti károsodások, a tengerszint emelkedése, valamint a klímaváltozás egyéb jelenségei nyomán kényszerülnek elhagyni otthonaikat (egyes számítások szerint 2050-re számuk elérheti a 200 milliót).[380] Standing azt prognosztizálja, hogy a prekariátus az a társadalmi csoport – az ismertetett bizonytalansági faktorok miatt –, amely az ökológiai katasztrófa legnagyobb vesztese lehet.[381] A baloldalnak mindenképpen fel kell hívnia erre a jelenségre a figyelmet, s azon kell dolgoznia, hogy a folyamatosan alakulóban lévő, így önérdekét képviselni nem tudó (és nem is biztos, hogy akaró) prekariátus ökológiai kitettsége csökkenjen. Úgy vélem, hogy ezen a területen az ökobaloldal és az ökopolitika igencsak jól tudna együttműködni, hiszen mind a prekariátus, mind az ökológia a határok nélküli, globális világot testesíti meg – az egyik a társadalom, a másik pedig a környezet oldaláról.

gozni a megváltozott munkaerő-piaci feltételek miatt). Potenciálisan a prekariátushoz tarozhatnak: az ifjúság, ők egyben a prekariátus erejét és dühét is adhatják; a nők; az idős emberek; a fogyatékkal élők; a segélyigénylők; a kriminalizáltak; az etnikai kisebbségek; migránsok. Tehát korunk legkiszolgáltatottabb társadalmi csoportjai. (Standing, 2012: 30–32, 37–39.)

380 Az Environmental Justice Foundation kalkulációját idézi Standing (Standing, Guy [2011]: *The Precariat. The New Dangerous Class.* Bloomsbury Academic 93.).

381 Uo. 155.

7. Új mozgalom

Amióta a klasszikus munkaviszonyokat a globális kapitalizmus felülírta (lásd a prekariátusról írottakat), továbbá amióta felbomlóban van a szakszervezetek és a baloldal közötti, egyébként is recsegő-ropogó szövetség, azóta a baloldal lényegében folyamatosan keresi a tömegbázisát. A baloldal igen sok országban tömeg nélküli mozgalommá vált. Az ökológiai politika erre adhat egyfajta választ, hiszen megteremtheti a kapcsolatot és az érdekközösséget a még megmaradt (és a baloldal által elérhető) munkásosztály és az ökopolitika friss emberanyaga, a zöld civil mozgalmak között. Ennek a koalíciónak az alapja a munkást és a környezetet egyaránt kizsákmányoló kapitalizmussal szembeni erős kritika, valamint annak az elfogadása, hogy az ökológiai krízis egyaránt tönkreteszi a természetet és a munka társadalmi-ökológiai előfeltételeit. Az ökopolitika tehát új tömegbázist adhat a baloldalnak, valamint megerősítheti a régit.

8. A környezetvédelem és a demokrácia

A zöld baloldal egyik legfontosabb kihívása, hogy megértesse az állampolgárokkal a környezetvédelem és a demokrácia összefüggéseit. Egy hiteles környezetpolitika alkalmas lehet arra, hogy oldja az általános politikai apátiát és dinamizálja a demokráciába, a politikába vetett bizalmat. Ehhez az kell, hogy az állam (a kormányzat) önmagára is kötelezőnek tekintse a jogszabályokat, ne próbáljon meg mesterséges menekülő utakat kreálni. Elengedhetetlen, hogy az állam felnőttnek tekintse polgárait környezeti ügyekben, elegendő információt biztosítva számukra a különféle dilemmák eldöntéséhez, lehetővé téve mindenféle ügyben a társadalmi részvételt, mindezt pedig ellátva (önmagát is korlátozva) jogorvoslati lehetőséggel. Az államnak minden korábbinál erősebben kell részt vennie a környezeti és állampolgári nevelésben, illetve a kettő összekapcsolásában: a baloldal

egyik fő üzenete lehet a környezettudatos állampolgárrá nevelés. A baloldalnak tehát össze kell kapcsolnia a környezetvédelmet a környezeti demokrácia (Második fejezet I.3. pont) koncepciójával. Amíg ez elmarad, addig irreális azt várni, hogy a társadalom döntő többsége mozgósítható legyen nagy környezetvédelmi projektekhez.

9. Környezetvédelem és az egyházak

A vallás és az egyházak olyan kiaknázatlan erőforrást jelentenek a környezetpolitikában, amelyre mind ez idáig sem a baloldal, de még a konzervatívok sem építkeztek. Az 1970-es évektől (nagyjából a környezetvédelem nemzetközi karrierjének szárba szökkenésével párhuzamosan) az egyházak (különösen a katolikus egyház) elkezdték a környezeti kihívásokkal teli világ körülményeihez igazítani tanításaikat és dogmatikájukat. Ebből aztán megszülettettek a különféle egyházi zöld fordulatok.[382] A magyar környezetpolitikában sem volt példa arra, hogy az állam intézményesen és szisztematikusan együttműködött volna az egyházakkal a környezetvédelem érdekében. Ezt a lépést a baloldalnak kell meglépnie: be kell vonni az egyházakat a környezetpolitika alakításába, a környezettudatos állampolgári nevelésbe és általában a környezetvédelem morális alapjainak terjesztésébe. Mindez korántsem jelenti az állam és az egyház „összeboronálását", sokkal inkább a 21. század legfontosabb kihívásaiban való együttgondolkodást.

[382] Lásd erre Jávor Benedek (2004) (szerk.): *Felelősségünk a teremtett világért – Egyházi dokumentumok az ökológiai válságról*. Védegylet.

10. Környezetvédelem és az alkotmány

Éppen a 2010–2011-es magyar alkotmányozás mutatta azt meg,[383] hogy hiába tömünk tele egy alkotmányt zöld értékekkel, ha az a gyakorlatban nem érvényesül, funkció nélkülivé válik, és a közbizalom is meginog az állami környezetvédelmemben. A zöld baloldal számára elsőrendű érdek kell legyen, hogy a fentebb tárgyalt pillérek közül minél többet (különösen a társadalmi igazságosság, a környezeti demokrácia kérdéskörét) alkotmányos biztosítékrendszerrel bástyázzon körbe. De ennél is fontosabb, hogy ezen értékek védelmére és végrehajtására jól működő intézményeket (pl. jövő nemzedékek ombudsmanja, állampolgári tanácsok, részvételi költségvetés) tartson fenn központi és helyi szinten egyaránt, méghozzá az állampolgárokkal való folyamatos együttműködés eredményeként.

[383] Az Alaptörvény zöld rendelkezéseinek kritikájára lásd Antal, 2013a.

Felhasznált irodalom

Agyeman, Julian – Bullard, Robert D. – Evans, Bob (2003): Joined-up thinking: bringing together sustainability, environmental justice, and equity. In: Agyeman, J. – Bullard, Robert D. – Evans, Bob (szerk.) (2003): *Just sustainabilities: development in an unequal world.* Cambridge, MA, MIT Press, 1–18.

Agyeman, Julian (szerk.) (2010): *Speaking for ourselves: environmental justice in Canada.* Seattle, WA: University of Washington Press.

Antal Attila (2009): A környezeti demokrácia elmélete és gyakorlata. *Politikatudományi Szemle,* 4. 82–101. (http://www.poltudszemle.hu/szamok/2009_4szam/antal-2009-4.pdf)

Antal Attila (2010a): A környezeti demokrácia Magyarországon – Alkotmányos alapok. *Közjogi Szemle* 3. 46–51. (http://kozjogiszemle.hu/korabbiszamok/category/13-2010.-v-iii.-szm.html?download=127%3Aantal-attila-a-krnyezeti-demokrcia-magyarorszgon-alkotmnyos-alapok)

Antal Attila (2010b): Környezetpolitika a pártprogramokban. In: Glied Viktor – Nagy Roland (2010) (szerk.): *Függésben. Kényszerpályán a jövő.* Pécs, Publikon Kiadó. 43–74.

Antal Attila (2011): Az új Alaptörvény környezetvédelmi filozófiája. *Közjogi Szemle* 4. 43–51.

Antal Attila (2012): A jövő nemzedékek érdekei az Alaptörvényben. In: Verebélyi Imre (2012): *Az állam és a jog alapvető értékei a változó világban.* A Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának konferenciakötete, Győr. 13–21.

Antal Attila (2013a): Az Alaptörvény környezetvédelmi filozófiájának vakfoltjai. In: Drinóczi Tímea – Jakab András (2013) (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011.* Pázmány Press. Budapest–Pécs. 13–29.

Antal Attila (2013b): A demokrácia, a kormányzás és a környezet minőségének összefüggései. In: Acta Facultatis Politico-iuridicae

Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae TOMUS XLIX. ANNUS 2012. 185–217.
Antal Attila (2014): Környezet, igazság, alkotmány. *Népszava, Szép Szó* 2014. augusztus 23. (http://nepszava.hu/cikk/1030929-kornyezet-igazsag-alkotmany)
Bándi Gyula (2006): *Környezetjog.* Budapest, Osiris Kiadó.
Bahro, Rudolf (1982) *Socialism and Survival.* London: Heretic Books.
Bahro, Rudolf (1984): From Red to Green. In: *From Red to Green.* London, Verso.
Barca, Stefania (2014): *Environmentalists and workers of the world, unite!* (http://roarmag.org/2014/06/labor-environmental-movements-coalition/)
Bartus Gábor (2008): *Lehetséges-e konzervatív környezetpolitika?* Közjó és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmány No. 2. (http://kozjoeskapitalizmus.hu/files/MT02.Bartus_Vane_konzervativ_kornyezetpolitika.pdf)
Barret, Scott – Graddy, Kathryn (2000): Freedom, growth and the environment. *Environment and Development Economics* 5: 433–456.
Beckerman, Wilfred – Pasek, Joanna (2001): *Justice, Posterity and the Environment.* New York, Oxford University Press.
Bell, Daniel (1962): *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties.* Harvard University Press.
Benton, Ted (1989): Marxism and natural limits: an ecological critique and reconstruction. *New Left Review* No. 178. 51–86.
Benton, Ted (1996): *The Greening of Marxism.* New York, Guilford Press.
Benton, Ted (szerk.) (1993): *Natural Relations: Ecology, Animal Rights and Social Justice.* London, Verso.
Berg, Peter (szerk.) (1978): *Reinhabiting a Separate Country: A Bioregional Anthology of Northern California.* San Francisco, CA: Planet Drum.
Biermann, Frank – Betsill, Michele M. – Gupta, Joyeeta (2009): *Earth system governance: people, places and the planet. Science and implementation plan of the earth system governance project, ESG Report No. 1.* Bonn, IHDP: The Earth System Governance Project.
Boda Zsolt (2012): *Környezetpolitika.* (Kézirat).
Boda Zsolt (2004): *Globális ökopolitika.* Helikon Kiadó.

Bohman, J. (1997): *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. MIT University Press.

Bookchin, Murray (1982): *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. Palo Alto, Chesire.

Bookchin, Murray (1990): Ecologizing the dialectic. In: Clark, John P. (szerk.) (1990): *Renewing the Earth: The Promise of Social Ecology*. London, Green Print 202–219.

Bookchin, Murray (1995): Communalism: the democratic dimension of anarchism. *Democracy and Nature*, Vol 3., No 2. 1–17.

Bramwell, Anna (1989): *Ecology in the Twentieth Century*. New Haven, Yale University Press.

Bullard, Robert – Wright, Beverly (szerk.) (2009): *Race, place, and environmental justice after Hurricane Katrina*. Boulder, CO, Westview Press.

Budge, Ian (1996): *The new challenge of direct democracy*. Cambridge, Polity Press.

Budge, Ian (2000): Deliberative Democracy versus Direct Democracy – plus political parties. In: Saward, Michael (szerk.) (2000): *Democratic Innovation: Deliberation, Representation & Association*. London, Routledge. 195–212.

Burke, Edmond (1990): *Töprengések a francia forradalomról*. Atlantisz.

Callaghan, John (2000): Environmental Politics, the New Left and the New Social Democracy. *The Political Quarterly* 71 (3). 300–308.

Callenbach, Ernest (1978): *Ecotopia*. London, Pluto Press.

Caney, Simon (2008): Human rights, climate change and discounting. *Environmental Politics*, 17 (4) 536–555.

Carson, Rachel (1995): *Néma tavasz*. Budapest, Katalizátor Iroda.

Czibere Károly et al. (2006): *Szakpolitikák a rendszerváltás utáni Magyarországon: 1990–2006*. Budapest, Rejtjel Politológia Könyvek.

Congleton, Roger D. (1992): Political institutions and political control. *The Review of Economics and Statistics* 74 (3): 412–421.

de-Shalit, Avner (2006): Nationalism. In: Dobson–Eckersley (szerk.) (2006): *Political Theory and the Ecological Challenge* 78–90.

Deleage, Jean-Paul (1989): Eco-Marxist critique of political ecology. *Capitalism, Nature, Socialism*, 3, 15–31.

Dickens, Peter (1992): *Society and Nature: Towards a Green Social Theory*. New York, Harvester Wheatsheaf.

Dickens, Peter (2002): A Green Marxism? Labor Processes, Alienation, and the Division of Labor. In: Dunlap, Riley E. – Buttel, Frederick H. – Dickens, Peter – Gijswijt, August (szerk.): *Sociological Theory and the Environment. Classical Foundations, Contemporary Insights*. Lanham – Boulder, New York – Oxford, Rowman and Littlefield. 51–72.

Dobson, Andrew (2007): *Green Political Thought*. London – New York, Routledge.

Dobson, Andrew ([1998] 2009): Stratégiák a zöld változásért. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): *Oikosz és Polisz*. 600–620. Eredeti megjelenés: Dobson, Andrew (1998): Strategies for Green Change. In: Dryzek, John S. – David, Schlosberg (szerk.): *Debating the Earth: The Environmental Politics Reader*. Oxford, Oxford University Press, 539–556.

Dobson, Andrew – Eckersley, Robyn (szerk.) (2006): *Political Theory and the Ecological Challenge*. Cambridge, UK, Cambridge University Press.

Dryzek, John S. ([1996] 2009): Politikai és ökológiai kommunikáció. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): *Oikosz és Polisz*. 581–599. Eredeti megjelenés: Dryzek, John S. (1996): Political and Ecological Communication. In: Freya, Mathews (szerk.): *Ecology and Democracy*. London, Frank Cass, 13–30.

Eckersley, Robyn (1992): *Environmentaloism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*. London, UCL Press.

Ehrlich, Paul R. (1968): *The Population Bomb*. Sierra Club/Ballantine Books.

Elliott, Lorraine (2004): *The Global Politics of the Environment*. Basingstoke, Macmillan.

Elster, J. (1998): *Deliberative Democracy*. Cambridge, UK, Cambridge University Press.

Faragó Tibor (2013): *A hazai környezetügy az elmúlt negyedszázadban: tények és adatok, hazai előzmények és nemzetközi háttér*. (http://www.greenfo.hu/uploads/dokumentumtar/a-hazai-kornyezetugy-az-elmult-negyedszazadban.pdf)

Frankel, Boris (1987): *The Post-industrial Utopians*. Oxford, Polity Press.

Fotopoulos, Takis (1997): *Towards an Inclusive Democracy: The Crisis of the Growth Economy and the Need for a New Liberatory Project.* London, Cassell.

Fukuyama, Francis (1989): The End of History? *The National Interest*, Summer. (http://www.wesjones.com/eoh.htm)

Gál Róbert Iván – Gulyás Attila – Medgyesi Márton (2011): *Intergenerációs alkotmány.* TÁRKI Zrt. – Nemzeti Fenntartható Fejlődés Tanács Műhelytanulmányok – No. 5. (http://www.nfft.hu/dynamic/NFFT_muhelytanulmanyok_5_TARKI_intergen_alkotmany_2011.pdf)

Garner, Robert (2011): *Environmental Politics. The Age of Climate Change.* Basingstoke – New York, Palgrave Macmillan.

Giddens, Anthony (1999): *A harmadik út. A szociáldemokrácia megújulása.* Agora Kft.

Giddens, Anthony (2008): *The politics of climate change. National responses to the challenge of global warming.* Policy Network Paper. (http://www.policy-network.net/uploadedFiles/Publications/Publications/The_politics_of_climate_change_Anthony_Giddens(2).pdf)

Giddens, Anthony (2009): *The Politics of Climate Change.* Cambridge – Malden, Polity Press.

Gimenez, Martha E. (2000): Does Ecology Need Marx? *Organization & Environment,* Vol. 13, No. 3. 292–304.

Gorz, André (1980): *Ecology as Politics.* Black Rose Books Ltd.

Gray, John (1993): An Agenda for Green Conservativism. In: Gray, John (1993): *Beyond the New Right.* London, Routledge.

Habermas, Jürgen (1984): *The Theory of Communicative Action.* I: *Reason and the Rationalization of Society.* Boston, MA, Beacon.

Habermas, Jürgen (1987): *The Theory of Communicative Action.* II: *Lifeworld and System.* Boston, MA, Beacon.

Hajdu Gábor et al. (2010) (szerk.): *Környezeti igazságosság Magyarországon.* Védegylet. (http://kornyezetiigazsagossag.hu/zarotanulmany.pdf)

Hamilton, Paul (2002): The Greening of Nationalism: Nationalising Nature in Europe. *Environmental Politics,* 11: 2, 27–48.

Hardin, Garrett (1968): The Tragedy of Commons. *Science,* 162 (13) 1243–1248. (http://www.sciencemag.org/content/162/3859/1243.full)

Hardin, Garrett (1977): Living on a Lifeboat. In: Hardin, Garrett – Baden, J. (szerk.) (1977): *Managing the Commons*. San Francisco, Freeman.

Harvey, David (1993): The nature of environment: the dialectics of social and environmental change. *The Socialist Register*, Vol. 29. (http://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5621/2519#.VBYtDpR_t8E)

Harvey, David [(1996) 2009]: A társadalmi és környezeti változások dialektikája. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): *Oikosz és Polisz*. 151–186.

Hay, P. R. (1988): Ecological values and western political traditions: From anarchism and fascism. *Politics*, 8 (2) 22–29.

Illés Zoltán (1991): Piros jelzés a zöldeknek (Környezet- és természetvédelem 1990). In: Kurtán Sándor – Sándor Páter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1990-ről*. Ökonómia Alapítvány – Economix Rt.

IPCC (2014): *Fifth Assessment Report (AR5)*. (http://www.ipcc.ch/report/ar5/index.shtml)

IPCC (2014): *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*. (http://www.ipcc.ch/report/ar5/wg2/)

Jávor Benedek (2001): Aldo Leopold és a leopoldi etika. *Cédrus*, április. (http://www.tabulas.hu/cedrus/2001/02/okoetika.html)

Jávor Benedek (2004) (szerk.): *Felelősségünk a teremtett világért – Egyházi dokumentumok az ökológiai válságról*. Védegylet. (http://www.vedegylet.hu/doc/felelossegunk.pdf)

Jávor Benedek – Németh Krisztina (2008): Reformok, megszorítások, és a környezetvédelem hatósági rendszere. *Politikatudományi Szemle*, 3. 35–60. (http://www.poltudszemle.hu/szamok/2008_3szam/2008_3_javor.pdf)

Kaufmann, Daniel – Kraay, Aart – Mastruzzi, Massimo (2010): *The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues*. World Bank Policy Research Working Paper No. 5430. (http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1682130)

Koloszár Miklós (2002): *A környezetvédelem 10 éve Magyarországon (1990–2000)*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezettudományi Intézetének tanulmányai.

Kropotkin, Pjotr (1899): *Fields, Factories and Workshops Tomorrow. London*, Freedom Press.

Kropotkin, Pjotr (1902): *Mutual Aid.* London, Freedom Press.
Lányi András (2012): Az ökológia mint politikai filozófia. *Politikatudományi Szemle,* 1. 105–130. (http://www.poltudszemle.hu/szamok/2012_1szam/lanyi.pdf)
Lányi András – Jávor Benedek (szerk.) (2005): *Környezet és etika.* Budapest, L'Harmattan.
Lemos, M. C. – Agrawal A. (2006): Environmental governance. *Annual Review of Environment and Resources* 31, 297–325.
Lovelock, James (1979): *Gaia.* Oxford – New York, Oxford University Press.
Löwy, Michael (2005): *What Is Ecosocialism? Capitalism, Nature, Socialism,* Vol. 16. No. 2. 15–24.
Löwy, Michael (2006): Eco-socialism and democratic planning. In: Panitch, Leo – Leys, Colin (szerk.) (2006): *Coming to Terms with Nature: Socialist Register 2007.* Frenwood Publishing, Halifax. (http://socialistregister.com/index.php/srv/issue/view/444#.U49g3XJ_t8F)
Lukács András – Pavics Lázár – Kiss Károly (2008): *Az államháztartás ökoszociális reformja.* Levegő Munkacsoport, Budapest. (http://www.levego.hu/sites/default/files/kiadvanyok/zoldkolts_tan_2008.pdf)
Thatcher, Margaret (1990): *Our Threatened Environment: The Conservative Response.* London, Conservative Political Centre.
Martell, Luke (1994): *Ecology and Society.* Cambridge, Polity Press.
Martinez-Alier, Huan [(2002) 2009]: Irányzatok a környezeti mozgalomban. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): *Oikosz és Polisz.* 27–45. Eredeti megjelenés: Martinez-Alier, Huan (2002): Currents of Environmentalism. In: *The Environmentalism of the Poor.* Cheltenham, Edward Elgar. 1–25.
Martinez-Allier, Joan (1990) *Ecological Economics: Energy, Environment and Society.* Oxford, Blackwell.
Marx, Karl ([1867] 1955): *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata.* I. kötet. Budapest, Szikra.
Mason, Michel (1999): *Environmental Democracy.* London, Earthscan.
Mellor, Mary (2006): Socialism. In: Dobson, Andrew – Eckersley, Robyn (szerk.) (2006): *Political Theory and the Ecological Challenge.* 35–50.

Meadowcroft, James [(2001) 2009]: Zöld politikai perspektívák a huszonegyedik század hajnalán. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): *Oikosz és Polisz*. 331–352. Eredeti megjelenés: Meadowcroft, James (2001): *Green Political Perspectives in the Dawn of the Twentyfirst Century*. In Freeden, Michael (szerk.): *Reassessing Political Ideologies: The durability of dissent*. London. Routledge, 175–192.

Meadows, Donella H. et al. (1972): *The Limits to Growth*. New York, Basic Books.

Midlarsky, Manus I. (1998): Democracy and Environment: An Empirical Assessment. *Journal of Peace Research*, Vol. 35, No. 3, Special Issue on Environmental Conflict (May, 1998), 341–361.

Miliband, Ralph (1994): The plausibility of socialism. *New Left Review*, 206 (July/August).

Mohai, Paul – Pellow, David N. – Timmons, Roberts (2009): Environmental justice. *Annual Review of Environment and Resources*, 34, 405–430.

Novotny, Patrick (2000): *Where we live, work and play: The Environmental Justice Movement and the Struggle for a New Environmentalism*. Westport, CT, Praeger.

Nozick, Robert (1974): *Anarchy, State, and Utopia*. New York, Basic Books.

O'Connor, James (1988): Capitalism, Nature, Socialism: A Theoretical Introduction. *Capitalism, Nature, Socialism*, Fall, 1988. 11–38.

O'Connor, James (1991): Socialism and ecology. In: *Conference Papers by James O'Connor*, Santa Cruz: Capitalism, Nature, Socialism/ Centre for Ecological Socialism Pamphlet No. 1, 29–40.

O'Connor, James (1996): The second contradiction of capitalism. In: Benton, Ted (szerk.) (1993): *Natural Relations: Ecology, Animal Rights and Social Justice*. London, Verso.

O'Connor, James (1997): *Natural Causes: Essays in Ecological Marxism*. New York, Guilford Publishers.

Olajos Péter (2011): *Konzervatív zöldség. Politikáról, gazdaságról jövő időben*. Budapest, L'Harmattan.

Ophuls, William (1976): *Ecology and the Politics of Scarcity*. San Francisco, Freeman.

Page, Edward (2006): *Climate Change, Justice and Future Generations*. Cheltenham, Edward Elgar.

Pataki György (2007): „Bölcs laikusok." Társadalmi részvételi

technikák a demokrácia szolgálatában. *Civil Szemle* 3–4. 144–156. (http://www.civilszemle.hu/downloads/cikkek/2007/12-13szam_2007_3-4_Pataki_144-156.pdf)
Parsons, Howard L. (1977): *Marx and Engels on Ecology*. London, Greenwood.
Pateman, Carol (1970): *Participation and democratic theory*. Cambridge, Camb–Typotex.
Payne, Rodger A. (1995): Freedom and the Environment. *Journal of Democracy* 6 (3), 41–55.
Paavola, Jouni (2007): Institutions and environmental governance: a reconceptualization. *Ecological Economics* 63 (1), 93–103.
Pepper, David (1993a): Anthropocentrism, humanism and eco-socialism: a blueprint for the survival of ecological polities. *Environmental Politics*, 2 (3), 428–452.
Pepper, David (1993b): *Eco-Socialism: From Deep Ecology to Social Justice*. London – New York, Routledge.
Pilbeam, Bruce [(2003) 2009]: Természetes szövetséges? A konzervativizmus és a környezetelvűség viszonyának áttekintése. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): *Oikosz és Polisz*. 216–237.
Plumwood, Val ([1993] 2009): Feminizmus – ökofeminizmus. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): *Oikosz és Polisz*. 187–215.
Porritt, Jonathon – Winner, Nicholas (1988) *The Coming of the Greens*. London, Fontana.
Rakonczay Zoltán (2009): *A természetvédelem története Magyarországon*. Budapest, Mezőgazda Kiadó.
Redclift, Michael (1987): *Sustainable Development*. London, Routledge.
Roszak, Theodore (1970): *The Making of a Counter Culture*. London, Faber.
Roszak, Theodore (1979): *Person/Planet*. London, Gollancz.
Russell, Bertrand (1993): *History of Western Philosophy*. London, Routledge.
Ryle, Martin (1988): *Ecology and Socialism*. London, Radius.
Sale, Kirkpatrick (2000): *Dwellers in the Land: The Bioregional Vision*. Athens – London, The University of Georgia Press.
Sandel, Michael J. (2013): *What Money Can't Buy*. New York, Farrar, Straus and Giroux.
Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Budapest, Osiris Kiadó.

Scheiring Gábor – Jávor Benedek (szerk.) (2009): *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan.

Schlosberg, David (2003): The justice of environmental justice: reconciling equity, recognition, and participation in a political movement. In: de-Shalit, Avner – Light, Andrew (szerk.) (2003): *Moral and political reasoning in environmental practice*. Cambridge, MA, MIT Press, 77–106.

Schlosberg, David (2004): Reconceiving environmental justice: global movements and political theories. *Environmental Politics*, 13 (3), 517–540.

Schlosberg, David (2007): *Defining environmental justice*. Oxford, Oxford University Press.

Schlosberg, David (2013): Theorising environmental justice: the expanding sphere of a discourse. *Environmental Politics*, 22:1, 37–55.

Scruggs, Lyle – Rivera, Claudio (2008): *Political regimes, democratic institutions and environmental sustainability: A cross-national analysis*. A tanulmány az International Studies Assotiation éves találkozóján (49th Annual Convention, Bidging Multiple Divides, San Francisco), 2008. március 26-án került bemutatásra. (http://sp.uconn.edu/-scruggs/mpsa08.pdf)

Scruton, Roger (2012): *Green Philosophy*. London, Atlantic Books.

Scruton, Roger (2006): Conservativism. In: Dobson, Andrew – Eckersley, Robyn (szerk.) (2006): *Political Theory and the Ecological Challenge*. 7–19.

Sólyom László (1986): A társadalom részvétele a környezetvédelemben. *Medvetánc*, 1985/4–1986/1, 217–242.

Standing, Guy (2011): *The Precariat. The New Dangerous Class*. London – New York, Bloomsbury Academic.

Standing, Guy (2012): Prekariátus. Lakosokból állampolgárok? *Fordulat*, 2012/3. 28–51. (http://fordulat.net/pdf/19/F19_Standing.pdf)

Szabó Máté (szerk.) (1999): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon (1988-1998)*. Villányi úti könyvek.

Sze, Julie – London, Jonathan K. (2008): Environmental justice at the crossroads. *Sociological Compass*, 2 (4), 1331–1354.

Tamás András (szerk.) (1981): *A környezetvédelem jogi kézikönyve*. Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó.

Vaillancourt, J.-G. (1992): Marxism and ecology: more Benedictine than Franciscan. *Capitalism, Nature, Socialism*, 3 (1), 19–35.
Vincent, Andrew ([1992] 2009): Ökologizmus. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): 257–297. Eredeti megjelenés: Vincent, Andrew (1992): *Modern Political Ideologies*. Oxford, Blackwell. 208–237.
Walker, Gordon (2009): Globalizing environmental justice. *Global Social Policy*, 9 (3), 355–382.
Ward, Hugh (2008): Liberal democracy and sustainability. *Environmental Politics*, 17:3, 386–409.
Weston, Joe (szerk.) (1986): *Red and Green*. London, Pluto.
White, Lynn ([1967] 2005): Ökológiai válságunk történeti gyökerei. In: Lányi András – Jávor Benedek (szerk.) (2005): *Környezet és etika*. Budapest, L'Harmattan.
Williams, Raymond (1986): *Towards 2000*. Harmondsworth, Pelican.
Wissenburg, Marcel ([2006] 2009): Liberalizmus. In: Scheiring–Jávor (szerk.) (2009): *Oikosz és Polisz*. 238–253. Eredeti megjelenés: Dobson, Andrew – Eckersley, Robyn (szerk.) (2006): *Political Theory and the Ecological Challenge*. 20–34.
Wollstonecraft, Mary (1982): *A Vindication of The Rights of Women*. London, Dent.
Yale Center for Environmental Law and Policy, Yale University – Center for International Earth Science Information Network, Columbia University (2012): *EPI 2012. Environmental Performance Index and Pilot Trend Environmental Performance Index*. (http://epi.yale.edu/files/2012_epi_report.pdf)
Yale Center for Environmental Law & Policy, Yale University – Center for International Earth Science Information Network, Columbia University (2014): *2014 Environmental Performance Index. Full Report and Analysis*. (http://epi.yale.edu/files/2014_epi_report.pdf)

Kormányprogramok, pártprogramok

A Magyar Köztársaság Kormányának Programja 1994–1998. Az 1994–1998. évi Országgyűlés 15. számú irománya

„Cselekedni, most és mindenkiért!" A nemzeti közép, a demokratikus koalíció kormányának programja 2002–2006. A 2002–2006. évi Országgyűlés 19. számú irománya (http://www.parlament.hu/irom37/0019/0019.htm)

Együtt–PM (2014): *A Te jövőd. Haza és Haladás, Szolidaritás és Európa* (https://parbeszedmagyarorszagert.hu/files/public/egyutt_pm_valasztasiprogram_2.pdf)

Lehet Más a Politika (2009): *A Lehet Más a Politika kezdeményezés alapító nyilatkozata* (http://lehetmas.hu/upload/10/10/200812/Alapito_nyilatkozat.pdf)

Lehet Más a Politika – Compass Közpolitikai Intézet (2009): *Zöld költségvetési élénkítés.* Szerkesztette: Sebők Miklós (http://lehetmas.hu/wp-content/uploads/2009/02/zold_elenkites.pdf)

Lehet Más a Politika (2010): *A fenntartható jövő, a befogadó társadalom és a megújuló demokrácia stratégiája – A Lehet Más a Politika választási programja 2010.* Szerkesztette: Rauschenberger Péter (http://lehetmas.hu/upload/9/9/201003/LMP_Program_2010_1.pdf)

Lehet Más a Politika (2010): *Fenntarthatóság és szolidaritás. Egy ökopolitikai költségvetési alternatíva (2010).* Szerkesztette: Scheiring Gábor (http://lehetmas.hu/wp-content/uploads/2010/10/Fenntarthatóság-és-szolitaritás-egy-ökopolitikai-költsgvetési-alternatíva.pdf)

Lehet Más a Politika (2011): *Alkotmány a jövőnek. Az LMP alkotmánykoncepciója* (http://lehetmas.hu/wp-content/uploads/2011/02/lmp_alkotmanykoncepcio.pdf)

Lehet Más a Politika (2014): *Munkahelyteremtés egy megújuló Magyarországért (2014)* (http://lehetmas.hu/wp-content/uploads/2014/03/Z%C3%B6ld_Munkahelyteremt%C3%A9s-20142.pdf)

Lehet Más a Politika (2014): *Zöld munkahelyek. Sikeres megoldások Európa számára (2014)* (http://lehetmas.hu/wp-content/uploads/2014/05/Zold-Munkahelyek.pdf)
Lendületben az ország! A Köztársaság kormányának programja a szabad és igazságos Magyarországért 2004–2006. A 2002–2006. évi Országgyűlés H/11640. számú irománya (http://www.parlament.hu/irom37/11640/11640.pdf)
Párbeszéd Magyarországért (2013): *Alapító nyilatkozat* (https://parbeszedmagyarorszagert.hu/alapito-nyilatkozat-0)
Új Magyarország – Szabadság és szolidaritás (http://www.parlament.hu/irom37/11640/11640.pdf)
Válságkezelés és Bizalomerősítés – A válságkezelő kormány egyéves cselekvési terve

Táblázatok jegyzéke

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél : (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

ISBN 978 963 236 911 2

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A sorozat kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel
megvásárolhatók: L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Olvasószerkesztő: Tiszóczi Tamás
A borítótervet Kára László készítette, a tördelés
Csernák Krisztina munkája.
A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte,
felelős vezető Kecskeméthy Péter.

Korunk ökológiai válsága alaposan átalakítja mindennapjainkat s azon keresztül mindennapi gondolkodásunkat is. Ami fontos volt a múltban, mára elenyészett, s olyan új dolgok tágítják horizontunkat, amire tegnap még csak gondolni sem mertünk. Ez a paradigmatikus fordulathatással volt a politikai ideológiák világára is. Mindezt leginkább az ökológiai politika fejezi ki, amely önálló politikai filozófiává és ideológiává vált, átalakította azt a módot, ahogyan a demokráciáról gondolkodunk, mindezek nyomán pedig jelentős hatást gyakorolt a klasszikus ideológiákra (liberalizmus, szociáldemokrácia és konzervativizmus), és komoly kihívást is intézett feléjük. Jelen kötet arra vállalkozik, hogy bemutassa az ökológiai politika kialakulását és önálló ideológiává érését; megvizsgálja a hatását a demokráciára és a klasszikus ideológiákra, amelyek olykor „gyomorrontást" kapnak a közélet zöldülésétől, máskor pedig példaértékűen tudnak az ökológiai irányzatokkal együttműködni; tüzetesebben megvizsgálja a baloldal és az ökológia ellentmondásoktól sem mentes viszonyát olyan irányzatokat segítségül hívva, mint az ökoszocializmus, az ökoanarchizmus és az ökofeminizmus; továbbá áttekintse a rendszerváltás utáni magyar (kormányzó és nem kormányzó) baloldal környezetpolitikáját. A kötet egyik fő állítása az, hogy az ökológiai politika korántsem üresíti ki vagy foglalja el erőszakosan a nagy ideológiákat, hanem éppenséggel a 21. századba „teleportálja" őket, másrészt pedig hogy a baloldal tudott a leginkább együttműködni a bolygó megmentését célként kitűző ökopolitikával, s így lehetséges egy ökológiai keretbe ágyazott baloldali környezetpolitika kialakítása. Éppen ezért a kötet utolsó részében a szerző – a diskurzus kialakításának szándékától vezérelve – vitapontokba szedve felvázolja a baloldal által potenciálisan követendő, önálló, az ökopolitika felé nyitott környezetpolitika alapjait.

ISBN 978-963-236-911-2

1990 Ft

L'Harmattan

Antal Attila

ÖKOPOLITIKA, IDEOLÓGIA, BALOLDAL

Korunk ökológiai válsága alaposan átalakítja mindennapjainkat s azon keresztül mindennapi gondolkodásunkat is. Ami fontos volt a múltban, mára elenyészett, s olyan új dolgok tágítják horizontunkat, amire tegnap még csak gondolni sem mertünk. Ez a paradigmatikus fordulathatással volt a politikai ideológiák világára is. Mindezt leginkább az ökológiai politika fejezi ki, amely önálló politikai filozófiává és ideológiává vált, átalakította azt a módot, ahogyan a demokráciáról gondolkodunk, mindezek nyomán pedig jelentős hatást gyakorolt a klasszikus ideológiákra (liberalizmus, szociáldemokrácia és konzervativizmus), és komoly kihívást is intézett feléjük. Jelen kötet arra vállalkozik, hogy bemutassa az ökológiai politika kialakulását és önálló ideológiává érését; megvizsgálja a hatását a demokráciára és a klasszikus ideológiákra, amelyek olykor „gyomorrontást" kapnak a közélet zöldülésétől, máskor pedig példaértéküen tudnak az ökológiai irányzatokkal együttműködni; tüzetesebben megvizsgálja a baloldal és az ökológia ellentmondásoktól sem mentes viszonyát olyan irányzatokat segítségül hívva, mint az ökoszocializmus, az ökoanarchizmus és az ökofeminizmus; továbbá áttekintse a rendszerváltás utáni magyar (kormányzó és nem kormányzó) baloldal környezetpolitikáját. A kötet egyik fő állítása az, hogy az ökológiai politika korántsem üresíti ki vagy foglalja el erőszakosan a nagy ideológiákat, hanem éppenséggel a 21. századba „teleportálja" őket, másrészt pedig hogy a baloldal tudott a leginkább együttműködni a bolygó megmentését célként kitűző ökopolitikával, s így lehetséges egy ökológiai keretbe ágyazott baloldali környezetpolitika kialakítása. Éppen ezért a kötet utolsó részében a szerző – a diskurzus kialakításának szándékától vezérelve – vitapontokba szedve felvázolja a baloldal által potenciálisan követendő, önálló, az ökopolitika felé nyitott környezetpolitika alapjait.

ISBN 978-963-236-911-2

1990 Ft

L'Harmattan

ÖKOPOLITIKA, IDEOLÓGIA, BALOLDAL

Antal Attila

H